

С. О. Караман
О. М. Горошкіна
О. В. Караман
Л. О. Попова

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

«Літера ЛТД»
2016

УДК 811.161.2(075.3)

ББК 81.2Укр-922

У 45

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 10.05.2016 № 491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Шульжук Н. В., доцент, завідувач кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат філологічних наук;

Ковальська Л. В., вчитель-методист СЗШ І–ІІІ ст. № 1 смт Крижопіль Вінницької області;

Романюк С. І., методист Маріупольського науково-методичного центру управління освіти міської ради

Караман С. О.

У 45 Українська мова : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 296 с.

ISBN 978-966-178-677-5

Підручник містить вичерпний обсяг матеріалу з передбачених програмою тем. Оптимальна кількість запропонованих рубрик спрямована на реалізацію комунікативного підходу до навчання української мови, задає чіткий алгоритм роботи вчителя й учнів з підручником і корелюється з видами мовленнєвої діяльності учнів.

Підручник вирізняється значною кількістю сучасних текстів, що порушують цікаві й актуальні для восьмикласників проблеми. Наприкінці кожного параграфа вміщено словникові диктанти для повторення вивчених орфограм, слова для вправлення у наголошуванні, а також рубрику «Культура мовлення».

Посилання на інтернетні джерела стануть у пригоді учителям і учням.

УДК 811.161.2(075.3)

ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-178-677-5

© Караман С. О., Горошкіна О. М.,
Караман О. В., Попова Л. О., 2016
© «Літера ЛТД», 2016

ДОРОГІ ВОСЬМИКЛАСНИКИ!

Цього навчального року на уроках української мови ви почнете опановувати синтаксис – найвищий рівень науки про мову, будете вивчати закони розвитку мовлення – правила поєднання слів у речення – саме для того, щоб удосконалити своє мовлення.

Синтаксис тісно пов'язаний із пунктуацією. Сподіваємося, ви зрозумієте, що пунктуація не просто правила, які визначають, коли й де ставити той чи той розділовий знак. Її функція – зробити якомога ефективнішим писемне спілкування.

Отже, нові знання полегшать спілкування, допоможуть у будь-якій царині почуватися впевнено, вільно розкривати і розвивати свої здібності.

Нові знання стануть вам у пригоді й у виконанні високого обов'язку, що покладено на кожного з нас: спираючись на багатовікову пам'ять народу, берегти нашу мову, розвивати її, розширювати сфери її вжитку. І обов'язково пам'ятайте, що саме вам, сьогоднішнім учням, випало бути провідниками української мови у майбутнє.

Тож до роботи! Успіхів в опануванні української мови!

Автори

ЯК ПОБУДОВАНИЙ ПІДРУЧНИК

Ці визначення треба запам'ятати

«Буду я навчатись мови золотої»

Прикладка – це означення, виражене іменником. Прикладка характеризує предмет, даючи йому іншу назву: *Озеро Світязь* – одне з найкрасивіших в Україні. *Українська хата-праматір* має цілий ряд берегів (В. Скуратівський). *Мій молодший брат любить читати журнал «Пізнайко»*.

Прикладки вказують на різні якості предмета (*красуня наречена*), заняття, професію (*мама-лікар*), вік (*брати-однолітки*), національність (*друг-поляк*), географічні назви (*річка Рось*), назви газет, книжок, підприємств (завод «*Радар*») тощо.

Прикладка може пояснювати головні і другорядні члени речення, може бути однинною (вираженою одним словом) і поширеною (вираженою словосполученням).

З двох іменників – власного імені людини й загальної назви – прикладкою є загальна назва: *Учитель музики Людмила Петрівна, гетьман Сагайдачний*.

З двох іменників – власної назви міст, сіл, річок, озер тощо й загальної назви – прикладкою є власна назва: *гори Медобори, річка Ятрань*.

Прочитайте і зрозумійте

Ці інтернетні джерела допоможуть вам у вивченні мови – і не тільки

Додайте до вибраного

<http://litopys.org.ua>

«**Ізборник**» – історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації – проект електронної бібліотеки давньої української літератури. А також тексти з мовознавства, літературознавства, політології, історичні мапи.

Виконуючи вправи, звертайте увагу на ці позначки (такі завдання можна робити усно і письмово)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

•	додаткове завдання	—	лейтмотив*
*	з'ясуйте значення слова за словником	—	б'ють ^ф
ф	виконайте фонетичний розбір слова	—	незнання ^о
о	поясніть орфограму в слові	—	безпосередній ^б
б	розберіть слово за будовою	—	путь ^м
м	виконайте морфологічний розбір слова	—	Ми, мабуть, підемо. ^п
п	поясніть уживання розділових знаків	—	Вже світає. ^{сн}
сн	виконайте синтаксичний розбір речення	—	

Уважно читайте і дотримуйтеся цих порад не лише у школі

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Запам'ятайте, якого відмінка вимагають дієслова від залежних іменників:

дякувати (кому?)

здавати (чого?)

навчатися (чого?)

хворіти (на що?)

болить (кому, що?)

вибачати (кому?)

вибачатися (перед ким?)

вчитися (чого?)

Відповідайте на запитання після параграфа і переконайтесь, що ви все засвоїли

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що вивчають синтаксис і пунктуація?
2. Сформулюйте визначення словосполучення.
3. Розкажіть про будову словосполучення, способи зв'язку слів у ньому.
4. Які бувають словосполучення за способом вираження головного слова?
5. Наведіть приклади синонімічних словосполучень.

Наприкінці кожного уроку повторюйте вивчені орфограми (пригадайте правила, пишіть диктанти з пам'яті, диктуйте однокласникові тощо)

 Пишемо так

Орфограма «Подвоєні букви на позначення подовженої вимови приголосних звуків»

Зрання, значення, уміння, оволодіння, суддя, галуззя, обличчя, піклування, зілля, життя, навмання, сміття, Ілля, затишшя, стаття, знаряддя, колосся, рілля, цвітіння, павутиння, походження, тисячоліття, звертання, чергування, мовлення, запитання, узагальнення, сілля, ніччю, вірування, весілля, приміщення, каміння, закінчення, завзяття, вирощування, узлісся, дослідження, обговорення, проміння, прохання, світання, насіння, насадження, востаннє, заняття, рішення, обладнання, взуття.

На кожному уроці вправляйтесь у наголошуванні слів (промовляйте вголос, складайте словосполучення та ін.)

 Наголошуємо так

Гайковий, гастрономія, гелікоптер, генеза, геометр, гілковий, глибоко, голковий, гористий, горіцвіт, горошина, граблі, грушевий.

У додатках у кінці підручника: тлумачення всіх слів, позначених (*), схеми розборів.

Вступ

Мова – найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу	9
--	---

Повторення та узагальнення вивченого

§ 1 Лексикологія і фразеологія	16
<i>Розвиток мовлення № 1. Повторення відомостей про текст, стилі, жанри й типи мовлення</i>	26

Синтаксис. Пунктуація Словосполучення і речення

§ 2 Словосполучення. Будова й види словосполучень за способами вираження головного слова	34
<i>Розвиток мовлення № 2. Різновиди аудіювання: ознайомлювальне, вивчальне, критичне</i>	42
§ 3 Речення. Речення прості й складні (повторення), двоскладні та односкладні	49
§ 4 Речення поширені та непоширені (повторення). Порядок слів у реченні. Логічний наголос	54
<i>Розвиток мовлення № 3. Повідомлення на тему про мову, що потребує зіставлення й узагальнення матеріалу в науковому стилі</i>	59
<i>Тест «Словосполучення і речення»</i>	63

Просте двоскладне речення Головні і другорядні члени речення

§ 5 Підмет і способи його вираження	66
<i>Розвиток мовлення № 4. Письмовий конспект прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки</i>	71
§ 6 Простий і складений присудок (іменний і дієслівний)	75
<i>Узгодження головних членів речення</i>	82
§ 7 Тире між підметом і присудком	83
<i>Розвиток мовлення № 5. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в художньому стилі</i>	92

§ 8	Означення. Види означень	96
§ 9	Прикладка як різновид означення	102
	<i>Розвиток мовлення № 6. Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі</i>	107
§ 10	Додаток як другорядний член речення	110
§ 11	Обставина. Види обставин за значенням	115
§ 12	Порівняльний зворот	121
	<i>Розвиток мовлення № 7. Усний твір-опис пам'яток історії й культури за картиною в публіцистичному стилі</i>	125
	<i>Тест «Просте двоскладне речення. Головні і другорядні члени речення»</i>	128

Односкладні речення Повні й неповні речення

§ 13	Односкладні прості речення. Означено-особові речення	132
§ 14	Неозначено-особові та узагальнено-особові речення	137
	<i>Розвиток мовлення № 8. Письмовий твір-опис пам'яток історії й культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>	142
§ 15	Безособові речення	145
	<i>Розвиток мовлення № 9. Діалог, складений на основі телепередач</i>	150
§ 16	Називні речення	152
	<i>Розвиток мовлення № 10. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю (на основі прослуханих телепередач)</i>	157
§ 17	Повні й неповні речення	159
§ 18	Уживання односкладних і неповних речень (узагальнення)	165
	<i>Розвиток мовлення № 11. Інтерв'ю в публіцистичному стилі (письмово)</i>	168
	<i>Тест «Односкладні речення. Повні й неповні речення»</i>	172

Просте ускладнене речення Речення з однорідними членами

§ 19	Речення з однорідними членами	176
§ 20	Однорідні й неоднорідні означення	183
	<i>Розвиток мовлення № 12. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі</i> ...	189

§ 21	Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами	193
§ 22	Розділові знаки в реченнях з однорідними членами	197
§ 23	Узагальнення вивченого про речення з однорідними членами	203
	<i>Розвиток мовлення № 13. Усний твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>	208

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

§ 24	Звертання непоширені і поширені. Розділові знаки при звертанні	214
§ 25	Вставні слова (словосполучення, речення)	220
§ 26	Узагальнення вивченого про вживання розділових знаків при звертанні та в реченнях зі вставними словами	227
	<i>Розвиток мовлення № 14. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>	232

Речення з відокремленими членами

§ 27	Поняття про відокремлення. Відокремлені означення	238
§ 28	Відокремлені прикладки	247
§ 29	Відокремлені додатки	254
	<i>Розвиток мовлення № 15. Ділові папери. Протокол</i>	257
§ 30	Відокремлені обставини	261
§ 31	Відокремлення уточнювальних членів речення	269
§ 32	Речення з відокремленими членами (узагальнення)	275
	<i>Розвиток мовлення № 16. Дискусія відповідно до створеної в класі ситуації спілкування</i>	279
	<i>Тест «Ускладнене речення»</i>	282

Повторення в кінці року

Додатки

Тлумачний словник	289
Порядок виконання різних видів розбору	292

МОВА – найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу

I. Прочитайте висловлювання письменників та науковців.

1. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! (*М. Рильський*).

2. Будь-яка національна мова являє собою енциклопедію людських знань, у якій зафіксовано весь досвід і результати пізнавальної діяльності суспільства, яке нею користується. Історія живе в нашій мові, у пісні. Слово нам доносить із глибини віків пристрасті, радість, сподівання й горе наших предків. Мова – це душа народу (*М. Шумило*).

3. Мову треба вивчати, уважно вслухаючись у мовлення, відбираючи й запам'ятовуючи при цьому окремі слова і граматичні форми, цілі словосполучення і речення. Для успішного оволодіння мовою потрібне також гостре чуття, щоб можна було вловлювати найтонший пульс життя в такому живому організмі, яким є наша мова. «Як багато значить слово!» – проникливо говорив визначний український письменник Іван Франко і підкреслював, що силу духу мови, її велику таїну можна пізнати тоді, коли прагнеш відчутти її, «серцем зрозуміти» (*О. Сербенська*).

4. Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок»... Куди серйозніша її місія* – бути способом народження тих думок: коли «нема мови», людині просто-напросто «нема чим думати» (*О. Забужко*).

5. Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури... Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, всього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності (*В. Сухомлинський*).

II. Дайте відповіді на запитання, ґрунтуючись на наведених висловлюваннях та власних міркуваннях.

1. Що означає *любити мову*? Як можна *розвивати мову*?
2. Як потрібно вивчати мову?
3. Як пов'язані мова і мислення?
4. Як пов'язані мова й історія народу?
5. Чи залежить загальна культура людини від її мовної культури?

III. Поміркуйте, чому кажуть *рідна мова*, але *усне* чи *писемне мовлення*? У чому полягає відмінність між мовою і мовленням?

Мова – система знаків, засобів і правил, що забезпечують процес спілкування і пізнання. Мова є спільною для всіх членів певного суспільства.

Мовлення – це мова в дії, тобто процес використання мови у спілкуванні. Мовлення є індивідуальним, притаманним кожній особистості.

2 I. Прочитайте. Визначте тему, основну думку біблійної легенди. Стисло перекажіть текст (тричотири речення).

І була вся земля одна, мова та слова одні. І сталось, як рушали зо Сходу вони, що в Шинейрському* краї рівнину знайшли, і оселилися там. І сказали вони один одному: Ану, нароби́мо цегли, і добре їй випали́мо! І сталася цегла для них замість каменя, а смола земляна була їм за вапно. І сказали вони: Тож місто збудуймо собі та башту, а вершина її аж до неба. І вчині́мо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі. І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували їй. І промовив Господь: Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійді́мо і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного. І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, і вони перестали будувати те місто. І тому-то названо ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі. І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі (Книга Буття, 11:1–9. *Переклад І. Огієнка*).

II. 1. Які проблеми порушуються в легенді? Поясніть, як ви розумієте зміст речень:

«І вчині́мо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі».

«Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити».

2. Яку роль мови в житті людини та суспільства засвідчує біблійна легенда?

3. У яких життєвих ситуаціях використовують фразеологізми *вавилонська вежа*, *вавилонське стовпотворіння*?

4. Проаналізуйте, як інтерпретується біблійна легенда в логотипі BabelBar і гравюрі Станіслава Кубіцкі. Яку ідею, на вашу думку, прагнули донести до глядача автори? Який настрій цих творів, за рахунок чого він досягається?

Функція мови – це роль, яку відіграє мова в суспільстві.

Логотип *VabelBar* – додатка до браузерів з автоматичного перекладу

Станіслав Кубіцкі. Вавилонська вежа. 1917

«Буду я навчатись мови золотої»

Мова – засіб спілкування

Мова існує насамперед для того, щоб люди могли спілкуватися (тобто виконує *комунікативну* функцію). За допомогою мови ми отримуємо й передаємо інформацію, ділимося почуттями, переживаннями. З іншого боку, саме завдяки мові сформувалася людина розумна – *homo sapiens*.

Мова нерозривно пов'язана з мисленням людини, є *засобом формування й висловлення думок*.

Мова – засіб пізнання

Більшу частину знань про навколишній світ ми отримуємо завдяки мові. І саме мова формує наш внутрішній світ. Мова зберігає й передає від покоління до покоління досвід, накопичений людством.

Мова – засіб впливу

За допомогою мови люди можуть впливати на інших, спонукати до певних дій: просити, застерігати, забороняти, радити, переконувати. І від кожної людини залежить, буде цей вплив позитивним чи негативним.

3 Прочитайте. Поясніть, про які функції мови йдеться у наведених висловлюваннях.

1. Слово – найвеличніший володар: видом мале й непомітне, а справи творить чудові – може страх припинити і печаль відвернути, викликати радість, посилити жалість (*Горгій*). 2. Людина, яка вміє правильно і гарно говорити, легко налагоджує стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе, знаходить справжніх друзів, супутника в житті... Завдяки цьому вона отримує задоволення від життя (*І. Томан*). 3. Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, їх сполучення та видозміни, а й безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку і філософію мови (*К. Ушинський*). 4. Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний – енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві (*О. Гончар*).

4 Перепишіть афоризми, вставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть значення цих афоризмів.

Афоризм – стислий влучний вислів, який у лаконічній, зручній для запам'ятовування формі подає глибоку думку.

1. Мова коштовний скарб народу (*І. Франко*).
2. Мова життя^о духовного основа^п (*М. Рильський*).
3. Мова генофонд* культури (*О. Гончар*).
4. Мова для культури те саме що центральна нервова система для людини (*С. Лем*).

- Спробуйте скласти власне висловлення про мову (одним реченням): Мова – це...
- Переробіть одне речення, використовуючи пряму і непряму мову, за зразком. Поясніть уживання розділових знаків.

Зразок: Олесь Гончар переконаний, що...
«...», – вважає Олесь Гончар.

5 Прочитайте. Яка спільна думка у цих висловлювань?

1. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції... Поки живе мова – житиме й народ, яко національність... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань (*І. Огієнко*).

2. Страшний мисливець вийде знов на лови,
В єдину сітку всіх птахів згребе.
Раби – це нація, котра не має слова,
Тому й не може захистити себе (*О. Пахльовська*).

національної ідеї. Він брє активну участь у засідан..ях україн..с..кого гуртка, д..кламує перед семінаристами твори Тараса Шевченка, відвідує «суботи» Михайла Коцюбин..с..кого, пише вірші рідною мовою. З юнацьких років Павло Тичина записує україн..с..кі пісні прика..ки цікаві вислови діал..ктизми^{сн}.

Тичина як поет вважав: оволодін..я україн..с..кою мовою є важливим показником прихильного ставлен..я до України. Своєю оригінальною вишуканою м..лодійною поезією він засвідчив, на якому високому рівні розвитку перебуває україн..с..ка мова, наскільки вона виразна гнучка милозвучна^б лексично розмаїта. Павло Тичина тонко відчував мелодику україн..с..кої мови, умів добирати найнеобхідніші^м слова у найкращій послідовності, уславився як неперевершений майстер віршунан..я і, за свідченням сучасників, навіть «перевіряв звучання поетичного слова на камертоні^{*}». ...І це при тому що він у жодному навчальному закладі ніколи не вивчав україн..с..кої мови (*Г. Донець*).

- Підготуйте розповідь про поборників українського слова.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які з висловлень про мову ви запам'ятали?
2. Чим відрізняються поняття «мова» і «мовлення»?
3. Про які функції мови в житті суспільства і людини ви довідалися?
4. Яке значення має рідна мова в житті людини?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ, А НЕ УКРАЇНОМОВНИЙ

Дехто вважає, що людей, які розмовляють українською мовою, потрібно називати *україномовними*, подібно до *англомовних*, *іспаномовних* та ін., незважаючи на те, що ці складні прикметники тісніше пов'язані з назвою країни, ніж із назвою її мови. Інші заперечують проти вживання *україномовний*, тому що немає *росіємовний*, *польщємовний*. Замість нього пропонують уживати *українськомовний*, бо він точніше відбиває зв'язок з українською мовою. За таким самим зразком утворені складні прикметники *російськомовний*, *німецькомовний*, *чеськомовний* та ін.

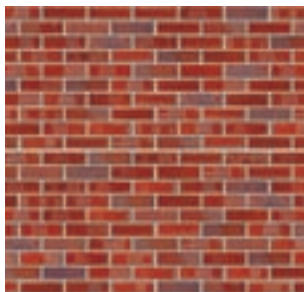
Отже, людей, які розмовляють українською мовою в Україні та за її межами, правильно називати українськомовними (*За К. Городенською*).

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§1 ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ

10 I. Пригадайте, які розділи науки про мову ви вивчали в попередніх класах. Назвіть основні мовні одиниці. Чому їх називають «будівельним матеріалом» мови?

II. Розгляньте малюнки й спробуйте пояснити, який мовний зміст у них закладено.

11 I. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Доберіть заголовки.

Це поняття називали по-різному: «зброя», «ліки», «мудрості промінь^М», «найвеличніший^О володар», «найзіркіше око», «наймогутніша^Б сила», «найточніший різець», «зерно, що впало в родючу землю», «перше дзеркало духу», «основний матеріал творчості», «прізвище^О думки», «особливий мікросвіт», «провідник думок і почуттів». Воно може «народжуватись» і «відмирати», «поєднувати» й «роз'єднувати^О», «страх припинити і печаль відвернути, викликати радість і посилити жалість», «підбадьорити» й «надихнути^М», «створити красу і спотворити^О її» (За Н. Голуб).

II. Знайдіть у тексті антоніми. З якою метою вони використані?

12 Прочитайте речення. Знайдіть слова, вжиті в переносному значенні. Визначте, яким художнім засобом вони є в тексті.

1. Пролетів червень, уже й липень гарячий здіймає у небі свої шовкові крила (І. Цюпа). 2. Ох серпень, серпень, серпик срібний об сіно сонячне сточив (Г. Гайворонська). 3. Вересень плив у небі голубими човнами погожих днів, відлітав журавлиними зграями в теплі краї^{сн} (І. Цюпа). 4. Вересень гортав свої останні сторінки, а вони стояли чіткі, як малювання^м, і глибшими ставали води і очі жінок^п (М. Стельмах).

- Складіть 2–3 речення про осінні місяці, вживаючи слова в переносному значенні.

13 I. Прочитайте. Якою спільною ознакою об'єднані виділені слова?

1. *Багрове** листя зблякло й лежало вбогим шматтям, якому вже ніколи не мліти в ласках вітру, не пити трунку променів і не злітати з віття ясними дивоптицями... (В. Шевчук). 2. *Багряний** лист, як цвіт кружля, шумлять отави молодо. Чого ж, чого вдягла земля рясне осіннє золото? (Д. Луценко). 3. Солов'їв *рубінові** серця стелять світлу пісню на світанні (І. Калиниченко). 4. А як з табору вийшов у степ, то ще гори горіли, і манив *пурпуровий** їх шлях до далекої цілі (І. Франко).

II. Знайдіть в уривку з вірша поета-пісняра Дмитра Луценка слова, вжиті в переносному значенні.

III. Утворіть і запишіть складні прикметники від слів на позначення червоного кольору. Поясніть їх написання.

- Для чого потрібна така кількість слів на позначення червоного кольору?

14 Прочитайте речення. З якого твору вони взяті? Про що в ньому розповідається? Знайдіть у реченнях синоніми, випишіть їх, зазначивши в дужках їхнє лексичне значення. Як поступово за допомогою синонімів автор розкриває стан матері? У чому полягає роль синонімів?

1. Олена плакала. І навіщо було посилати дитину проти ночі? 2. А де ж Василько? – поспитав сусід перегодом. Олена заголосила. 3. Олена зіскочила й почала припадати до саней та тужити на весь ліс (М. Коцюбинський).

15 I. Спишіть текст, уставляючи пропущені букви і розділові знаки.

У нас шляхи наз..вають гостинцями бо гал..чани гостей далеких і бли..ьких сподівалися сподіваються і будуть сподіватися...

Я задумуюся часто. Чого-то ми все рідше й рідше наз..ваємо шляхи гостинцями^м? Відколи нарядили їх у асфальт ніби у фрак заморс..кий^б то одразу узяли до вжитку чуже важке й глухе слово ШОСЕ^м. А в слові «гостинець» вчуваєт..ся гість. Пасує з хлібом-сіллю виходити на гостинець бо це слово до слова «хліб»

пасує. Ми не відк..даємо^б й слова «шосе» – тільки хай би воно постояло трохи в синонімічній черзі... Словники^б музеї слів, у них місце і для старого і для нового слова знайдет..ся (За С. Пушиком).

II. 1. Визначте тему й головну думку тексту. Що означає, на вашу думку, *постояти у синонімічній черзі*?

2. Напишіть словникову статтю до слова *гостинець* у тому значенні, в якому його вжито у тексті.

3. Знайдіть у тексті слова з відомими вам орфограмами.

16 Розгляньте схему. Охарактеризуйте за її допомогою словниковий склад мови, використовуючи слова з довідки.

Довідка: загальноновживана, діалектна, професійна, розмовна, неологізми, архаїзми, власне українська, запозичена, нейтральна, розмовна, емоційно-забарвлена.

17 I. Прочитайте уривок зі статті музиканта і творця неологізмів Юрка Зеленого.

Надмірне, нічим не обґрунтоване хапання чужинських слів до вжитку я називаю синдромом Проні Прокопівни з п'єси Старицького «За двома зайцями». На наших теренах людина, який крутився коло панів, хотів бути тому панству подібний, а освіти бракувало й спрацьовувало «чув дзвін – не знав, де він».

Кажуть: «Запозичення – нормальне явище всіх мов». Так, але забагато запозичень необґрунтованих. **«Без запозичень мова збідніє».** Якщо скажу: «Співак випустив новий *доробок*, збірка коштуватиме стільки-то, *кружальце* надійде в продаж тоді-то, пісенник містить стільки-то *награнь*, платівка вийде там-то, альбом називається так-то» – то хто тут збіднів?

Бояться, що «люди не зрозуміють». Чекайте! Мені не потрібно, щоб усі розуміли... Щоб люди вивчили – треба, щоб воно ввійшло до шкільних підручників. Точнісінько так само, як свого часу це відбулося з усіма, скажімо, термінами з фізики.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 18** 1. Запишіть 10 запозичених слів, які ви часто вживаєте. Біля кожного слова напишіть український відповідник, якщо такий є. А якщо немає – запропонуйте свій варіант.
2. Складіть словниковий диктант на 20 слів за орфограмами «Букви **з – с** у кінці префікса», «Букви **е – и** у префіксах».
- 19** I. Пригадайте, що таке пароніми. Усно поясніть лексичне значення наведених паронімів.
Формулювати – формувати; затверджувати – утверджувати – стверджувати; закривати – зачиняти – заплющувати.
II. Складіть із двома-трьома паронімами речення.
- 20** Запишіть словосполучення, поєднавши відповідні прикметники з іменниками.
Гармонічний/гармонійний: аналіз, людина, коливання, стосунки, витвір, стиль, побудова.
Дружний/дружній: взаємини, народ, країна, рука, вітання, зв'язки, колектив.
Особистий/особовий: власність, господарство, майно, книжка, підпис, склад, посвідчення, назва, рахунок.
- 21** I. Пригадайте, що таке антоніми. Доберіть до поданих слів антоніми.
Велелюддя, егоїзм, марнотратити, спростувати, сталий, сміливий, глибокий.
II. Запишіть п'ять прислів'їв з антонімами.
- 22** I. Об'єднайте слова в синонімічні пари.
Фотографія, смолоскип, фонтан, оплески, продовжений, доба, водограй, світлина, аплодисменти, епоха, факел, пролонгований.
II. Знайдіть у синонімічних парах запозичені слова. Поясніть, що саме вказує на іншомовне походження слова.
- 23** I. Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку. До якого стилю належить текст? Обґрунтуйте свою відповідь.

СИМВОЛИ КОЗАЦЬКОЇ ВЛАДИ

Німецьким словом *клейнод* називають дорогоцінну річ чи коштовність. У запорозьких^о козаків так називалися військові знаки, регалії* чи атрибути* влади, при яких у них відбувалися великі чи малі ради і які вживалися старшинами відповідно до посади кожного з них.

Булавою називалася срібна, позолочена, часом прикрашена^о коштовними каменями^м куля, насаджена^м на металеву чи дерев'яну палицю^п.

Прапором, хоругвою чи корогвою називалася шовкова яскраво-червона^o хустка із зображенням посередині. Прапор дарувався всьому війську, але носив його хорунжий.

Бунчуком називали просту, помальовану начорно палицю, на верхній кінець якої насаджували мідну кулю, а під кулю вставляли волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся. Бунчук давався кошовому, але носив його бунчужний, який тримав його під час походу над головою отамана, щоб подавати знак козакам у бою, куди веде їхній ватажок (*За Д. Яворницьким*).

II. Чи є в цьому тексті слова, що нині не використовуються в повсякденному житті? Як їх називають? Чи можна їх замінити сучасними словами-синонімами? Чому?

- Для чого сучасні письменники використовують застарілі слова? Відповідь проілюструйте прикладами.

24 Прочитайте. Охарактеризуйте лексику поданих уривків текстів з погляду вживання та стилістичного забарвлення.

1. У заголовній частині розрахунків коригування у полі «Не видається покупцю» робиться помітка «Х» та зазначається тип причини: 08 – якщо розрахунок коригування складається до зведеної податкової накладної, що була складена на суму нарахованих податкових зобов'язань по товарах/послугах, необоротних активах, які одночасно використовувалися в оподатковуваних операціях і в операціях, які не є об'єктом оподаткування (<http://dtk.com.ua>).

2. Мила моя на кичери* стала
І на мене смутні позерала.
Мила моя, не позерай смутне,
Бо мі зараз моє серце лупне!^{II}
(*Антологія лемківської пісні*).

3. – От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

- Вилазь, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!
- Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.
- Діду! – жалібно озивається він.
- Давай-давай!
- Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо.

Бо ж ви битиметесь.

2. Який образ об'єднує спогади Івана Цюпи та картину Людмили Мітченко? Як ви вважаєте, чим є соняшник для письменника й художниці? За допомогою яких художніх засобів створюють вони цей образ?

Людмила Мітченко. Мій всесвіт

✍ Пишемо так

Орфограма «Апостроф»

З'яв^ітися, бур'я^н, п'я^та, ряби^н, солов'і^н, пір'я^н, об'їзд^н, возз'єднатися^н, Лук'ян^н, сім'я^н, п'єса^н, в'ється^н, кам'яний^н, крякати^н, в'язати^н, ім'я^н, б'ють^н, риба^ча, м'який^н, м'ята^н, п'ять^н, дев'ять^н, солом'яний^н, дерев'яний^н, пам'ятник^н, плем'я^н, здоров'я^н, ряд^н, кр^юк, між'яр'я^н, пів'яблука^н, п'ють^н, слов'янський^н, полум'я^н, в'янути^н, м'ясо^н, прислів'я^н, обов'язково^н, полив'яний^н, сором'язливо^н, надвечір'я^н, хлоп'ята^н, пов'язаний^н, дев'ятиповерховий^н, тім'я^н, напам'ять^н, дзв'якнути^н, мавпячий^н, свято^н, трав'янистий^н, в'язочка^н, дит'ясла^н, п'ю^н, комп'ютер^н, кур'єр^н, сузір'я^н, Руж'є^н, прем'єрний^н, в'їдливи^н, мін'юст^н.

а Наголошуємо так

Наголос на першому складі

До́гмат, кіда́ти, ви́падок, ра́зом, ро́звідка, ві́рші, ві́ршів, о́лень, спі́на, ца́рина, немає ча́су.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

26 Уявіть, що ви намалювали картину «Мій всесвіт». Напишіть твір-мініатюру – опис вашої картини.

27 І. Прочитайте уривок із книжки Іванни Блажкевич «Культурна людина», що побачила світ у львівському видавництві «Самоосвіта» 1930 року. (Правопис оригіналу збережено.)

Взагалі в добира́нні часте́й оди́ння потрі́бний смак і почуття краси. Так само як гуцу́льська кри́сая* не підходи́ть до оди́ння європе́йського кро́ю, так теж кашке́т чи військoва ша́пка не можуть ма́ти місця́ при гуцу́льськи́м кипта́рі* або

✍ *Пишемо так***Орфограма «Букви о, е, і в коренях слів»**

Заходити, хід, Харкова, Харків, школа, шкільний, восени, осінній, селянин, сільський, стіл, столи, Кривий Ріг, роги, вози, віз, привозити, ворота, воріт, батькова, батьків, печений, піч, пічник, почепити, чіпляти, у своєму, у своїм, Віталіїв, Віталієва, коні, кінь, снопи, сніп, Київ, Києва, джмелі, джміль, дзвінкий, дзвонити, повільний, воля, бджола, бджілка, голова, голів, мій, моєму, говорити, говір, лети, літати.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 33** 1. Випишіть із фразеологічного словника по п'ять фразеологізмів зі словами *рука, спина, голова*, які характеризували б поведінку й діяльність людини.
2. Складіть словниковий диктант на 20 слів за темою «Правопис **не, ні** з різними частинами мови».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке синоніми, антоніми, омоніми, пароніми?
2. Як поділяється лексика української мови за походженням, сферою вживання, стилістичним забарвленням?

Розвиток
мовлення **1****ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ, ЖАНРИ Й ТИПИ
МОВЛЕННЯ, ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ, СИТУАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ;
ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ**

Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) – це кілька речень, що розміщені у певній послідовності і пов'язані одне з одним за змістом за допомогою різних мовних засобів.

Ознаки тексту:

- заголовок або можливість його дібрати, тема, ідея;
- подільність: вступ, основна частина, закінчення; абзаци;
- зв'язність, композиційна завершеність, стилістична єдність.

Типи текстів: розповідь, опис, роздум.

34 Прочитайте. Доведіть, що це текст. Визначте тип мовлення (розповідь, опис, роздум) і стиль тексту.

Ліс був великий і густий. Хто входив у нього, той зразу потрапляв ніби в інший світ. За стіною дерев по один бік було життя, сонце, день, а по другий – смерть, холодний вечір. Тхнуло вогкою землею й рослинністю; ноги шаруділи по сіро-жовтому торішньому листі й хрустіло сухе, додолу поспадале галуззя; дерева мовчазно підносили догори свої сірі стовбури, вкриті плісінню й мохом. Відкілясь несло стрекотіння й дзижчання невидимих істот, що жили в лісі; це одноманітне стрекотіння й співи далеких пташок не порушали тиші, котра одвічно панувала в лісі, а навпаки, додавали їй чогось закінченого, робили гармонійною.

Зверху, в темній гушавині сплетених в поцілунку верховіть, крізь котру не проходило світло найяснішого дня, бриніли співи самого лісу – сумні, як горе. Ці співи кликали до чогось величного й дивовижного, тільки не знати до чого. І скільки б не слухав – не почувеш, скільки б не благав – не вблагаєш: не скаже ліс, до чого кличуть його співи – чарівні, як радощі (*В. Підмогильний*).

ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ

Лексичні засоби зв'язку

Лексичний повтор, спільнокореневі слова

...бриніли **співи** самого лісу – сумні, як горе. Ці **співи** кликали до чогось величного й дивовижного, тільки не знати до чого.

Синоніми

Відкілясь несло стрекотіння й дзижчання невидимих **істот**, що жили в лісі; це одноманітне стрекотіння й співи далеких **пташок** не порушали тиші...

Антоніми

...бриніли співи самого лісу – **сумні, як горе**. ... не скаже ліс, до чого кличуть його співи – **чарівні, як радощі**.

Описові звороти

Хто входив у нього, той зразу потрапляв ніби в інший світ. За стіною дерев по один бік було життя, сонце, день, а по другий – смерть, холодний вечір.

Граматичні засоби зв'язку*Займенники*

Ліс був великий і густий. Хто входив у **нього**, той зразу потрапляв ніби в інший світ.

Сполучники

...це одноманітне стрекотіння **й** співи далеких пташок не порушали тиші, **котра** одвічно панувала в лісі, **а** навпаки, додавали їй чогось закінченого, робили гармонійною.

Єдність виду й часу дієслів (вказують на одночасність чи послідовність подій)

Тхнуло вогкою землею й рослинністю; ноги **шаруділи** по сіро-жовтому торішньому листі й **хрустіло** сухе, додолу поспадале галуззя; дерева мовчазно **підносили** догори свої сірі стовбури, вкриті плісінню й мохом.

Синтаксичний паралелізм – однакова будова речень, що стоять поряд

...бриніли співи самого лісу – сумні, як горе. ... не скаже ліс, до чого кличуть його співи – чарівні, як радощі.

Вставні слова, конструкції

Неповні речення, що відсилають до попередніх частин тексту.

35 1. Прочитайте тексти. Визначте: а) тип мовлення (розповідь, опис, роздум); б) стиль текстів (розмовний, художній, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний). Відповідь обґрунтуйте.

1. Родина мальвових налічує 1600 видів. Більшість з них росте в тропічних і субтропічних областях земної кулі. У помірній зоні мальвових мало, проте багато представників цієї родини поширено далеко за межами своїх природних ареалів*. Найбільш відомі з них волокнисті рослини: бавовник, кенаф, канатник; лікарські: деякі види алтеї та мальв; декоративні: гібіскус, шток-роза, мальви, хатьма. Є з-поміж мальвових також їстівні і медоносні рослини. В Україні родина мальвових представлена 28 видами, причому місцевих усього 9, а решта – культурні рослини (9 видів) і адвентивні* бур'яни (10 видів) (3 довідника).

2. У конкурсі, проведеному українськими засобами масової інформації, Володимира Івановича Вернадського названо «Людиною століття». Вернадський – один із небагатьох учених-універсалів минулого століття. Він був мислителем і природознавцем найширшого профілю, одним із засновників геохімії і радіогеології, творцем біогеохімії, вчення про біосферу й ноосферу. Його внесок у науку відзначений численними преміями й обранням дійсним членом ряду

світових академій наук і наукових товариств. Саме йому випала честь стати одним із творців і першим президентом Української академії наук.

Вищою цінністю в системі еволюції всесвіту для В. Вернадського завжди була людина. Осмислюючи становлення й розвиток біосфери Землі як єдиного еволюційного процесу, учений висунув концепцію ноосфери, планетарної «сфери розуму», яка вибирає перебіг буття. Усе своє свідоме життя В. Вернадський займав принципово гуманістичну позицію.

Український період життя Вернадського був відзначений його найбільшим науково-організаційним досягненням – створенням Української академії наук. У ті роки він записав у своїх щоденниках: «Ви знаєте, як мені дорога Україна і як глибоко українське відродження проникає в мій національний і власний світогляд... Я вірю в майбутнє...» (З книги «100 найвідоміших українців»).

3. Стаття 10

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (*Конституція України*).

4. Усі звикли до розповідей Лілі, і Славко Беркута якось навіть махнув рукою і сказав:

– Кінчай хвалитись! От я умію на руках ходити! Е! А ти вмієш? Ні? От бачиш!

– Подумаєш, на руках! Ти ж все одно в кіно не знімався!

– Зате... зате я в сорочці народився! – раптом сказав Славко.

Лілі засміялась:

– І ще в тебе вуха великі. Вуханчик ти!

Славко почервонів і ледве втримався, аби не затулити вуха руками (*Н. Бічужа*).

II. 1. У тексті 1 знайдіть засоби міжфразового зв'язку. 2. За допомогою тексту 2 поясніть ознаки тексту. 3. Із тексту 2 випишіть ключові слова і словосполучення.

36 Спишіть речення в такому порядку, щоб утворився текст. Уставте пропущені букви. Визначте тип мовлення і стиль тексту.

1. «Гранітний каньйон*» – так його наз..вають місцеві жителі. 2. Штучне мальовниче оз..ро утворилося на місці затопл..ного гранітного кар..ер... 3. (В)низу,

біля водойми, – красивий д..рев..яний місточок, а навпроти, високо на скелі, – зат..шна «хатинка лісника». 4. Мальовничий куточок пр..роди знаходи..я поряд з містом Коростишевом у Житомирській області. 5. Гл..бина водойми – близько 20 метрів, а ск..лясті береги вкриті соснами, ялинами і б..резами^п. 6. Ті, що поміщаються в долоню, можна пр..хопити з собою. 7. Вода має (не)звичний бірюзовий відтінок. 8. Єдиний суттєвий (не)долік місцини – деякі (не)сумлінні туристи поряд із водоймою л..шають багатенько сміття. 9. Поряд із кар'єром і справді багато красивих кам..нів, гігантських і маленьких (За К. Гончаровою).

ЯК ЧИТАТИ ТЕКСТ, ЩОБ ЗРОЗУМІТИ ЙОГО ЗМІСТ

1. Чітко сформулюйте мету читання і намагайтеся підпорядкувати їй усю роботу з текстом.
2. Користуйтеся тлумачним словником для уточнення лексичного значення незрозумілих слів і виразів. Пам'ятайте, що лексичне значення незнайомого слова може підказати зміст усього тексту.
3. Виділяйте в тексті основну інформацію, під час читання робіть виписки, відображаючи в них основні ідеї тексту. Стежте за графічними виділеннями (курсив, жирний шрифт) – саме з їхньою допомогою привертається увага читача до ключових понять і думок.
4. Особливу увагу приділяйте першим фразам кожного абзацу: саме вони зазвичай авторські узагальнення.
5. Дискутуйте з автором у процесі читання, висувайте свої аргументи.
6. Під час читання ставте запитання до тексту, висувайте припущення про подальший його зміст, а потім перевіряйте слушність висунутих вами припущень.
7. Виконуючи післятекстові завдання, повертайтеся до тексту, перечитуйте його повністю або фрагментарно.

- 37** 1. Прочитайте. Поясніть, що таке мовленнєва культура і як її досягти. 2. Виділіть ключові слова у тексті. У кожному абзаці знайдіть речення, яке виражає його основну думку.

Основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними і стилістичними засобами мови. Однак цим поняття мовленнєвої культури не вичерпується. Мовлення має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним.

Щоб цього досягти, треба вслухатися в живе мовлення, вдумливо читати політичну, художню, наукову літературу, звертаючи при цьому увагу на вживання окремих слів, на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень, користуватися словниками. Треба активно розвивати своє мовлення: усно й письмово

викладати думки, виправляти себе, перебудувувати сказане, шукати найкращі й найдоцільніші варіанти висловлювання.

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясно, логічне. І навпаки, якщо в людини немає думок, якщо вона говорить про те, чого не розуміє або не знає, то й мовлення в неї плутане, беззмістовне, захарашчене зайвими словами, непотрібними красивостями. Мовлення тоді гарне, коли воно якнайповніше і якнайточніше передає думки чи малює образи, легко сприймається.

Грамотне, багате мовлення – це вияв поваги до людей (*За Л. Мацько*).

- Сформулюйте вимоги до мовлення, дотримуючись наукового або публіцистичного стилю.

38 Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту. Складіть план тексту. З'ясуйте, як пов'язані речення у тексті. Випишіть речення, в яких зосереджено найголовніші думки тексту.

Історія України від початку знала як світлі періоди, так і лихоліття. Однак, незважаючи на такі різноманітні, такі чисельно великі втрати, – ми є, говоримо рідною мовою, маємо багату літературу, досягли успіхів у різних ділянках науки та культури, хочемо жити свободним самостійним життям. Тому поняття минулого не можна обмежувати тільки помилками, яких було багато. Значно більше було проявів неймовірної духовної сили, яка століттями не давала нам загинути.

Кажуть, ми переможемо. Хоч ця фраза тішить наше вухо, вона є виявом небезпечного популізму. Той, хто промовляє її, додаючи ще відповідного емоційного забарвлення, створює в загалу враження великого патріота. Однак залишається одне запитання: у чому полягає наша перемога? Про це люди мають різні уявлення, які, на жаль, часто є примітивними. Узагальнюючи їх, можна сказати: розтрощити довкола все лихо.

Французький мислитель та письменник Віктор Гюго, спираючись на досвід багатьох століть, з'ясував, що найвища перемога – опанувати самого себе. Отже, перемога передусім стосується нас самих. Справді, тривала перемога, яка є завдатком кращого майбутнього, починається в нашому серці. Хочемо йти вперед – живімо, цінуючи понад усе духовні вартості. Щодня ставаймо кращими людьми, більше свідомими своєї гідності, відповідальності перед іншими, бажання творити і поширювати добро, правду та справедливість (*Любомир Гузар*).

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- ⇒ *розрізняти головне й залежне слово в словосполученні*
- ⇒ *будувати словосполучення і речення різних видів*
- ⇒ *правильно вживати розділові знаки*
- ⇒ *використовувати виражальні можливості речень вивчених видів у власному мовленні*

39 I. Прочитайте наведені висловлювання. До якого стилю вони належать? Чи є вони науковими визначеннями понять *синтаксис* і *пунктуація*? Обґрунтуйте свою думку.

1. Синтаксис – вічний двигун, який приводить у рух усю могуть мови (*І. Вихованець*). 2. Пунктуація – істотний і важливий інструмент мови. Кожний розділовий знак завжди має свій смисл. 3. Пунктуація потрібна для порозуміння, адже від правильного написання й розуміння текстів чимало залежить: робота установ, стосунки між людьми, їхня поведінка, настрої, здоров'я, а інколи навіть життя (*З Енциклопедії юного філолога*). 4. Синтаксис – душа мови (*М. Рильський*).

II. 1. Як ви гадаєте, навіщо потрібно вивчати синтаксис? Що є основними одиницями синтаксису?

2. Яке призначення пунктуації? Чому синтаксис вивчають разом із пунктуацією?

«Буду я навчатись мови золотої»

Синтаксис (від грец. *syntaxis* – побудова, порядок, складання) – це розділ мовознавства, який вивчає будову та значення словосполучень і речень; способи поєднання слів у словосполучення й речення; способи поєднання простих речень у складні.

Пунктуація (від лат. *punctum* – крапка) – це розділ мовознавства, що вивчає правила вживання розділових знаків.

52 СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА Й ВИДИ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

40 Прочитайте вислів. Як пов'язані словосполучення і речення? Чим відрізняється словосполучення від речення (за будовою, значенням, призначенням, інтонацією і пунктуаційним оформленням)?

Словосполучення – це будівельний матеріал для речення, але не саме речення (*Ю. Карпенко*).

41 Прочитайте слова й словосполучення. З'ясуйте їх лексичне значення. Поясніть, що забезпечує точнішу характеристику – слово чи словосполучення? Що спільного у слова і словосполучення?

Мережа, інтернет, павутина; всевітня мережа, всевітня павутина.

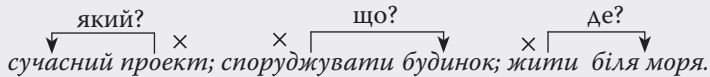
«Буду я навчатись мови золотої»

Словосполучення – це синтаксична одиниця, що утворюється шляхом поєднання двох або більше самостійних слів, з яких одне є головним, а інше (інші) – залежним.

Словосполучення повніше характеризує предмети, дії, ознаки, ніж окреме слово. Наприклад: *кава – чорна кава, кава по-східному, пити каву, запрошувати на каву.*

Залежне слово пов'язується з головним за змістом і граматично або лише за змістом.

Змістовий зв'язок встановлюється за допомогою питань. Питання ставлять від головного слова до залежного:

Граматичний зв'язок реалізується за допомогою закінчення чи закінчення і прийменника: *швидкий пошук, шукати в інтернеті.*

Не є словосполученнями:

- 1) підмет і присудок, тобто граматична основа речення: *День у горах починається досвітньої пори (Я. Гоян);*
- 2) однорідні члени речення: *писати й малювати;*
- 3) складена форма майбутнього часу дієслова: *буду фарбувати;*
- 4) складена форма ступенів порівняння прикметників і прислівників: *найбільш перспективний, менш вдало;*
- 5) складені числівники: *двісті п'ятдесят шість;*
- 6) сполучення службових слів із самостійними: *знав би, хай живе, не бачив;*
- 7) стійкі сполучення слів і власні назви: *спіймати облизня, Сухий Лиман.*

За способом вираження головного слова словосполучення поділяють на такі види:

іменні – головне слово виражене: іменником – *материна хустка* (іменникове словосполучення), прикметником – *потрібний людям* (прикметникове словосполучення), числівником – *чотири книжки* (числівникове словосполучення), займенником – *щось від них* (займенникове словосполучення);

дієслівні – головне слово виражене дієсловом або його особливою формою: *пофарбувати стіни, отриманий від батька, зачинивши двері;*

прислівникові – з головним словом прислівником: *втричі сильніше, дуже цікаво.*

За будовою словосполучення бувають **прості** й **складні**. Прості словосполучення складаються з двох слів, виражених самостійними частинами мови: *степова ніч, поглянути на галявину, кабінет директора.* Складне словосполучення об'єднує три і більше самостійних слова: *перші весняні проліски, щодня займатися спортом, зустріти вранці товариша.*

42 I. Прочитайте виразно текст, правильно вимовляючи числівники. Доберіть заголовок. Чому текст розділений на три абзаци? Аргументуйте відповідь.

Пам'ятник Юрію Кульчицькому скульптора Романа Кикти встановлено у Львові 2013 року. Кульчицький у козацькому однострої сидить біля мішка з кавою, з якого висипаються кавові зернята й перетворюються на золоті монети.

Історія кави в Австрії розпочалася після війни з турками. У залишеному ними обозі віденці знайшли 300 мішків із кавовими зернами, які дісталися Юрію Кульчицькому – за заслуги у звільненні Відня від турецької облоги 1683 року. Саме він, колишній запорозький козак, турецький бранець, перекладач віденської торгової компанії, і навчив віденців пити каву.

Рекламував, як сьогодні б сказали, свій товар Кульчицький особисто. Він розносив напій вулицями міста, вбравшись у турецький одяг. Однак гіркий та міцний смак кави по-турецьки^o місцевим мешканцям дуже не сподобався, вони навіть вважали цей напій «непатріотич-

ним». Це наштовхнуло на створення оригінального віденського рецепту – чорну каву відфільтрували, додали вершки та мед і подавали з булочкою-рогаликом. Така ідея прийшла до смаку як віденцям, так і гостям міста.

1684 року у Відні з'являється перша кав'ярня. Відтоді вони стають основним місцем проведення дозвілля. Сюди приходили художники, музиканти, архітектори, інтелектуали. Ця традиція зберігається і досі. Свою любов до кави віденці висловили створенням Музею кави, щорічно 1 жовтня в країні святкують День^o кави, а 2011 року ЮНЕСКО включила кавові традиції Відня до списку нематеріальної^o культурної спадщини (*З журналу*).

II. Випишіть усі словосполучення з речення *Однак гіркий та міцний смак кави по-турецьки місцевим мешканцям дуже не сподобався, вони навіть вважали цей напій «непатріотичним»*. Розберіть їх за зразком.

Зразок:

який?
 ↓
 гіркий смак – прикметник + іменник, словосполучення просте іменне (іменникове).

III. Доведіть, що це не словосполучення: *художники і музиканти; смак не сподобався; з булочною-рогаликом.*

- Що таке *культурна спадщина*? Як ви розумієте вираз *нематеріальна культурна спадщина*?
- До наступного уроку дізнайтеся, які об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО є в Україні. Підготуйте коротку розповідь про один із них.

43 Утворіть якомога більше словосполучень, використавши запропоновані слова як головні.
Зразок: *читати – читати швидко, читати по складах, читати книжку, читати лекцію, читати з примусу, читати із задоволенням, читати лежачи.*

Двадцять, радість, слухаючи, враження, малювати, швидко, поспішаючи, перемога.

44 I. Утворіть словосполучення, у разі потреби використовуючи прийменники. Як виражений зв'язок залежного слова з головним (за допомогою закінчення, прийменника і закінчення чи тільки за змістом)?

(Хвилинний) щастя – хвилина (щастя), статуя (мармур) – (мармуровий) статуя, навчати (мова) – мова (навчання), заспокоїти (колискова) – (заспокійливий) колискова, чекати (зустріч) – (очікуваний) зустріч, турбуватися (учні) – (учнівський) турботи, (бавовняний) сукня – сукня (бавовна), поїхати (бабуся) – поїздка (бабуся), (юридичний) консультація – консультація (юрист), (наполегливо) працювати – (наполегливий) праця, добирати (кольори) – добір (кольори).

II. Складіть з двома парними словосполученнями речення (на вибір) і поясніть, чи відрізняються ці речення за змістом. Як ви гадаєте, чи є з-поміж поданих пар словосполучень синонімічні?

Синонімічні словосполучення – це словосполучення, що мають різну будову, але близьке граматичне значення: *гречана каша – каша з гречки, людина без совісті – безсовісна людина.*

45 Складіть і запишіть словосполучення за схемами. Усно охарактеризуйте будову й вид кожного словосполучення за способом вираження головного слова.

іменник^x + іменник, займенник + іменник^x, прикметник + іменник^x, числівник + іменник, прислівник + дієприслівник^x, дієслово + іменник, дієприслівник + іменник, прислівник + дієслово^x, прислівник + прикметник^x, прислівник + прислівник^x.

- Поспостерігайте, чи змінюватиметься залежне слово, якщо ви змінюватимете головне.

49 Виправте помилки в поданих словосполученнях. Поясніть за зразком, у чому помилка. Знайдіть з-поміж виправлених словосполучень складні.

Зразок. *Вказати адресу проживання* – зайве слово *проживання*, бо слово *адреса* означає місце проживання людини; правильний варіант – *вказати домашню адресу*.

Вивчати народний фольклор, стрімко прогресувати вперед, не потрібно дублювати двічі, головний лейтмотив* повісті, моя автобіографія додається, цікавий експонат виставки, створив свій автопортрет, шукати вільну вакансію*, привезли пам'ятні сувеніри, моя особиста справа, певний період часу.

 Пишемо так

**Орфограма «Букви е, и, о в корені слів,
написання яких перевіряється наголосом»**

Веселий, земля, зоря, зима, плече, верба, весна, зелений, закликати, роса, великий, село, поля, зерно, десятка, високий, блискучий, селянин, свинопас, листки, широкий, косар, перо, лисиця, школяр, наближатися, морський, дзеркальний, крилатий, кленовий, самотній, гризун, верхівка, перлина, небеса, лобатий, сестра, голубка, розумний, втекти, подих, блищати, дощовик, веселка, водяний, степовик, горбатий, косити, киянка.

 Наголошуємо так

Наголос на першому складі

Щипці, грóшей, дрóва, зóзла, фóльга, кúрятина, бúдемо, підлітковий, дóнька, рéшето, дóлішній, зáгадка.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

50 I. Розподіліть і запишіть словосполучення у три стовпчики: у перший – ті, у яких залежне слово стоїть у тому самому роді, числі й відмінку, що й головне, у другий – ті, у яких залежне слово стоїть у тому відмінку, якого вимагає головне, а в третій – ті, у яких залежне слово пов'язане з головним тільки за змістом.

Виконати задалегідь, займатися спортом, невимовна радість, летіти над річкою, говорити голосно, зустрічати ввечері, цвіт яблунь, стежка до лісу, материне слово, лікарські рослини, літня спека, написати їй, перша зустріч, восьмий клас, моє кошеня, дитяча лікарня, пишатися досягненнями, відчинити двері, читати лежачи.

- II. Утворіть поширені словосполучення, додаючи до головного слова ще одне залежне. Чим непоширене словосполучення відрізняється від поширеного?
- III. Виконайте синтаксичний розбір двох словосполучень (на вибір).

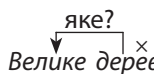
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що вивчають синтаксис і пунктуація?
2. Дайте визначення словосполучення.
3. Розкажіть про будову словосполучень, способи зв'язку слів у словосполученні.
4. Які бувають словосполучення за способом вираження головного слова?
5. Наведіть приклади синонімічних словосполучень.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

1. Виділити словосполучення з речення.
2. З'ясувати будову словосполучення: знайти головне і залежне слово, поставити питання від головного до залежного слова.
3. Вказати, якими частинами мови є слова у словосполученні, визначити тип словосполучення за способом вираження головного слова.
4. Визначити тип словосполучення за будовою.

Велике дерево поволі росте.

 Велике ^хдерево – прикметник + іменник ^х, словосполучення іменне (іменникове), просте.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Запам'ятайте, якого відмінка вимагають дієслова від залежних іменників:

болить (*кому, що?*)

вибачати (*кому?*)

вибачатися (*перед ким?*)

вчитися (*чого?*)

дбати (*про кого, що; за кого, що?*)

докоряти (*кому?*)

дорівнювати (*чому?*)

дякувати (*кому, чому?*)

завдавати (чого?)	позбуватися (кого, чого?)
запобігати (чому?)	поступатися (ким, чим?)
заслуговувати (на кого, що; кого, чого?)	потерпати (від чого?)
застерігати (від чого?)	потребувати (чого?)
захворіти (на що?)	приглядати (за ким, чим?)
зачекати (на кого, що?)	призводити (до чого?)
зневажати (кого, що?)	припускатися (чого?)
знущатися (з кого?)	пробачати (кому?)
набувати (чого?)	прощати (кому?)
навчатися (чого?)	радіти (з чого, кому, чому?)
наголошувати (що; на чому?)	сміятися (з кого, чого?)
нарікати (на кого, що?)	сподіватися (кого, чого; на кого, що?)
насміхатися (з кого, чого?)	спричинити (що?)
нехтувати (ким, чим?)	стежити (за ким, чим?)
оволодіти (ким, чим?)	сумувати (за ким, чим; без кого, чого?)
одружуватися (з ким?)	тішитися (ким, чим; з кого, чого?)
оженитися (на кому?)	торкатися (кого, чого?)
опанувати (кого, що?)	тужити (за ким, чим, рідше по кому, чому?)
опікувати (кого, що?)	турбуватися (за кого, що; про кого, що?)
опікуватися (ким, чим?)	тяжіти (до кого, чого?)
очікувати (кого, чого; на кого, що?)	уболівати (за кого, чого?)
перейматися (чим?)	уникати (кого, чого?)
підлягати (чому?)	упадати (за ким, біля кого?)
піклуватися (про кого, що, рідше за кого, що?)	учитися (чого?)
побратися (з ким?)	хворіти (на що?)
повідомляти (кого, чого, рідше кому?)	чекати (кого, що; на кого, що?)

**РІЗНОВИДИ АУДІЮВАННЯ:
ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ, ВИВЧАЛЬНЕ, КРИТИЧНЕ**

Аудіювання (від лат. *audire* – чути) – це процес, під час якого відбувається сприйняття і розуміння усного мовлення. Цей вид мовленнєвої діяльності складніший за говоріння, читання і письмо.

Види аудіювання

- **Ознайомлювальне** – вид аудіювання, що потребує від слухача цілісного сприймання змісту повідомлення, уміння визначати його тему, основну думку, ділити на смислові частини, розрізняти композиційні елементи.
- **Вивчальне** – вид аудіювання, що передбачає усвідомлення всіх елементів почутого і їх запам'ятовування, розрізнення основної і другорядної інформації.
- **Критичне** – вид аудіювання, що потребує висловлювання власної думки щодо почутого, своєї мотивованої згоди чи незгоди з певним твердженням, критичного осмислення сприйнятого на слух.

ЯК СЛУХАТИ ТЕКСТ, ЩОБ ЗРОЗУМІТИ ЙОГО ЗМІСТ

1. Налаштуйтеся на роботу, що вимагає підвищеної концентрації уваги.
2. Чітко сформулюйте мету аудіювання та намагайтеся підпорядкувати їй всю роботу з аудіотекстом.
3. У процесі слухання готуйте робочі матеріали, відображаючи в них ключові слова і вирази або складаючи змістовно-логічну схему тексту, на основі якої запишіть його план.
4. Стежте за інтонаційним виділенням слів і фрагментів тексту, оскільки саме вони привертають увагу слухача до ключових понять, думок.
5. Користуйтеся тлумачним словником для уточнення лексичного значення незрозумілих слів і виразів.
6. Пам'ятайте і про те, що лексичне значення незнайомого слова вам може підказати зміст усього аудіотексту.

Варіант 1

51 «Як навчитися вчитися самостійно?» – послухайте поради Івана Примаченка, засновника проєкту відкритих онлайн-курсів Prometheus. Виконайте тестові завдання.

Проблеми сучасної освіти. Знання – це головна рушійна сила суспільства, джерело влади та конкурентних переваг. Проте нині перед нами постали дві величезні проблеми:

- криза системи освіти (ще у середині минулого століття французький письменник і філософ Камю казав, що школа – це місце, де нас готують до життя у світі, якого вже не існує);
- все так швидко змінюється, що жоден університет не може підготувати студентів, які будуть залишатися фахівцями у своїй галузі протягом 10–20 років. Тобто кожному з нас треба постійно вчитися чогось нового, йти в ногу з часом.

Міф про талант. Існує міф, що успіх залежить від таланту – вроджених здібностей, які можна розвивати або закопати. Талант або є, або його немає (тоді sorry babushka, нічого з цим не вдієш). Насправді ж усе не так. Ще у минулому столітті науковці почали досліджувати біографії живих, мертвих і ненароджених людей, але «таланту» там не знайшли. Та й навіть рівень IQ дуже слабо корелює із професійними успіхами, що там казати про обдарованість.

Розрізняють два типи мислення:

- Фіксоване – коли людина вірить у талант, вроджені здібності. Якщо немає хисту, то нічого з цим не вдієш. Особистості з таким типом мислення часто бояться помилитися, зазнати поразки. Вони уникають складних завдань, критики, адже все це може підірвати їхню самооцінку.
- Мислення зростання. Все, чого досягла людина, вона отримала завдяки тяжкій праці та наполегливості. Навіть програш вона розцінює як ще одну можливість навчитися.

Для того щоб досягти успіху, треба дотримуватися мислення зростання і уникати фіксованого мислення.

Як успішно навчатися. Теорія. По-перше, потрібен час. Треба свідомо практикуватися протягом 10 000 годин, аби стати фахівцем у чомусь. Треба ставити перед собою мету, фіксувати результати і думати, як їх можна покращити.

По-друге, найкращі вчителі та ментори. На різних рівнях навчання потрібні різні наставники. Спершу локальні – вчителі з міста чи району, згодом національного рівня, а тоді вже і світового. Учителі пришвидшують навчання, структурують процес і контролюють виконання роботи.

По-третє, підтримка. Видатні люди гуртуються разом, навчаються один в одного. Якщо працювати з кращими, то це буде спонукати стати найкращим.

Як успішно навчатися. Практика. 1. Людина має докладати зусиль для того, аби здобувати знання. Перечитування текстів чи зубріння нічого не дають.

2. Людина схильна до ілюзій в оцінці свого навчального процесу. Аби такого не траплялося, треба проходити тести й перевірки – додаткові запитання в кінці розділу книжки чи вправи на повторення зайвими не будуть.

3. Практика згадування – основа навчання. Існує дві техніки: перша – це відкладене пригадування (наприклад, на картці з одного боку пишете запитання, з іншого – відповідь. Спочатку треба вивчити її зміст, потім через місяць пригадати його). Друга – техніка перемежовування теми (коли ви вчите англійську, не варто розмежовувати своє навчання на вивчення граматики, лексики та навичок спілкування. Краще обрати тему і тренувати всі елементи одразу).

5. Вирішувати проблему до того, як вас навчать рішення. Не має значення, знаєте ви поразки чи вигадаєте новий велосипед.

6. Знання конструюються. Багато хто думає, що мозок – це ніби порожнина, в яку заливають знання. Але в реальному житті знання прив'язуються до тієї інформації, яка вже існує в нашому мозку. Тому слід навчитися пояснювати нове і складне через старе і просте. Використовуйте порівняння й метафори.

Як змусити себе вчитися самостійно. Вчитися треба небагато, але постійно, регулярно. Якщо ви розмірковуєте, коли краще проходити онлайн-курси – на вихідних протягом кількох годин чи щодня по півгодини, то останній варіант – найкращий. Також варто розбивати курс на невеликі шматки інформації.

Онлайн-курси не передбачають соціального тиску: ви кинули, ніхто про це не дізнався, вам не стало соромно, викладач не дивиться на вас з огидою – ви нічого не втратили. Якщо ви хочете стати експертом, розкажіть про свої успіхи друзям, приєднайтеся до літературного гуртка, обговорюйте процес навчання в інтернеті. Відчуйте свою відповідальність.

ТЕСТ

1. Камю стверджував, що:

- А школа – це місце, де нас готують до життя;
- Б школа – це місце, де нас готують до майбутнього життя у світі, якого ще не існує;
- В школа – це місце, де нас готують до життя у світі, якого вже не існує;
- Г школа – це місце, де нас не готують до життя.

2. Люди досягають успіху завдяки:

- А таланту;
- Б обдарованості;
- В високому IQ;
- Г праці й наполегливості.

3. Якщо в людини фіксоване мислення, вона:

- А вірить у талант, вроджені здібності;
- Б вміє зосереджуватися на досягненні мети;
- В розцінює програш як можливість навчитися;
- Г фіксує результати і думає, як їх покращити.

4. Щоб стати фахівцем у чомусь, потрібно практикуватися:

- А протягом 100 годин;
- Б протягом 1000 годин;
- В протягом 10 000 годин;
- Г все життя.

5. Щоб стати експертом у певній галузі, треба:

- А мати різних наставників на різних рівнях навчання;
- Б займатися самоосвітою;
- В вибрати найкращого вчителя з доступних і вчитися в нього якомога довше;
- Г якомога більше вчитися в шкільних учителів.

6. Навчання ефективне, якщо:

- А ти постійно перечитуєш тексти, щоб краще запам'ятати;
- Б ти докладаєш зусиль для переборювання труднощів;
- В тебе цікавить предмет навчання;
- Г тебе чекає нагорода за успіхи в навчанні.

7. Треба навчитися пояснювати нове і складне, використовуючи:

- А прості речення;
- Б синоніми й антоніми;
- В порівняння й метафори;
- Г цікаві образи.

8. Коли ви вчите англійську, треба:

- А знайти хорошого вчителя;
- Б спочатку опанувати граматику і лексичний мінімум;
- В обрати тему і тренувати всі елементи одразу;
- Г спілкуватися з носієм мови.

В усі часи ці узбережжя були дуже популярними завдяки своєму вигідному розташуванню і багатій природі. Нині ці дивовижні місця поєднують землі трьох природоохоронних об'єктів. Це Національний природний парк «Білобережжя Святослава» і регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса». Також тут знаходиться ділянка Чорноморсько-го біосферного заповідника – Воложин ліс.

Кінбурнська коса

Однією з особливостей Кінбурнської коси є понад півтори сотні озер різного походження. Частина з них знаходиться над рівнем моря і живиться переважно атмосферними опадами. Місцеві мешканці звать їх «солодкими сагами». Інші озера – солоні, вони живляться морськими водами, але у спеку пересихають, залишаючи на дні шар солі. На півдні півострова розташовані кефальні озера. Названі так, бо весною сюди заходить багато кефалі*. У теплих мілких водоймах риба добре зростає і на осінь покидає їх. А в центрі півострова знаходиться система озер під назвою Бієнкові плавні. Окрім цього, в гаях Ковалівської саги сховані свої озера, з яких проростає вільха і багато нетипових для півдня України рослин. Усі ці водойми приваблюють по-своєму. Одні – лікувальними властивостями, інші – мальовничим видом чи теплою водою, а фотомисливців і любителів первозданної природи – розмаїттям флори і фауни (І. Антипенко).

ТЕСТ

1. Кінбурнська коса врізається півостровом між:

- А Дністровським лиманом і Чорним морем;
- Б Дніпровським лиманом і Чорним морем;
- В Бузьким лиманом і Чорним морем;
- Г Дніпровсько-Бузьким лиманом і Ягорлицькою затокою Чорного моря.

2. Кінбурнська коса – це піщаний масив з:

- А широкою косою на східному березі;
- Б широкою косою на західному березі;
- В вузькою косою на західному березі;
- Г вузькою косою на східному березі.

3. Землю, де знаходиться нині Кінбурнська коса, в античні часи називали:

- А Голою землею;
- Б Гілеєю;
- В Атлантаю;
- Г Джарелгач.

§3 РЕЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ ПРОСТІ Й СКЛАДНІ (ПОВТОРЕННЯ), ДВОСКЛАДНІ ТА ОДНОСКЛАДНІ

53 I. Пригадайте, що називається реченням. Прочитайте вислів. Про яку особливість речення йдеться? Що таке *правильне поєднання слів*?

Як із літер утворюються склади, зі складів – слова, так з правильного поєднання слів утворюються речення (*Аполоній Діскол*).

II. Назвіть ознаки речення. Чим словосполучення відрізняється від речення? Які розділові знаки ставляться в кінці речення? Які є речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням?

54 I. Прочитайте. Доберіть заголовки до тексту, виділіть мікротеми.

Чи знаєте ви, що сучасна наука про мову виросла з античної граматики? Більшість знайомих вам понять – голосні і приголосні звуки, іменник, дієслово, прислівник, відмінок, речення, синонім, омонім та ін. – беруть початок у мовознавстві Давньої Греції.

Одним із найвидатніших грецьких граматиків вважають Аполонія Діскола. Він був першим, хто написав працю про синтаксис. Ще у II ст. н. е., тобто майже дві тисячі років тому, Аполоній Діскол досліджував синтаксичну роль частин мови!

Грецька наука про мову створювалася передусім з навчальною метою. Давні греки спочатку виділяли і класифікували звуки та слова, потім описували, як слова змінюються. Для цього вони будували таблиці відмінювання слів, виявляли граматичні категорії – відмінок, спосіб і час дієслова тощо. А потім описували речення. Такий підхід зберігся до сьогодні, зокрема й у шкільних підручниках з української мови (*О. Рудь*).

II. 1. Знайдіть у тексті розповідне та питальне речення.

2. Знайдіть окличне речення. Поясніть, чому в кінці речення поставлено знак оклику.

3. Перепишіть у зошит другий абзац. Підкресліть граматичні основи речень. Знайдіть прості та складні речення.

«Буду я навчатись мови золотої»

Речення – це слово або кілька слів, пов'язаних за змістом і граматично, що є засобом оформлення думки і спілкування.

Ознаки речення

- Речення – це висловлювання про що-небудь у формі повідомлення, питання або спонування.
- Речення – це одиниця спілкування.
- Речення має змістову завершеність.
- Речення обов'язково має граматичну основу.
- Речення характеризується інтонаційною завершеністю.

Різноманітні за змістом речення за будовою об'єднуються в кілька типів.

За кількістю граматичних основ речення поділяють на **прості** та **складні**.

Простими є речення з однією граматичною основою: 1. *Жовтогаряча осінь стоїть над осоками (І. Цюпа).* 2. *Лягла зима, Завіяло дороги (М. Рильський).* 3. *Сніги...*

Речення з двома і більше граматичними основами називають **складними**: 1. *Сонце зовсім сіло, вечірня зоря погасла; над містом спускалася ніч (Панас Мирний).* 2. *Кожен народ, що дбає про своє майбутнє, береже рідну мову (К. Мотрич).*

Прості речення **за складом граматичної основи** поділяють на **двоскладні** (з двома головними членами) й **односкладні** (з одним головним членом). *Наші предки знали таїни землі (К. Мотрич).* *Світає непомітно... Мое місто.*

За наявністю другорядних членів прості речення поділяють на **поширені** й **непоширені**. Речення, до складу якого входять тільки головні члени, називають **непоширеним**. Наприклад: *Повівав вітрець. Посипав сніжок. Сонце сховалось. Ліс завмер (М. Коцюбинський).*

Речення, до складу якого входить хоч один другорядний член, є **поширеним**.

1. *Насунули снігові хмари.* 2. *В лісі зовсім затемніло (М. Коцюбинський).*

Залежно від **мети** висловлювання речення бувають:

- **розповідні** (містять повідомлення): *Ми йдемо, і серце правдою горить (М. Бурмака);*
- **питальні** (містять запитання): *Звідки ми прийшли? Хто ми? Куди ми йдемо?*
- **спонукальні** (містять спонування до дії – прохання, наказ, пораду тощо): *Ходімо папуроть легендову шукати (П. Гай-Нижник).*

Кожне з цих речень залежно від **емоційного забарвлення** може бути **окличним** або **неокличним**: Ми йдемо, ми все одно йдемо! (*М. Бурмака*).

Питальні речення треба відрізняти від риторичних, які відповіді не потребують: *Хіба це зима, коли снігу нема?* (*І. Іщенко*).

- 55** I. Прочитайте, інтонаційно позначаючи межі речень. Що треба зробити, щоб утворився текст? Спишіть. Розставте розділові знаки та поділіть текст на абзаци.

Техніка графіті сягає корінням ще в доісторичні часи тоді на настінних малюнках зображували диких тварин і успіхи стародавніх племен у полюванні графіті Давнього Риму були вже більше схожими на сучасні на стінах міст траплялися освідчення в коханні політичні гасла чи цитати античних мудреців сьогодні ж вважається що ця техніка найбільше пов'язана із хіп-хопом та іншими музичними напрямками і молодіжними субкультурами проте стрит-арт не вичерпується лише настінними зображеннями за визначенням це будь-який різновид мистецтва представлений у публічному місці тобто стрит-артом може називатися і флеш-моб (одночасне зібрання великої кількості людей в одному місці для певної мети) і вулична пантоміма чи імпровізований театр (*З журналу*).

- II. 1. Поясніть, чим ви керувалися, виділяючи речення.
2. Знайдіть і позначте вивчені орфограми.

- 56** I. Прочитайте. Визначте прості (двоскладні й односкладні) і складні речення.

1. Малюнки на камені. Перші листки осінні^o. Прогулянка містом, якого давно немає (*М. Савка*). 2. День коротшає... Сутінки, вечір повернувся на правий бік. (*І. Бондар-Терещенко*). 3. У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти (*А. Малишко*). 4. Життя – то неповторна^o пісня, яку треба вміти проспівати, не збиваючись^o на фальш, уникаючи різноголосся^o (*І. Цюпа*). 5. Дякую Вам, мамо і тату, за радість і сльозу, за слово і молитву, за пісню й ласку, за святість думки і таїну любові, за ясний і тихий світ добра у нашій хаті...ⁿ (*Я. Гоян*). 6. Соціальні мережі – це більше ніж просто клуб за інтересами. Можливо, саме за мережевою громадою зрештою постане культурна, просвітницька чи навіть політична місія* (*Л. Денисенко*). 7. Було б дуже добре, коли б у людській душі назавжди збереглися окремі дитячі риси: безпосередність^o, яскрава емоційність, захоплення навколишнім світом, сердечна чуйність, душевні поривання (*І. Цюпа*).

- Чи погоджуєтеся ви з думкою Лариси Денисенко (п. 6)? Дайте розгорнуту відповідь (5–6 речень).

- 57 I. Перепишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи потрібні розділові знаки. Визначте вид кожного речення за кількістю граматичних основ; за метою висловлювання; за емоційним забарвленням.

Сучасна наука свідчить про те що кожна людина має здібності. (Не)здібних людей взагалі (не)має! Особливо сприятливими для розвитку задатків і нахилів є дитинство^Ф та юність. Але не (у,в)сі можуть або (у,в)міють розвивати власні здібності.

Для цього треба (не)тільки мати певні можливості а й знати як це слід робити. Важливо навчитися правильно судити про свої задатки та нахили об'єктивно^Ф оцінювати їх. Тому слід пробувати власні сили в різних видах діяльності обов'язково здійснювати (само)спостереження й самоаналіз. Отже (не)варто шкодувати на них часу і зусиль. І в жодному разі (не)слід забувати що кожна людина здатна (на)багато (За Р. Арцишевським).

II. Доберіть заголовок до тексту: а) так, щоб він відображав тему тексту; б) так, щоб він відображав основну думку тексту. Виділіть основну й додаткову інформацію.

- Чи можна вважати слова *нахил, здібності, задатки* синонімами? Доведіть свою думку.

- 58 Складіть з поданими словосполученнями спочатку просте речення, а потім – складне.

З р а з о к. *Жива істота: Кожна жива істота, або організм, складається з клітин. Кожна жива істота, або організм, складається з клітин, а неживі предмети (за винятком решток організмів) клітинної будови не мають.*

Людські можливості, почуття відповідальності, спілкуватися ввічливо, правильний шлях, здатний до навчання, суспільні відносини, неповторність життя.

 Пишемо так

Орфограма «Букви е, и, о в коренях слів, написання яких не перевіряється наголосом»

Вулиця, медаль, хвилина, джерело, океан, робота, ознака, природа, поет, предмет, поезія, метелик, театр, ромашка, сторінка, господар, тополя, символ, герой, урожай, овочі, килим, ведмідь, повітря, космос, корабель, криниця, свобода, зозуля, горох, ритор, кохати, прапор, долина, комора, товариш, помідор, метал, орел, конверт, кишень, лиман, пиріг, левада, лопух, силует, пергамент, цибуля.

а Наголошуємо так

Наголос на другому складі

Фенóмен, везла́, завда́ння, абíде, адже́, абíколи, анíж, мерéжа, руко́пис, право́пис, пере́біг (*поді́й*), пізнáння, новíй, щавéль, боро́давка, вимо́га, вітчíм, граблí.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

59 Запишіть речення, вставляючи замість крапок пропущені букви. Підкресліть головні члени речення. Поясніть, що з'єднує сполучник *і* в кожному з цих речень (однорідні члени речення чи частини складного речення).

1. Тягнут..ся^ф до сонця і квіти, і трави, віти куч..р'яві, гори голубі^п (*В. Сосюра*).
2. Думи людс..кі ясні, коли на землі тепло й сонячно (*С. Пушик*).
3. Верби та осокори всохли, і тільки акація в короткий період цвітіння наповнювала с..ло своїми п'янкими пахощами^п (*М. Руденко*).
4. В..селий день давно вже одгорів, і даль доносить пісню журавлину^п (*В. Сосюра*).
5. На воді згасла золотава доріжка, і враз пот..мніла ніч (*І. Цюпа*).
6. Білосніжні^б хмаринки, як пір'я, л..ген..ко пл..вуть краями неба і вартують красу-сонце (*Г. Косинка*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чому саме речення є основною одиницею мовлення (а не звук, не слово, не словосполучення)?
2. Назвіть основні ознаки речення.
3. Які є види речень за метою висловлювання? За емоційним забарвленням?
4. На які види поділяють речення залежно від кількості граматичних основ?
5. Як поділяють речення за складом граматичної основи?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Поля, береги, краї, криси. «На *полях* книжки було багато дрібно писаних олівцем нотаток», – читаємо в одному сучасному оповіданні. Чому написано «на *полях*», а не на *берегах*? Адже білі краї книжки чи зошита звались і зветься по-українському *береги*: «Одну по одній перегортав сторінки. Плями на берегах таїли в собі приємні і неприємні згадки» (*Н. Рибак*); «Книжка з золотими *берегами*» (*Словник Б. Грінченка*).

Словом *береги* інколи позначають краї чогось, наприклад: «Пофарбовані в біле *береги* тротуарів здавалися примарною стрічкою» (О. Донченко); часом це слово відповідає російському *кайма*: «...Одарка мережила крайки, Маланка гаптувала *береги*» (К. Гордієнко).

Часто помиляються тепер, називаючи краї капелюха або бриля *полями*: «Поля його капелюха намокли від дощу й сумно звисали». По-українському вони звуться *крисі*: «Солом'яний бриль широкими *крисами* ховав од сонця його смагляве обличчя» (Ю. Яновський). Від цього слова в західноукраїнських гірських районах капелюх із широкими *крисами* зветься *крисаня*: «На нім *крисаня* аж горить» (М. Шеремет).

Слово *криси* виступає іноді як синонім іменника *край*: «Сине полум'я хитнулось, хлюпнуло в чорні *криси* цистерни» (М. Коцюбинський).

(Б. Антоненко-Давидович)

54 РЕЧЕННЯ ПОШИРЕНІ І НЕПОШИРЕНІ (ПОВТОРЕННЯ). ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

60 Прочитайте, визначте, які речення є поширеними, а які – непоширеними. Поміркуйте, чи доцільно поширювати другорядними членами подані непоширені. Обґрунтуйте думку.

1. Дрімає соняшник. Смачніше пахне м'ята (М. Рильський). 2. Місяць підіймається вище. Все меншає тіней. Чіткішають далі і співи. Осінь. Золота осінь (М. Стельмах). 3. Осінь обпалила лісисті схили. Палахкотять факели осик і кетяги калини. В'яне ліс. Довкола – шум вітру і шелест. Останні квіти погойдуються під вітром (З журналу).

61 Прочитайте й порівняйте пари речень. Чи однаковий у них зміст? Чим вони відрізняються?

1. Мій брат переміг у шкільній олімпіаді. – У шкільній олімпіаді переміг мій брат.
2. Вітер нещадно зриває з дерев різнокольорове вбрання. – З дерев нещадно зриває вітер різнокольорове вбрання.
3. Друзі подарували моїй сестрі на день народження цікаву книжку. – Цікаву книжку подарували друзі на день народження моїй сестрі.

«Буду я навчатись мови золотої»

Розрізняють два типи порядку слів у реченні: *прямий* і *зворотний*.

У реченнях із **прямим порядком** слів підмет стоїть перед присудком, означення – перед означуваним словом, додаток після слова, від якого він залежить, а обставини можуть займати різні місця, зважаючи на своє значення і спосіб вираження: *Друзі подарували моїй сестрі цікаву книжку.*

Порушення прямого порядку слів з метою виділення тих чи інших членів речення називається **зворотним порядком** (або **інверсією**). Інверсія вносить новий відтінок у зміст речення, а часом може навіть цілком змінити його зміст. Наприклад, у реченні *Цікаву книжку подарували друзі на день народження моїй сестрі* зворотний порядок слів дозволяє акцентувати увагу на означенні та додатку *цікаву книжку*.

Прямий порядок слів характерний для наукового, ділового і публіцистичного стилів, зворотний – використовується в художньому і розмовному.

Нерідко порядок слів має граматичне значення. Наприклад: *Сильний дощ* (прямий порядок, словосполучення) і *Дощ сильний* (непрямий порядок, *сильний* – це іменна частина складеного іменного присудка).

Зазвичай найважливіше слово чи словосполучення ставиться в кінці речення: *Мій брат переміг у шкільній олімпіаді* (а не в змаганнях з тенісу). *У шкільній олімпіаді переміг мій брат* (а не я). *Мій брат у шкільній олімпіаді переміг* (а не програв).

62 Прочитайте речення. Простежте, як зміна порядку слів позначиться на змісті речення.

1. Несподівано пішов дощ. 2. Легенький вітерець бавиться в парку осіннім листям. 3. Моя сестра – студентка. 4. З нашої останньої зустрічі минуло три дні. 5. Автомобіль обігнав автобус. 6. Комп'ютери замінили друкарські машинки. 7. Сонячний ранок. 8. Уночі на небі панує місяць. 9. Незнайома дівчина.

- Спишіть п'яте та шосте речення. Підкресліть підмет і додаток. Доведіть, що ці речення допускають неоднозначне тлумачення, і поясніть чому.
- Складіть три аналогічні речення (підмет + присудок + додаток), у яких може виникнути така неоднозначність.

63 I. Виразно прочитайте уривок з вірша В. Сосюри. З'ясуйте, яка роль інверсії у ньому.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

- 67 I. Прочитайте виразно текст. Підкресліть слова, на які, на вашу думку, падають логічні наголо-
си. Визначте вид кожного речення. Доберіть заголовок. Визначте тему й мікротеми.

Українська сцена була багата яскравими творчими індивідуальностями. Серед визначних акторів і співаків ХХ століття поруч з іменами виконавців вітчизняних і зарубіжних стоїть ім'я великої української співачки Соломії Крушельницької. Її життя минало у складний час глибоких суспільних потрясінь, її відданість і самопосягта музі класичного співу й надзвичайна природна обдарованість вивели відому співачку в сузір'я найвидатніших голосів світу.

Захоплено вітали Крушельницьку Львів і Петербург, Варшава й Відень, Буенос-Айрес і Нью-Йорк.

У кожному своєму концерті Соломія Крушельницька виходила на сцену з українською народною піснею, несучи її в життя далеко за межами Батьківщини (*За В. Врублевською*).

II. Поясніть правопис власних назв.

- Розкажіть про відомих сучасних українських виконавців народних пісень.

- 68 Пригадайте, що таке інтонація. Яку роль вона відіграє у спілкуванні людей? Прочитайте по-
даний вислів. Доведіть правильність цього міркування.

Правильно підмічено, що людей часто ображає не те, що говорять, а те, як говорять. Живе мовлення в поєднанні з інтонацією – сплав великих можли-
востей (*Е. Вартаньян*).

- 69 Потренуйтеся вимовляти фразу «Який ти розумний» з різною інтонацією, залежно від ситуації
спілкування: а) радісно; б) захоплено; в) здивовано; г) іронічно.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Визначити тип речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Виділити граматичну основу.
4. Охарактеризувати підмет і присудок.
5. Вказати, чи речення двоскладне, чи односкладне.
6. Вказати, чи речення поширене, чи непоширене.
7. Якщо речення поширене, назвати другорядні члени речення.
8. Вказати, чи ускладнене речення однорідними членами, звертанням, вставними словами.

І так повзла зима, заметільна, сніжна, холодна і чарівна (Н. Рибак).

Речення розповідне, неокличне; двоскладне; поширене; ускладнене однорідними
означеннями.

✍ *Пишемо так***Орфограма «Знак м'якшення у числівниках»**

П'ятсот, шістдесят, шістдесятох, одинадцятьма, сімсот сімдесят дев'ять, дев'ятьма, п'ятдесят п'ять, сто дев'ятнадцять, трьома тисячами п'ятьмастами, сімдесятьма, вісьмома, чотирма.

🗣 *Наголошуємо так***Наголос на другому складі**

Дочка́, зубо́жити, зубо́жілий, фарту́х, поду́шка, позато́рик, добу́ток, кварта́л, нали́гач, нена́видіти, дича́віти, чорно́зем, чорно́слив, опто́вий, ота́ман, інду́стрія.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

70 I. Виконайте синтаксичний розбір речень.

Мистецтво вміє кричати. І кричить воно сьогодні, як правило, не про високі й недосяжні ідеали. Іноді його суспільна місія – донести до людей якусь вельми просту ідею і досягти дуже практичної мети. Митець нині легко вбирає шати лікаря швидкої допомоги. Якщо він цього не зробить, то цього не зробить ніхто (*А. Бондар*).

II. Випишіть із творів художньої літератури 5–6 речень з інверсією. Виразно прочитайте речення. Усно перебудуйте речення так, щоб отримати прямий порядок слів. Поміркуйте, з якою метою автор використав інверсію.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. На які види поділяють речення залежно від наявності другорядних членів?
2. Який порядок слів у реченні називають прямим? Для чого використовують непрямий порядок слів у реченні?
3. Яку роль у мовленні відіграє логічний наголос?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Становище, вихід зі становища, рада, дати раду, зарадити. Часто чуємо з уст і читаємо: «Він опинився в безвихідному становищі»; «Вона не бачила виходу з цього становища»; «Він вийшов зі скрутного становища».

Жодного з цих висловів ми не знайдемо ні в українській класичній літературі, ані почуємо з уст народу, їх штучно створили нашвидкуруч люди, далекі від народної мови й не обізнані з класичними зразками. Натомість бачимо: «Розмова вкрай схвилювала його, хлопець був *безпорадний*» (К. Гордієнко); «Побачу ще, як там буде; коли не дам ради, то тоді вже, певне, треба іти в найми знову» (Т. Шевченко); «Мною не турбуйтеся: я собі дам раду» (М. Коцюбинський); «Рідний брат так не зарадив би мені в тій скруті, як Іван» (Із живих уст).

Із цього випливає, що в наведених на початку фразях треба було висловитись так: «опинився в *безпорадному становищі (стані)*», «не бачила ради в цьому становищі», «дав собі раду в *скрутному становищі*» чи «зарадив собі в *скруті*».

(Б. Антоненко-Давидович)

Розвиток
мовлення 3

ПОВІДОМЛЕННЯ НА ТЕМУ ПРО МОВУ, ЩО ПОТРЕБУЄ ЗІСТАВЛЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ МАТЕРІАЛУ В НАУКОВОМУ СТИЛІ

Повідомлення – це усне монологічне висловлення або невеликий публічний виступ, невелика доповідь з певної теми.

Науковий стиль – це стиль наукових статей, доповідей, підручників тощо. Завдання наукового стилю – якомога точніше і повніше пояснити факти дійсності, показати причиново-наслідкові зв'язки між явищами, з'ясувати закономірності, узагальнити інформацію і т. ін.

Зіставлення – встановлення подібності й відмінності між об'єктами.

Узагальнення – загальний висновок, загальне положення, що ґрунтується на об'єднанні предметів і явищ за їхніми спільними суттєвими ознаками.

71 Прочитайте бувальщину. Як ви думаєте, про що хотів запитати письменник і що хотів відповісти йому видавець? Поміркуйте, які запитання або емоції можна передати іншими розділовими знаками.

Коли вийшла у світ нова книжка Віктора Гюго, автор, бажаючи дізнатись, як вона продається, надіслав видавцеві листівку, на якій тільки й було: «?» Видавець відповів теж дуже стисло: «!» (З журналу).

72 Прочитайте два тексти. Порівняйте й узагальніть інформацію цих текстів з тим, щоб на їх основі підготувати повідомлення в науковому стилі. Працюйте за планом.

1. Визначте тему, стиль і тип мовлення кожного тексту.
2. Виділіть мікротеми.
3. Позначте ключові слова в кожному тексті.
4. Знайдіть спільне в текстах.
5. З'ясуйте, чим відрізняються тексти, чи суттєві ці відмінності. Виберіть найцікавішу інформацію для вашого повідомлення.
6. Складіть план повідомлення.
7. Підготуйте повідомлення.

1. Батьком пунктуації вважають грецького математика Аристофана Візантійського (260–180 до н. е.), що впорядкував першу систему розділових знаків, до якої входили три знаки: *distinctio* – крапка вгорі, *distinctio media* – крапка посередині рядка і *subdistinctio* – крапка внизу рядка.

Аристофанова пунктуаційна система з невеликими змінами була сприйнята римлянами й дожила аж до часу Карла Великого (768–814), коли латинське письмо запровадило досконалішу систему розділових знаків.

Слов'яни успадкували традиції грецької пунктуації й перенесли їх у свої рукописні твори.

Слов'янські каліграфісти – переписувачі грецьких теологічних* текстів грецьку пунктуацію наслідували не сліпо, у кожного писця була вироблена своя графічна система знаків. Розділові знаки сприяли членуванню тексту на частини різної величини, але, очевидно, не були обов'язковими через відсутність найелементарнішого пунктуаційного зводу правил. Членування тексту

2. На формування системи розділових знаків української мови впливали різні позамовні чинники, найвагомішим із яких можна вважати вплив «пунктуаційних» традицій інших мов. Зокрема, І. Огієнко зауважував, що одним із перших був вплив пунктуаційної системи грецької мови, оскільки засновником пунктуації був грек Аристофан Візантійський.

Пізніше в грецькій мові сформувалася система, що мала такі розділові знаки: *крапку внизу*, *посередині* або *вгорі рядка* (...), інколи *двокрапку* (:), але в значенні крапки або крапки з комою, *хрестик*, *чотири крапки*. Саме ця система, на думку І. Огієнка, була запозичена українськими рукописами. Однак «у давній нашій письменності ніякої послідовної системи інтерпункції не було, а крапку ставили в Богослужбових Книжках головно як вказівку при читанні чи співанні в Церкві. Мало не кожен давній наш рукопис знає звичайно свою особну систему знаків розділових».

У грамотах XIV ст. текст ділився не на слова, а на більші текстові відрізки,

здійснювалося писцем, з одного боку, на основі того, як він уявляв собі групування слів за змістом, а з іншого – виходячи з необхідності зробити перерву в процесі письма.

Розвиток книгодрукування відкриває нову сторінку в історії пунктуаційної системи. Важке для розуміння через нечленованість тексту рукописне письмо частково поступилося місцем друкарським шрифтам, які передбачали поділ тексту на синтаксичні одиниці (речення, словосполучення), унаслідок чого виникла потреба позначати на письмі такі ознаки речення, що мають важливе значення для сприйняття мети висловлювання (розповідність, питальність, окличність), змістові відношення між окремими частинами в середині речення.

Нову систему розділових знаків, яка пізніше поширилася по всій Європі, започаткували італійські типографи в середині XV ст. Засновник венеціанської друкарні Альд Мануцій (1448–1515) скликав відомих учених з метою упорядкування пунктуаційної системи, успадкованої від греків.

Український першодрукар Іван Федоров уживання розділових знаків обмежив мінімально: у львівському виданні «Апостола» (1574) використав лише крапку й комою, в «Острозькій біблій» (1580) послуговувався трьома знаками – крапкою, комою й крапкою з комою. Постановка розділових знаків у

за допомогою розділових знаків. Найпоширенішою була *крапка*, яку можна вважати універсальним знаком, оскільки вона – єдиний розділовий знак у багатьох грамотах. У текстах грамот трапляються також три-, п'яти-, шести- і семикрапки.

Узагальнені відомості про особливості пунктуаційної системи в XVI–XIX ст. знаходимо в тогочасних граматиках. Зокрема, у параграфі другого розділу «*Граматики словенської*» – «*О точках*» Лаврентій Зизаній наводить приклади правил вживання шести розділових знаків.

Ф. І. Буслаєв відзначав, що розділові знаки повинні допомогти читачеві зрозуміти думки і почуття автора, а тому вони мають подвійне призначення: поперше, сприяють чіткості викладу думок, відокремлюючи одне речення від іншого (*кома, крапка з комою, двокрапка, крапка*), а по-друге, виражають враження автора і його ставлення до адресата.

У XIX ст. в Західній Україні вживали такі розділові знаки: «*кропка*» (в кінці цілого речення), «*питайник*» (питальні речення), «*окличник*» (призначений для окликів і у реченнях, що виражають бажання, приказ або здивування), «*питайник з окличником*» (питальні речення, які виражають здивування), «*запинка*» (для відділення підрядних речень, прикладок, між рівнорядних частин речень, стягнених і сполучених),

друкованій продукції була переважно справою типографських майстрів.

Інтонаційні основи для формулювання пунктуаційних правил поступово витіснялися новим принципом – логічним, або смисловим, суть якого полягала в тому, що пунктуація залежала від змісту речення, його структури, відношень між членами речення.

Кожна видавнича школа в Україні мала свої традиції вживання знаків письма, автономно підтримувала або скасовувала авторські новації використання розділових знаків, ураховуючи свої пунктуаційні уподобання. У зв'язку з цим у кінці XIX – на початку XX ст. засвідчено повний різнобій у використанні як орфографічних, так і пунктуаційних норм (*За І. Савченко*).

«середник» (щоб виразити більшу «відрубність гадок» між рівнорядними частинами сполученого речення), «двокрапка» (при перелікові, у складному реченні), «павза» (-) (означає «напрасні перерви» речення), «скобки» (дужки), «знаки наведення» (лапки).

У Львові з ініціативи Наукового товариства імені Шевченка були зроблені «Правописні правила», які функціонували в західноукраїнських регіонах до 1927 р. – це був перший крок до створення єдиної для цілої України правописної системи (і зокрема, пунктуаційної, оскільки вона містила окремий розділ про «перепинні знаки») (*Н. Андросчук*).

ТЕСТ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ВИБОРОМ ОДНІЄЇ ПРАВИЛЬНОЇ ВІДПОВІДІ

1. *Сполучення слів є словосполученнями у рядку*
 - A люблю читати, книги і журнали, найбільш завантажений
 - B довго йти, літературний вечір, учень відповів
 - V осінній день, згадати про зустріч, щиро вітати
 - Г буду йти, танцювати і співати, якомога більший
2. *Поєднання слів не становлять словосполучення у рядку*
 - A хата стара, найменш вдалий, чай або кава
 - B батьки і діти, рожеві айстри, буду навчатися
 - V під час уроку, піднести гарбуза, збирати гарбузи
 - Г синє море, гарбузова каша, упевнений у собі
3. *Допущено граматичну помилку у рядку*
 - A підручник з історії
 - B навчати мови
 - V вибачати сусідові
 - Г захворіти грипом
4. *Приклад складного словосполучення подано у рядку*
 - A осіннє різнобарвне листя
 - B на землі й на небі
 - V деякі зі своїх
 - Г дивитися за обрій
5. *Просте поширене двоскладне речення подано у рядку*
 - A Шумить пожовкле листя, мете по стежках, по алеях (І. Сенченко).
 - B Не будьте ні надто мовчазними, ні надміру балакучими (Е. Поуст).
 - V Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала (О. Довженко).
 - Г Зійшло сонце.
6. *Позначте рядок, у якому подано складне речення.*
 - A Грала промінням, ясним самоцвітом порання роса, і усміхалась весняним привітом натури краса (Леся Українка).
 - B Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко).
 - V Весело і з ляском серед печі Полум'я гуляє по гіллю (С. Чернілевський).
 - Г Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт (С. Чарнецький).
7. *Позначте рядок, у якому подано речення, що ілюструє інверсію.*
 - A Ми виїхали до міста зранку.
 - B Мати вишила серветку до дня народження сестри.
 - V Учитель української мови пояснив вимоги до оформлення зошита.
 - Г У плесі озера прозору відбилася блакить осіннього неба.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ

8. Установіть відповідність між назвами словосполучень за морфологічним вираженням головного слова і поданими прикладами.

А іменникове	1 розфарбувати малюнок
Б числівникове	2 хтось із них
В займенникове	3 двадцять учнів
Г дієслівне	4 батьківські збори

9. Установіть відповідність між типами речень за метою висловлювання і поданими прикладами.

А розповідне	1 Рухайтесь швидше!
Б питальне	2 Як тебе не любити, Києве мій! (Д. Луценко).
В окличне	3 Хіба мало приємного й гарного в спорожнілому зимовому лісі? (Н. Пільчук).
Г спонукальне	4 А журавлі летять собі додому ключами (Т. Шевченко).

ПРОЧИТАЙТЕ ТЕКСТ І ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Жовтогаряча осінь стоїть над селом. 2. По садах загуляли *молоді падолисти*, та ще срібне павутиння літає в повітрі, снує дивну пряжу над перелазами. 3. Настала лагідна пора бабиного літа. 4. Останні сонячні дні оповиті сріблястим мереживом, мрійним смутком, прощальним ячанням журавлів (За І. Цюпою).

10. Перше речення за метою висловлювання

А розповідне	В питальне
Б спонукальне	Г окличне

11. Виділене у другому реченні словосполучення

А іменникове	В займенникове
Б прикметникове	Г дієслівне

12. З'ясуйте, яке речення тексту складне.

А перше	В третє
Б друге	Г четверте

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- ⇒ *розрізняти головні і другорядні члени речення*
- ⇒ *визначати види присудків і обставин у реченнях, прикладку як різновид означення, способи вираження підмета, присудка й обставин*
- ⇒ *писати прикладки відповідно до орфографічних та пунктуаційних норм*
- ⇒ *правильно вживати розділові знаки між підметом, присудком і при порівняльних зворотах*

§5 ПІДМЕТ І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

73 Прочитайте. Знайдіть у реченнях граматичну основу. Визначте, якими частинами мови виражений підмет.

Український вчений-селекціонер Василь Ремесло у повоєнний період здійснив справжню революцію в селекції озимої пшениці. Завдяки його праці на Київщині 1968 року з'явився Миронівський інститут селекції та насінництва пшениці. Тут була виведена низка нових зимостійких та високопродуктивних сортів якісної озимої пшениці. Найціннішим сортом виявилася «Миронівська 808». Вона вирощується не лише в Україні, а й у Молдові, Білорусі, Казахстані, Росії, Болгарії, Румунії, Угорщині, Чехії, Словаччині, Польщі, Німеччині, Данії, Швеції та інших країнах світу. Понад 11 % усієї площі озимої пшениці засіваються на нашій планеті миронівськими сортами.

Усі пам'ятають диктаторів, великих вождів або революціонерів. Пам'ятаймо ж людей, які вирощували хліб. І не тільки для свого покоління, а й для нащадків (В. Вергунов, О. Черниш).

«Буду я навчатись мови золотої»

Підмет – головний член речення, який означає предмет мовлення і відповідає на питання *хто? що? Прізвище* – родова назва людини (Л. Скрипник).

Способи вираження підмета

Підмет може бути виражений різними частинами мови, а також синтаксично неподільними словосполученнями. Однак найчастіше підмет виражений іменником у формі називного відмінка.

Підмет, виражений одним словом, називають **простим**, а кількома повнозначними словами – **складеним**.

Спосіб вираження підмета	Приклад
Іменник у формі називного відмінка	Найкращою оздобою голови дівчини є <u>вінок</u> (О. Воронай).
Займенник у формі називного відмінка	<u>Я</u> піду в далекі гори (В. Івасюк). <u>Кожен</u> говорить щось своє (О. Гончар).

Спосіб вираження підмета	Приклад
Прикметник, числівник та інші частини мови у значенні іменника	<i>Минуле</i> в пам'яті живе (Л. Дмитерко). <i>Двадцять</i> ділиться на чотири. <i>Завтра</i> вже почалося.
Неозначена форма дієслова	<i>Шуткувати</i> з ним небезпечно.
<i>Синтаксично неподільні словосполучення</i>	
1) сполучення іменника (займенника) у формі називного відмінка з іменником (займенником) в орудному відмінку з прийменником	<i>Остан з Соломією</i> звернули з шляху на поле (М. Коцюбинський).
2) словосполучення іменника, що має значення сукупності, з іменником у родовому відмінку	Велика <i>згряя журавлів</i> кружляла невисоко і плавно над землею (М. Рильський).
3) сполучення числівника з іменником у називному або родовому відмінку	Тихо листом край печери <i>два дубки</i> шептали (С. Руданський).
4) сполучення іменника (числівника, займенника) у формі називного відмінка й іменника (займенника) в родовому відмінку з прийменником з (<i>із</i>)	<i>І кожний з нас</i> те знав, що слави нам не буде (І. Франко).
5) складні географічні й астрономічні назви	<i>Чумацький Шлях</i> оперізував небо велетенським миготливим поясом (І. Цюпа).
6) назви установ	<i>Верховна Рада України</i> – законодавчий орган.
7) терміни	<i>Чорна смородина</i> вже достигла.
8) фразеологізм	<i>Впадати в істерику</i> від невдач – не моя звичка.
Речення	« <i>Ще не вмерла Україна</i> » навіки житиме в нащадках (З газети).

74 Спишіть речення. Зазначте способи вираження підмета.

- Незнання^о законів не звільняє від юридичної відповідальності.
- Двоє осіб постраждало внаслідок повені.
- «Але» – це сполучник.
- Вчитель і садівник – то одне й те ж, мамо^п (І. Цюпа).
- Один у полі не воїн.
- Звідусіль чулося «ура».
- Ми майже нічого не знали б про давнину, аби історія не подарувала нам

літописців (*М. Слабошпицький*). 8. Дві тисячі дев'ятсот сорок вісім ділиться^о на одинадцять. 9. Завтра буде те саме, що й сьогодні.

75 Складіть і запишіть речення, в яких у ролі підмета виступали б подані синтаксично неподільні словосполучення.

Думкою багатіти, хтось із вас, близько десяти книжок, геометрична фігура, Кабінет Міністрів України, «Асканія-Нова», Київська Русь, дід з бабою.

76 I. Запишіть речення. Підкресліть у них головні члени. Визначте порядок слів у кожному реченні.

1. Жити – це зустрічати вранішнє сонце, радіти передчуттю дня, поринати у всякі приємні клопоти... (*М. Слабошпицький*). 2. Дихати з кожним кроком ставало все складніше. 3. Так вчинити нікому не під силу. 4. Мати перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт, осінній гороб і калину (*М. Стельмах*). 5. Слово вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим (*За К. Мотрич*).

II. Виразно прочитайте записані речення. Які особливості ви помітили в інтонуванні й розташуванні слів у реченні залежно від способу вираження підмета?

77 I. Прочитайте. Визначте, до якого стилю належить текст. Виділіть мікротеми.

ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ

Інтернет речей (Internet of Things) – єдина мережа, що об'єднує техніку, якою ми користуємося щодня, та віртуальний світ. Технологія не лише дозволяє віддалено керувати різними приладами, а й пов'язує їх між собою. Обмінюючись даними, речі починають «спілкуватися» один з одним. (Наприклад, система відеоспоспереження побачить, що кіт розбив вазу, і відправить пилосос прибирати наслідки.)

1926 року Нікола Тесла сказав, що в майбутньому радіо перетвориться на «великий мозок», усі речі стануть частиною єдиного цілого, а технологічні машини будуть поміщатися в кишені. 1990 року випускник МІТ і один з авторів протоколу ТСП/ІР Джон Ромкі створив першу у світі інтернетну річ – він підключив до інтернету свій тостер. А в 2008–2009 роках кількість підключених до інтернету предметів перевищила кількість людей.

Кожна нова технологія породжує ще дві або три технології, і ми не знаємо, що на нас чекає за найближчим роком. Ще 20 років тому не було пошукових систем, 15 років тому не було соціальних мереж, 10 років тому не було YouTube.

Ще зовсім недавно ми могли розділяти реальний і віртуальний світ. Сьогодні реальний світ – це віртуальний світ, а віртуальний світ – реальний (*nuu.kharkov.ua*, <http://studway.com.ua>).

II. Випишіть граматичні основи речень.

- Переваги інтернету речей очевидні. А чи є небезпеки в цього явища? Складіть список можливих небезпек і обміняйтеся думками з цього приводу.

78 Прочитайте. Доберіть власні приклади.

Прості речення використовуються в усіх стилях мовлення. Однак стилістичного забарвлення вони набувають залежно від способів вираження членів речення, інтонації, порядку слів тощо.

Яскравого стилістичного забарвлення набувають речення, де в ролі підмета виступають прислівник, дієслово, частка або вигук: «*Немає*» – слово, як *полин, гірке* (*Нар. творчість*). Займенниковий підмет, особливо повторюваний, у художньому стилі робить текст виразнішим і емоційнішим: *Все йде, все минає – і краю немає* (*Т. Шевченко*). Великою експресивністю виділяється підмет, виражений займенником *я* (так зване ліричне *я*): *Я стою. Все снігу клочья в білому саду. І зоря мені шепоче: «Я прийду, прийду»* (*В. Сосюра*) (*За М. Пентилюк*).

 Пишемо так

Орфограма «Букви *е, о* після *ж, ч, ш, щ* у коренях слів»

Жовтіти, жолудь, пшоно, вечеря, четвертий, чорний, шовк, шепіт, шовковиця, чотирнадцять, черствий, джерело, пшениця, бджола, речовина, чотири, четвірка, жовтень, шелест, кучерявий, увечері, чорнила, очерет, чоботи, чемний, жорсткий, чоловік, учора, чоло, чорнявий, шолом, жонатий, шестірка, честь, черевики, чорнозем, пещериця, четверо, чепурний, черга, щедрівник, щербатий, женити, учень, чернетка, щетина, чорногуз, чомусь, вечоріти.

 Наголошуємо так

Наголос на третьому складі

Розв'язання, господарський (*від* господарство; *але*: господарський – *від* господар), сторінкі (*множина*), одинадцять, кілометр, ідемо́, беремо́, ідете́, псевдонім.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

79 I. Прочитайте й запишіть речення. Підкресліть у них головні члени. Зверніть увагу на речення із займенниками *сам* і *весь*. Визначте синтаксичну роль слова *це*.

1. Весь клас узяв участь у святкуванні Нового року. 2. Це все – мій рідний край з безмежними полями, земля моїх батьків (*В. Сосюра*). 3. Сам батько піде сьогодні ввечері на батьківські збори. 4. Осіннім сонцем був пронизаний увесь парк. 5. Це дозволило нам прийняти правильне рішення.

II. Прочитайте рубрику «Культура мовлення» наприкінці параграфа. Доберіть свої приклади і складіть з ними два поширені і два непоширені речення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке підмет? Назвіть види підметів. Чому саме іменник у називному відмінку є основним способом вираження підмета?
2. Якими частинами мови може бути виражений підмет?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

СЕСТРИ ТЕЛЬНЮК, БРАТИ ЯРЕМЧУКИ І ТРІО МАРЕНИЧІВ

У якій формі – однини чи множини – потрібно вживати прізвище, якщо йдеться про двох і більше жінок, чоловіків або жінок і чоловіків? Треба зважати на те, чим закінчується прізвище і кому воно належить – чоловікам чи жінкам.

Чоловічі прізвища на **-а**, **-о** та кінцевий приголосний в українській мові відмінюють, тому їх уживають у множині, якщо йдеться про двох і більше чоловіків, пор.: *Платон і Георгій Майбороди*, *Брати Майбороди*; *Іван і Петро Потапенки*, *брати Потапенки*; *Дмитро і Назарій Яремчуки*, *брати Яремчуки*.

Так само форму множини мають і жіночі прізвища на **-а**, пор.: *Уляна і Софія Майбороди*, *сестри Майбороди*. Жіночі прізвища на **-о** та кінцевий приголосний, як відомо, не відмінюють, тому вони мають форму однини, іменуючи двох і більше жінок, пор.: *сестри Байко*, *сестри Тельнюк*, *Леся і Галя Тельнюк*.

Якщо ж потрібно назвати на прізвище гурт, родину, де є жінки і чоловіки, то його вживають у формі множини, пор.: *Антоніна, Світлана та Валерій Мареничі*, *тріо Мареничів*; *Василь і Діана Матющенки*, *дуєт Матющенків*; *родина Скиданів* (За К. Городенською).

ПИСЬМОВИЙ КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО- НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

Конспект (від лат. *conspicere* – огляд) – стислий письмовий виклад змісту книжки, статті, лекції тощо.

Типи конспектів:

- за планом (відповіді на пункти плану, сформульовані в питальній формі);
- текстуальні (складаються з цитат);
- вільні (поєднують виписки, цитати, тези);
- тематичні (містять відповідь на поставлене питання за кількома джерелами).

Конспектування допомагає:

- навчитися опрацьовувати інформацію, надаючи їй іншого типу, форми;
- виділяти в письмовому або усному тексті найбільш важливе і потрібне для вирішення навчального чи наукового завдання;
- спростити запам'ятовування тексту, полегшити оволодіння спеціальними термінами;
- накопичити інформацію для написання складнішої роботи – доповіді, реферату, статті тощо.

Тематичні виписки – це невеликі за обсягом фрагменти тексту (речення, окремі абзаци, тези тощо), що містять основну інформацію з певної теми; дають змогу максимально точно й логічно відтворити зміст висловлення.

Потреба у виписках виникає тоді, коли питанню, яке вас цікавить, присвячено не весь твір, а лише якусь частину, окремі фрагменти; або коли вивчають кілька текстів з певного питання (під час підготовки доповіді, реферату тощо).

Вимоги до виписок:

- точність;
- оформлення слів автора як цитат із зазначенням назви твору, розділу, параграфу, сторінки.

80 Прочитайте текст. Сформулюйте правила складання конспекту.

А що ж є в конспектах такого, чого немає в інших формах запису? Якщо обмежитися однією фразою, то відповідь буде така: у конспекті ми маємо можли-

вість не лише занотовувати прочитане й почуте, а й виражати наше ставлення до нього, записувати власні думки.

Конспект, як правило, ведеться в окремому зошиті. На першій сторінці ви обов'язково маєте записати паспортні дані книжки, над якою працюєте.

Матеріал конспекту доречно записувати на одній правій сторінці зошита. Ліва сторінка слугуватиме для запису власних думок, коментарів, уточнень, які можуть з'явитися уже після запису конспекту.

Уміння правильно оформити конспект має неабияке значення. Наприклад, скорочення. По-перше, скорочувати можна ті слова, які однозначно встановлюються за конспектом. Це насамперед часто вживані слова або терміни, які повторюються в тексті. Для ряду слів існують загальноприйняті скорочення.

Отже, мало вміти правильно переробити інформацію, не менш важливо правильно її зафіксувати, записати в найбільш раціональній формі. І пам'ятайте головну вимогу до конспекту: запис має бути систематичним, логічним і зв'язним (*П. Білоусенко*).

ЯК ПИСАТИ КОНСПЕКТ

1. Запишіть прізвище автора й назву статті чи книжки, яку конспектуєте.
2. Сформулюйте тему, основну думку тексту, головну думку кожного абзацу або частин тексту.
3. Визначте, яку частину тексту необхідно передати дослівно.
4. Записуйте тільки основне: спочатку головну думку, потім (дуже стисло) докази і приклади.
5. Намагайтеся, щоб записи були чіткими, змістовними і лаконічними, для цього використовуйте схеми, таблиці.
6. Для зручності користування конспектом – підкреслюйте найважливіші думки, окремі фрази, словосполучення, слова; до розділів і підрозділів добирайте заголовки.
7. Цитуйте правильно й точно, зазначаючи сторінку, з якої взято цитату.
8. Робіть помітки, які виявляють ставлення до того, що конспектується, використовуючи для цього свої умовні позначки, а також подані нижче:
 - а) знак оклику на полях – дуже добре;
 - б) знак питання – здивування, незгода з автором, незрозуміння якоїсь думки.
9. Учійся конспектувати відразу начисто.

ОСНОВНІ ПРИЙОМИ СТИСНЕННЯ ТЕКСТУ

1. Заміна:

- складного речення простим;
- двох і більше простих речень одним складним;
- однорідних членів речення одним словом;
- великого фрагмента речення – лаконічнішим синонімічним виразом;
- речення або його частини – займенниками (це, те, все, нічого...);
- прямої мови непрямою.

2. Скорочення або вилучення:

- повторів;
- одного або кількох синонімів;
- деяких другорядних членів речення;
- конструкцій, що ускладнюють речення (однорідні, відокремлені, уточнювальні члени речення);
- фрагмента речення (наприклад, частини складного речення);
- діалогу (передача його суті одним реченням).

3. Злиття кількох речень в одне.

81 І. Прочитайте. Визначте тип і стиль тексту. Складіть його конспект, використовуючи пам'ятку.

УКРАЇНСЬКІ ВАГАНТИ. «МАНДРІВНІ ДЯКИ»

Феноменальним явищем в історії давньої культури і шкільництва в Україні були ваганти – українські мандрівні студенти і «мандрівні дяки». Як їх тільки не іменували: «школярі», «бурсаки», «спудеї», «нищі студенти», «бакаляри», «пани бакаляри», «миркачі», «канцеляристи», «недоуки», «мандрівні дяки». У дослідженнях та художніх творах їх здебільшого виводили як потішників, авторів гумористичних бурлескно-травестійних творів. Однак це явище значно глибше і серйозніше, а гумор був прикриттям, найдоступнішим засобом здобування провізії, визначальною рисою індивідуального характеру українців, як тих, хто говорив, так і охочих слухачів.

Українські ваганти стали зачинателями демократичної літератури народною мовою, пропагандистами передових ідей світової культури, живими розповсюджувачами важливих політичних і громадських новин. Вони типологічно пов'язані з західноєвропейськими вагантами і українськими юнаками XV–XVI століть, які мандрували по освіту в західні університети й приносили звідки не лише

знання, а найновіші ідеї гуманізму, Відродження, Реформації і контрреформації та пристосовували їх до національного ґрунту.

Своїм тривожним життям нагадують наші мандрівні студенти й дячки західноєвропейських вагантів і мандрівних кліриків, таких мандрівних співаків і віршарів, якими були й українські мандрівні школярі. Подібне життя давало привід і до подібної літературної творчості, тим більше, що, крім подібності життя, була й подібність освіти. У них, як і у західних вагантів, наявні мішанина поважних і жартівливих творів, поетичних описів весни, кохання, овідіанство, бурлескно-травестійні картинки, що йде з Італії, Іспанії, Франції, Польщі.

До вагантів і «мандрівних дяків» як явища відносили не всіх беззастережно осіб «бродячого люду», а лише мандрівних школярів «вищих латинських шкіл» і студентів академії, де вивчали латинь. Головним притулком студентів були передусім провінційні школи, в яких одні назавжди зупинялися, інші через певний час йшли далі, аж поки не знаходили «теплого» місця. Такі мандри з однієї школи в іншу були звичним явищем у всій Європі. Дяками студентів, які мандрували, називали за їхній одяг, подібний до дяківського, та за те, що вони охоче виконували тимчасові дяківські обов'язки.

Коли допікали нестатки, студенти найстарших філософських і богословських класів збиралися ввечері гуртом на майданах побіля рундуків перед торговцями та роззявами й співали партесні канти на честь святих або інших популярних імен. Вони самі створювали і лібрето, і музику, що так захоплювала сучасників. Гімни і канти ці лунали по селах, особливо в літній час, коли заможні вихованці відправлялися під стріхи своїх батьків чи родичів, а бездомні і безпритульні сироти гуртувалися в численні мандрівні трупи, маючи на увазі лиш одне – будь-як прохарчуватися до осені.

Випрошування хліба й взагалі милостині, зрозуміла річ, було не безхмарним заняттям, швидше навпаки – морально принизливим. Вигляд голодних бурсаків, які співали, в одних викликав глибоке співчуття, а в інших – їдке насміхання і навіть жорстокі знущання над ними, так що іноді «співателі» нагороджувалися не хлібом, а щедрими побоями.

До різдвяних свят студенти, особливо бурсаки, готували спеціальні вірші-оразії, «звізду», вертеп тощо. Вони ходили гуртом, колядували, щедрували, співали, грали на інструментах, за що отримували подаяння грішми, хлібом, калачами, ковбасами, іншою стравою. Успіхом користувалися гумористичні бурлескно-травестійні й пародійні твори про бідацьке навчання школярів-бурсаків. У таких віршах Бог, диявол, святі, ангели, рай, пекло та інші святині подано як звичайні

Вуглекислота бере участь у багатьох реакціях біосинтезу*, входить до складу крові, підтримує кислотно-лужний баланс в організмі. До неї чутливі нервові клітини дихального центру головного мозку. Тому й приймають ванни^o з чудодійною водою під час лікування серцево-судинних^o захворювань (І. Падалка).

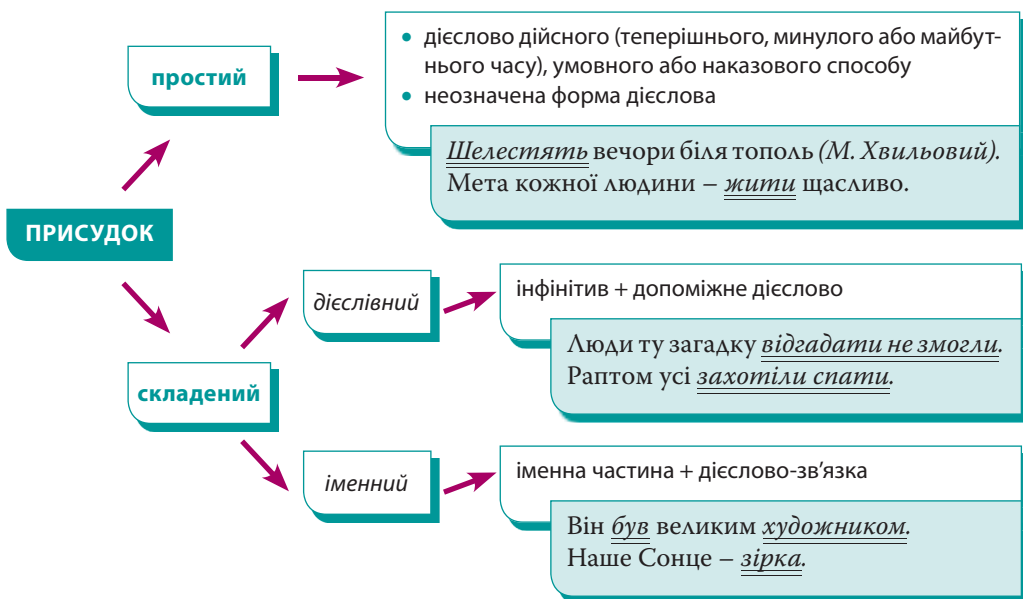
- Підготуйте запитання за змістом тексту.

«Буду я навчатись мови золотої»

Присудок – це головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, вираженого підметом, відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він таке?*

ЮНЕСКО до свого 70-річчя вибрала п'ять кінострічок для Фестивалю світових шедеврів. Фільм Довженка «Земля» був включений до списку. Олександр Довженко – письменник, кінорежисер, драматург. У стрічці «Земля» він хотів новітньою мовою розповісти про процес колективізації.

84 Розгляньте схему й розкажіть про види і способи вираження присудка.

Присудок є носієм граматичного значення речення.

Простий присудок може бути тільки дієслівним. У простому дієслівному присудку лексичне і граматичне значення виражене одним дієсловом.

Простим дієслівним є присудок, виражений:

- дієсловом у складеній формі майбутнього часу чи умовного способу: Буду я навчатись мови золотої у траві-веснянки, у гори крутої... (А. Малишко). Взяв би я бандуру (Нар. пісня);
- фразеологізмом: А ти знову байдики б'єш!
- дієсловом з частками нехай, мов, ледве, мало не, мовби, ніби, нібито, навряд: На тому перехресті мало не збило мене авто (Ю. Іздрик).

У **складеному присудку** одна частина виражає граматичне, а інша – лексичне значення.

У **складеному дієслівному присудку** допоміжне дієслово виражає граматичне значення, а неозначена форма дієслова – основне лексичне значення. Наприклад: Хочеться дихати глибоко, на повні груди... (В. Болюк).

Крім граматичних значень способу, часу, допоміжні дієслова виражають значення початку, кінця, тривалості дії, її бажаності чи можливості. Сніг почав танути. Я маю поїхати завтра до бабусі. Хотів би я забути про це.

Як допоміжна частина складеного дієслівного присудка можуть уживатися:

- прикметники (ладен, згоден, повинен, певен, радий, схильний та ін.): Це залюбки ладен зробити я (А. Кримський);
- дієприкметники (змушений, зобов'язаний, покликаний): Мистецтва покликани виражати почуття епохи (О. Довженко);
- прислівники (треба, необхідно, слід, можна та ін.): І не треба топити думок у словес воді (В. Коротич).

Якщо допоміжне слово у складеному дієслівному присудку виражене прикметником, дієприкметником, прислівником, то вживається відповідна форма дієслова-зв'язки бути (у теперішньому часі зв'язка нульова): Він буде радий вам допомогти. Вам треба було одразу повідомити про це.

У **складеному іменному присудку** дієслово-зв'язка виражає граматичне значення присудка, а іменна частина (іменник, прикметник та ін.) – основне лексичне значення.

У складених іменних присудках у ролі зв'язки найчастіше вживаються дієслова: бути, стати, становити, вважатися, здаватися, називатися, лишатися, видаватися, являти та ін.: Повітря було наскрізь сухе (О. Гончар).

Іменною частиною складеного іменного присудка можуть бути:

- іменники: *Київ – столиця України;*
- прикметники: *Вітчизни – різні (С. Жадан);*
- дієприкметники: *Квитки куплені, валізи складені;*
- числівники: *Він прийшов першим.*

У теперішньому часі дієслово-зв'язка **бути** не вживається (є нульовою).
Ця спека – лабіринт (М. Кіяновська).

85 Спишіть речення. Підкресліть граматичну основу кожного. Знайдіть прості дієслівні присудки, вкажіть їхні форми і граматичне значення.

1. Ліс – це своєрідна зелена нива й водночас сонячна лабораторія. У ньому відбувається велике таїнство в царині* нашого життя (*І. Цюпа*). 2. Сьогодні день лагідний і сонячний. 3. Над землею низько стелються важкі осінні хмари (*Ю. Збанацький*). 4. Чаклунське проміння місяця ткало мерехтливе мереживо (*О. Бердник*). 5. Шепіт вечоровий – то голос близького повноліття (*Г. Тютюнник*). 6. Червоним великим колом почало заходити сонце (*С. Васильченко*). 7. Гуляє вітер по полях, несе дощі ласкаві й добрі, і стелиться великий шлях за синій неозорий обрій (*М. Рильський*). 8. Не забудь героїв триста, спом'яни їх, не забудь (*Д. Гавриш*). 9. Нумо в ліс чи в поле з суєти мізерної, до дубів дніпровських, тиші крайозерної (*О. Підсуха*). 10. Я б косив, коли б хтось косу носив.

86 Прочитайте речення, узгоджуючи простий дієслівний присудок з підметом. Чи легко вибрати форму дієслова? Зробіть висновок про особливості узгодження простого дієслівного присудка з підметом.

1. (Спускатися) ніч м'яка й задумлива. У сірих серпанках її тихо (вставати) тіні-привиди і (снувати) своє невідоме легкоткане прекрасне життя (*М. Івченко*). 2. Дома всі (похвалити) мене за гарні черешні, а бабуся (назвати) свого внука «нашим годувальником» (*М. Стельмах*). 3. І риба (співати) б, коли б голос (мати) (*Нар. творчість*). 4. Я зараз (злетіти) над землею і (полинати) в безмежному просторі, легкий, як пір'їнка (*Д. Ткач*).

87 І. Прочитайте. Визначте стилі текстів. Обґрунтуйте свою думку. Поясніть, навіщо вживаються скорочення і шрифтові виділення у першому тексті.

1. Мінеральні води – природні чи штучні води, що містять підвищену кількість мінеральних чи органічних речовин, мають специфічні фізико-хімічні властивості і використовуються з лікувально-профілактичною метою.

За походженням М. в. поділяються на природні і штучні, які отримують розчиненням у прісній питній воді певної комбінації мінеральних солей.

За мінералізацією М. в. поділяються на слабкомінералізовані – із загальною мінералізацією до 2 г/л, маломінералізовані – від 2 до 5 г/л і середньомінералізовані – від 5 до 15 г/л, а також води змішаного складу.

За хімічним складом М. в. залежно від переважного вмісту тих чи інших іонів поділяються на гідрокарбонатні, сульфатні, хлоридні, хімічно складні або змішані (*Фармацевтична енциклопедія*).

2. У середині Чорного лісу (що у Знам'янському та Олександрійському районах Кіровоградської області) розташувалося озеро Берестувате, яке в народі прозвали Чорним. Воно дуже холодне й має неймовірну глибину, яку ще досі не виміряли. Учені кажуть, що виною цього сфагнум – торф'яний мох, який не пропускає хвилі локаторів і ехолотів.

В озері водиться один вид риби – земляний карась. Його ніде більше не зустрічали й розвести в інших водоймах не змогли. Кажуть, що цього карася колись давно бачили в криницях у сусідніх селах – мовляв, озеро має якісь печерні розгалуження. Але доказів немає (*Р. Маленков*).

3. Прокидаюсь я на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – усе блищить і сяє на сонці.

Отак я радію днів два або три, аж поки не скосять траву.

Ми з батьком поставили перемети в Десні й пливемо до куреня в душогубці на палець од води. Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі (*О. Довженко*).

II. Зверніть увагу, в якому часі вживаються дієслова-присудки. Виділіть граматичні основи у третьому тексті.

88 I. Прочитайте подані речення. Знайдіть у них присудки. Яку роль у кожному реченні виконує дієслово *бути*?

1. Тарас був тут минулого року.
2. Іван був лікарем.
3. Микола мусить тут бути?

II. Порівняйте свої міркування з лінгвістичною довідкою.

Довідка. У реченні 1 впр. 88 простий дієслівний присудок *був* означає дію особи зі значенням *бути, перебувати, знаходитися*.

У реченні 2 йдеться не про те, що Іван десь був (*знаходився, перебував*), а про те, ким саме він був. Отже, *був лікарем* – це складений іменний присудок.

У реченні 3 смислове навантаження має інфінітив *бути*, а слово *мусить* виконує роль зв'язки, тобто обидва слова є одним членом речення — складеним дієслівним присудком.

99 Усно складіть речення, у яких дієслова *хотіти, намагатися, ставати, робитися, збиратися* були б зв'язками у складеному іменному присудку й простими дієслівними присудками.

З р а з о к. *Хлопець був чемним. – Я був тут минулого тижня.*

90 Запишіть речення, вставляючи замість крапок пропущені букви і розкриваючи дужки. Визначте вид присудків.

1. Повітря стало холоднішим, тіл..ки кружляють у в..селому танку́ найдрібніші сніжинки (*А. Волкова*). 2. Сонце (не)поспішає показатися на людські очі (*М. Руденко*). 3. Багато в..ликих див, низку чудес світу створили люди за своє з..мне існування (*Є. Колодійчук*). 4. (У)с..редині над пр..столом був викладений із смальти* образ Богородиці (*М. Міщенко*). 5. На в..ршечках ліщини де(не)де помітні останні горішки. Часом на лісових галяв..нах вогн..ком ..палахує плет..во з квіток л..ону (*А. Волкова*). 6. Певний обсяг знань з лінгвістики мусить мати кожна більш(менш) освічена людина (*З газети*). 7. Хто любить творити красу, той ніколи (не)буде байдужим до праці (*В. Сосюра*). 8. З..мля під ногами була тепла, ласкава, як дихання паруючої ріки (*Г. Тютюнник*). 9. Білий день чорніє від бр..хні і сумним стає лиш від обману (*Н. Петрів*).

Особове дієслово та інфінітив утворюють складений дієслівний присудок, якщо вони виражають дію тієї самої особи: *Катруся вирішила допомогти своїм однокласникам (Зі шкільної газети)*.

Якщо дію виконують різні особи, то інфінітив є другорядним членом речення: *Катруся попросила подругу допомогти у навчанні (Зі шкільної газети)*.

91 Визначте синтаксичну роль інфінітива в реченнях.

1. Дід присів на стільці трошки спочити (*В. Підмогильний*). 2. Мрії рвуться в далечінь плисти (*М. Тарнавська*). 3. Я просив говорити повільніше. 4. Діти вміють швидко забувати всі тривоги свої й провини (*В. Коротич*). 5. Говорити з нею було легко. 6. Звелів суддя селянинові завтра знову прийти (*Нар. казка*). 7. Учень зумів перевершити вчителя. 8. Сперечатися з ним я ніколи не міг. 9. Я спробую дати історичний огляд українського письменства (*С. Єфремов*). 10. Наприкінці травня чоловік приїхав на батьківщину погостювати. 11. Якось добрий товариш Василь Білозерський запросив Пантелеймона погостювати в їхньому родовому хуторі Мотронівка (*З підручника*).

92 Складіть речення, використовуючи подані словосполучення як присудки. Визначте вид присудків.

Треба було зателефонувати, необхідно зустрітися, слід виконати, почала збиратися, хотів записати, не зміг сказати, змушений був скористатися.

93 Прочитайте. Поясніть, чим виражені присудки.

1. Професор Підвисоцький був фундатором української школи патологів (*В. Калита*). 2. Чіпка був сам не свій (*Панас Мирний*). 3. І стіни стали мов чужі (*М. Луцків*). 4. Мирослава зуміє дотримати присяги (*І. Франко*). 5. Відцвітати не хочуть черешневі сади (*П. Чубинський*).

 Пишемо так

Орфограма «Букви *и, і* у словах іншомовного походження»

Диплом, епілог, циклон, діаметр, Греція, імбир, мікроскоп, матеріал, гімн, кіно, хімія, митрополит, Австрія, режим, гербарій, університет, кипарис, диван, тир, фізика, сигнал, жирафа, цирк, речитатив, горизонт, лимон, історія, мітинг, парі, чемпіон, єхидна, лиман, Чикаго, Аргентина, Бастилія, миля, Вашингтон, індекс, цифра, таксі, гігієна, офіцер, титул, поні, коридор, велосипед, педагогіка, тираж, діорама, директор, олімпіада, система, комбінація, геній, патріот, християнство, критик, комісія.

 Наголошуємо так

Наголос на третьому складі

Кропива́, болотісти́й, валови́й, інжене́рія, мозоли́стий, наздога́д, некроло́г, осокá, катало́г, бюлете́нь, рукопи́сний.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

94 I. Запишіть текст. Підкресліть граматичні основи, вкажіть тип присудка.

Нині, у вік інтенсивного розвитку промисловості, активних урбаністичних* процесів відчутніше постала гостра проблема водних ресурсів. У всіх високорозвинених^o країнах непомірно стала розширюватися індустріалізація, яка відповідно вимагає значної кількості водоресурсів^o. Водночас почала скорочуватися^o кількість річок, інших регуляторів прісної води. Наявні ж артерії міліють, звужуються, коротшають, забруднюються промисловими відходами^п.

На думку вчених, у багатьох країнах виникне або ж з'явиться «водяний голод», а тому спеціалісти розробляють усілякі проекти – аж до використання льодових запасів Антарктиди (*За В. Скуратівським*).

II. Випишіть спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.

- Виконайте на вибір одне із завдань.
 1. Розкажіть, як кожен з нас може економити воду (бажано на прикладі своєї сім'ї).
 2. Усно опишіть річку, яка протікає вашою місцевістю.
 3. Підготуйте повідомлення про екологічний стан річки, озера, ставка у вашому місті чи селі, районі чи області.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке присудок?
2. Які види присудків ви знаєте?
3. Як у кожному з видів присудків виражається лексичне і граматичне значення?

• УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

95 Прочитайте. Виділіть граматичну основу. Поясніть спосіб узгодження головних членів речення.

1. Я над полечком полечу, сніги ніжками протопчу, хмари крильцями рознесу, сонце виведу на весну (*М. Сом*). 2. Праворуч і ліворуч двору тендітними деревцями висіявся сад... Зірки вже позникали (*А. Дімаров*).

Узгоджуючи присудок з підметом, вираженим словосполученням, звертайте увагу на таке:

- позначає підмет особу (істоту) чи неістоту;
- підкреслюється спільність чи самотійність, окремішність дій суб'єктів (виконавців дії);
- чи є при словах у складі підмета, що позначають кількість, залежні слова.

Основні проблеми в узгодженні головних членів речення виникають у таких випадках:

I. У складі підмета є слова *більшість, меншість, частина, решта* та ін.

Присудок ставиться у множині , якщо	Присудок ставиться в однині , якщо
<ul style="list-style-type: none"> підкреслюється самостійність суб'єктів: <i>Більшість учнів <u>вирішили</u> <u>взяти</u> <u>участь</u> у змаганнях.</i> <i>Більшість хлопчиків і дівчаток <u>вирішили</u> <u>взяти</u> <u>участь</u> у змаганнях.</i> <i>Низка користувачів <u>відмовилися</u> від нової послуги.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> у слів <i>більшість, меншість, частина, решта</i> немає залежних слів: <i>Більшість <u>вирішила</u> <u>взяти</u> <u>участь</u> у змаганнях.</i> у них є залежне слово в однині: <i>Більшість класу <u>вирішила</u> <u>взяти</u> <u>участь</u> у змаганнях.</i>

II. Підмет – числівник + іменник у родовому (називному) відмінку

Присудок ставиться у множині , якщо	Присудок ставиться в однині , якщо
<ul style="list-style-type: none"> увагу зосереджено на кількості суб'єктів: <i>До нас <u>підійшли</u> <u>два</u> <u>хлопці</u>.</i> при підметі є означення у формі множини: <i>Всі <u>трое</u> <u>пасажирів</u> <u>вийшли</u> на одній станції.</i> <i>Невеликї <u>три</u> <u>літа</u> <u>марно</u> <u>пролетіли</u> (Т. Шевченко).</i> 	<ul style="list-style-type: none"> підкреслюється єдність чи сукупність: <i>На стадіоні <u>поміщається</u> <u>тридцять</u> <u>тисяч</u> <u>осіб</u>.</i> позначається час або простір: <i><u>Минуло</u> <u>сорок</u> <u>років</u>.</i> використовуються числівники <i>тисяча, мільйон, мільярд</i>: <i>На концерт <u>прийшла</u> <u>тисяча</u> <u>осіб</u>.</i>

В інших випадках присудок може стояти і в однині, і в множині.

III. Підмет – зворот типу *батько з матір'ю, брат із сестрою*

Присудок ставиться у множині , якщо	Присудок ставиться в однині , якщо
<ul style="list-style-type: none"> підкреслюється самостійність і рівноправність суб'єктів: <i>Брат із сестрою <u>повернулися</u> окремо.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> основним виконавцем дії є особа, виражена називним відмінком іменника: <i>Мати з дитиною <u>пішла</u> в магазин.</i>

IV. Однорідні підмети – присудок може стояти і в однині, і у множині

Присудок частіше ставиться у **множині**

• при прямому порядку слів:
І мати, і донька разом побілили, стали прислухатись і миттю схопились
 (І. Котляревський).

Присудок частіше ставиться в **однині**

• при непрямому порядку слів:
Коло півночі обгорнула їх така сонливість і втома, що похід треба було зупинити (Б. Лепкий).

V. Підмет виражений аббревіатурою

Присудок ставиться у тому самому роді й числі, що й головне слово в аббревіатурі

ЗМІ повідомили про подробиці інциденту.

МВС виступило із заявою.

96 Прочитайте пари речень. Визначте граматичні основи. Поясніть вибір числа дієслова.

1. Більшість однокласників мене підтримали. – Більшість дерев загинуло через сильні морози.
2. У кімнаті було три вікна. – Три хлопці потрапили до різних вагонів.
4. До екзаменаційного столу підійшли п'ятеро учнів. – У класі залишилося п'ятеро учнів.
5. У душі боролися два почуття. – Багато думок роїлося в голові.
6. Ці два першокласники загубилися. – На зборах було порушено два питання.
7. У наступний клас перейшов двадцять один учень. – У наступний клас перейшли всі двадцять учнів.
8. Чимало дітей щоліта відпочиває у спортивних таборах. – Більшість дітей з нашої школи вже вирушили у похід.
9. Жили-були дід та баба. – Було у матері три сини.
10. На площі зібралося двісті студентів. – А решта не прийшли з різних причин.
11. Я з тобою зможу це зробити. – Я і ти зможемо це зробити.
12. Знову в серці дивовижно щастя з мрією сплелися (О. Олесь). – З журбою радість обнялась (О. Олесь).

97 Спишіть, узгоджуючи головні члени речення. Поясніть свій вибір.

1. Більшість учнів нашого класу закінчил.. семестр успішно.
2. До кінця уроків залишил..сь п'ять хвилин.
3. Чимало працівників виступил.. проти такого рішення.
4. На березі стоял.. кілька верб.
5. Сергій з Микитою запізни..ся на перший урок.
6. Чому Сергій з Микитою посвари..ся?
7. Хто з вас не викона.. домашнього завдання?
8. Кілька машин з курсантами на околиці роз'їхал..ся в

різні боки. 9. Усі п'ять телефонів лежал.. на столі директора. 10. Із сусідньої кімнати (чулися, чувся) крик і плач. 11. За вікном (ішов, ішли) сніг з дощем. 12. Виповнил..ся Сашкові чотирнадцять років.

98 Відредагуйте речення.

1. Чимало цікавих питань виникли під час обговорення нової стрічки. 2. На осінньому ярмарку продаються багато овочів і фруктів. 3. У шафі лежать багато цікавих книг. 4. Дитинство і юність її пройшло весело й безтурботно. 5. Мати з дочкою не дійшла згоди. 6. Більшість змусили нас погодитися з цим рішенням. 7. Більшість цих книжок видані недавно.

99 Перепишіть, узгоджуючи головні члени речення. За потреби скористайтеся довідкою.

1. СБУ (*попередив, попередила, попередило*) диверсію та (*виявив, виявила, виявило*) дві схованки зі зброєю. 2. ТОВ «Астра» (*провів, провела, провело*) презентацію навантажувача Manitou. 3. НБУ (*встановив, встановила, встановило*) такий офіційний курс валют на 22 травня. 4. НІСД (*організував, організувала, організувало*) круглий стіл «Українська культурна політика: проблеми та пріоритети». 5. ВАТ «Полтавагаз» (*відключив, відключила, відключило*) ВАТ «Полтавський хлібокомбінат» від газу за борги.

СБУ – Служба безпеки України; **ТОВ** – товариство з обмеженою відповідальністю; **НБУ** – Національний банк України; **НІСД** – Національний інститут стратегічних досліджень; **ВАТ** – відкрите акціонерне товариство

100 Визначте за словником іншомовних слів значення й рід поданих іменників і складіть з ними речення.

Ноу-хау, журі, шоу, резюме, хепі-енд.

 Пишемо так

Орфограма «Подвоєні букви в словах іншомовного походження»

Ванна, білль, булла, нетто, брутто, мірра, Жанна, тонна, манна, вілла, Руссо, Грімм, Алла, бонна, клас, колектив, група, професор, граматика, територія, бал, масаж, Марокко, ват, шосе, алея, суфікс, асистент, каса, атестат, апарат, орфограма, грам, професія, лібрето, акорд, басейн, класика, масив, метал, програма, кілограм, пасажир, паралель, грип, белетристика, Емма, інновація, сюрреалізм, контрреволюція, бароко.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

101 Складіть речення, використовуючи подані словосполучення та аббревіатури як підмети.

СТО, МОН, США, АПК, ДТП, весь клас, кожен з нас, багато овочів, частина міста, дідусь із бабусею, Андрій з Ігорем, десять років, сто вісімдесят п'ять троянд.

- Доберіть свої приклади до правил на с. 83–84.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Як узгоджуються головні члени речення, коли підмет виражений словосполученнями:

- зі словами *більшість, меншість, частина, решта*;
- числівник + іменник у родовому відмінку;
- типу *батько з матір'ю, брат із сестрою*;
- аббревіатурою.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

КЛИЧТЕ ЇХ ЛЕСЮ, ОЛЕСЮ, ОРИСЮ

Кілька жіночих особових імен на **-я**, які донедавна були скороченими пестливими формами повних імен, в українському вжитку стали документальними, офіційними. Це – *Леся* (від *Лариса, Олександра*), *Олеся* (від *Олександра*), *Орися* (від *Ірина*). У звертаннях до жінок із цими іменами спостерігаємо непослідовність у використанні закінчення кличного відмінка. Одні вживають їх із закінченням **-е** (*Лесе, Олесе, Орисе*), бо вони мають форму іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни, інші – із закінченням **-ю** (*Леся, Олеся, Орися*), тому що ці іменники виражають пестливе значення. Зважаючи на українську традицію утворювати форму кличного відмінка від особових жіночих імен м'якої групи з пестливим значенням за допомогою закінчення **-ю** (пор.: *Галя – Галю, Ганнуся – Ганнуся, Катя – Катю, Катруся – Катруся*), рекомендуємо й імена *Леся, Олеся, Орися* вживати в цьому відмінку з таким самим закінченням.

Отже, дівчаток кличте *Леся, Олеся, Орися*, до жінок звертайтеся *Леся Вікторівно, Олеся Григорівно, Орися Олександрівно* або *пані Леся, пані Олеся, пані Орися* (За К. Городенською).

§7 ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

102 Запишіть речення. Підкресліть у них граматичну основу. Якими частинами мови виражені підмет і присудок? Поясніть використання тире між підметом і присудком.

1. Буквар – це не тільки букви, але й мова з її пахощами й красою (Д. Чередниченко).
2. Чотири на шість – двадцять чотири. 3. Ми – щастя землі усієї, ми творимо радості дні (В. Сосюра).
4. Щастя – це висока мета життя, ідеал, вершина, до якої людина прагне (І. Цюпа).
5. Площа нашої класної кімнати – сорок п'ять квадратних метрів.
6. Збагнути всю глибину історії і навчити дітей любити історію свого народу – благородне покликання (І. Цюпа).

«Буду я навчатись мови золотої»

Між підметом і присудком з усіх розділових знаків уживається **тільки тире**.

Тире ставиться між підметом і присудком, якщо:

- вони виражені іменником, кількісним числівником у називному відмінку: Вишня – берегиня святого спокою родини (Я. Гоян). Вміст цукру в склянці – двісті грамів;
- підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова: Орати – не руками махати;
- один з головних членів речення виражений неозначеною формою дієслова, а інший – іменником (чи іншою частиною мови у значенні іменника): Головне – впіймати епохи тверду ходу (В. Коротич);
- перед присудком стоять частки це, то, ось: Звичаї і мова – ось ті найцінніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю (О. Воропай).

Тире між підметом і присудком не ставиться, якщо:

- присудок приєднується словами як, ніби, мов, неначе: А небо як море (М. Черемшина);
- перед присудком-іменником є частка не: Це не подія;
- підмет виражений особовим займенником: Він студент.

Однак якщо логічний наголос падає на підмет, то тире в цих випадках може ставитися: Нам зовсім гіпербол не треба, і наше безсмертя – не сні (Б. Мозолевський). Буває: туга – космічна (М. Тарнавська). Ми – майбутнє країни.

В усному мовленні речення з пропущеною зв'язкою характеризуються такою інтонацією: спочатку – підвищення голосу на логічно виділеному слові, потім – невелика пауза після нього, а насамкінець – спокійне зниження голосу в кінці речення.

103 1. Прочитайте. Дотримуйтеся потрібної інтонації. Запишіть афоризми видатного українського педагога Василя Сухомлинського, вставляючи, де потрібно, пропущені букви.

1. Праця – це одне з найчистіших і найшляхетніших дж..рел емоційного стану, радості діяння, творення. Думка, що народж..на, збуджена, витончена в праці, стає радісною, оптимістичною. 2. Мова – духовне б..гатство народу. 3. Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбиваєт..ся сонце, так у дітях відбиваєт..ся морал..на чистота матері й батька. 4. Совість – це емоційний страж переконан..ь. 5. Роки д..тинства це насамп..ред вихован..я сер..ця.

II. Поясніть уживання тире між підметом і присудком.

104 1. Прочитайте речення. Обґрунтуйте вживання тире між підметом і присудком. Поясніть, на місці якої частини мови стоїть тире.

1. Україна ж – це країна бароко. Мандрувати нею – для ока втіха (*Ю. Андрухович*). 2. Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, який чують (*Леонардо да Вінчі*). 3. Мелодія людської душі – джерело^о одвічне, і треба лише частіше припадати^о до нього, черпати насагу, збагачуватись і голосом, і наспівом (*М. Сингаївський*). 4. Мова – знаряддя мислення. Поводитися з мовою як-небудь^о – мислити як-небудь: неточно^о, приблизно^о, неправильно^о (*О. Толстой*). 5. Вісім на дев'ять – сімдесят два. 6. Зберегти звичаї народу – обов'язок кожного громадянина. 7. Я – давній знайомий вашого батька.

II. Провідмініяйте числівник *сімдесят два*. З'ясуйте особливості відмінювання кількісних числівників.

105 Запишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте, правильно інтонуючи речення. Обґрунтуйте вживання тире між підметом і присудком.

1. Вік прожити не поле перейти (*Нар. творчість*). 2. Мова основа культури нації, найбільший її скарб, і відбирати її в людини чи народу значить відбирати все минуле й сучасне, позбавляти людину й народ найприроднішого в їх творчому існуванні (*Г. Нудьга*). 3. Шевченко і Франко це справді ті два могутні крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові (*О. Гончар*). 4. Прислів'я та приказки неоціненна скарбниця народної мудрості (*М. Пазяк*). 5. Вірний приятель то найбільший скарб (*Нар. творчість*). 6. Яке то щастя свій народ у світлі бачити (*Д. Павличко*). 7. З дитинства прищеплювати любов до природи наш обов'язок (*З календаря*).

106 Запишіть речення. Пропустіть, де це можливо, дієслово-зв'язку, а замість неї поставте тире. Чи змінюються від цього зміст речень, інтонація? Підкресліть граматичні основи кожного речення.

1. Мій сусід був поетом.
2. Рідні для кожного є найближчими людьми у світі.
3. Порядок на робочому столі є свідченням про порядок у думках.
4. Перші зимові дні були холодними.
5. Новий рік є веселим і радісним святом.

107 1. Прочитайте. Знайдіть речення з тире між підметом і присудком і поясніть їх уживання.
2. Знайдіть запозичені слова і поясніть їх значення. Чому, на вашу думку, у відповідях багато запозичених слів?

ЩО ТАКЕ ПОГАНИЙ І ХОРОШИЙ СТРИТ-АРТ

Володимир Манжос, учасник дуєту Interesni Kazki:

Хороший стрит-арт – це професійно виконаний і завжди актуальний твір, часто з якоюсь глибокою або не дуже ідеєю-імпульсом і найголовніше – з душею. Така робота живе своїм життям і працює з глядачем – змушує його думати, міркувати, відчувати, переживати і прозрівати. Таких художників не дуже багато, тому ризик наплодити погані роботи дуже великий.

Олексій Бордусов, учасник дуєту Interesni Kazki:

У стрит-арту популярність є, але він популярніший серед простих людей, які не особливо цікавляться якимись трендами*. Коли ми малювали роботу в Києві, поруч проходили люди, відгукувалися, казали: «Дякуємо, що малюєте – це краще, ніж сіра стіна». Навіть бабусі проходили і говорили, що подобається.

Олег Соснов, куратор проектів у сфері стрит-арту:

Мурал* – це монументальне мистецтво, а не засіб масової агітації. Пояснювати мистецтво – справа невдячна та й, напевно, не завжди потрібна. Головне – це відчуття людей, які спостерігають фінальний результат щодня. Для мене найважливіший фідбек* – це відсутність тагів (написів балончиками) поверх робіт. Більшості людей важко оцінити той чи інший об'єкт, оскільки просто немає розуміння цього виду мистецтва. Не кажучи вже про розуміння сучасного мистецтва взагалі. У цьому немає провини людей, проблема в тому, що нам просто не прищеплювали хороший смак і нам нема з чим порівнювати.

Поява робіт деяких хлопців саме в Києві створює позитивний імідж* для України і формує актуальний бекграунд* для вітчизняних художників.

Робота дуету Interesni Kazki

**Андрій Зоїн, організатор фестивалю стрит-арту «Республіка»
в Кам'янці-Подільському:**

У Києві зараз намальовано близько 30 робіт, половина з них – чудова, інша – ні. Як на мене, все це не стрит-арт, а малюнки на будинках. Погані видно відразу (як лелека або хатка від місцевих художників). Мені подобається, коли стрит-арт малюють на вулиці невідомі автори, а твір змушує думати, посміхатися, є меседжем*, який потрібно зрозуміти.

(За І. Грищенко, А. Григораши, <http://bzh.life>)

II. 1. Що таке стрит-арт? Що таке хороший стрит-арт, на думку учасників інтерв'ю?

2. Розгляньте роботу дуету Interesni Kazki. Опишіть картину. Які образи використовують художники? Які асоціації викликає картина? (Фото цієї та інших робіт <http://interesnikazki.blogspot.com>)

- Підготуйте аргументи до дискусії: «Великий яскравий напис на стіні: стрит-арт чи вандалізм?».

 Пишемо так

Орфограма «Подвоєні букви»

Ранній, беззвучний, возз'єднання, переддень, годинник, роззброїти, віддати, понісся, сонний, оббити, осінній, туманний, віддача, беззахисний, причинний, змінний, рослинний, машинний, пісенний, лимонний, наввипередки, віддзвонити, глибинний, дорогоцінний, іменник, щоденно, прикордонний, піддубник, бездонний, турбінний, гортанний, сезонний, відділяти, ввімкнутий, ввічливий, відділ, заввишки, ззаду, роззява, військкомат, піддати, безвинний, законний, розрісся, донісся, кінний, віконниця, поораний, віддзеркалювати.

 Наголошуємо так

Слова з подвійним наголосом

Алфавіт – алфáвiт, весняний – весн'яний, доповідáч – доповiдач, завждi – зáвжди, до́говору – договóру, жáлібний – жалiбний.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

108 I. Запишіть текст, уставляючи замість крапок пропущені букви й потрібні розділові знаки. Доберіть заголовки до тексту.

Шапінкові гр..би комора ант..біотиків* гормональних* і ростових р..човин. Вони містять цілу низку важливих для жи..тедіяльності людини сполук. Тому останнім часом учені все більше рекомендують включати гр..би вирощені в

спеціальних т..плицях у харчовий раціон як дж..р..ло біологічно активних та лікувальних пос..редників.

Ліки з гр..бів почали добувати на початку ХХ століття. Наприклад ант..біотик пеніцилін речовина виділена відомим англійс..ким біохіміком Олександром Флеммінгом із з..леної плісені.

Багатовіковий досвід народної мед..цини свідчить що гр..би помічники у зміцне..ні здоров..я людини. Так, травники ХVІІ століття подають відомості про те що білий гриб лікувальний засіб для обморож..них ділянок тіла. Цей «король гр..бів» поз..тивно впливає на процес загоєння тканин (За Ф. Мамчуром).

II. Визначте стиль мовлення. Поясніть уживання тире між підметом і присудком.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Коли між підметом і присудком ставиться тире?
2. Коли тире між підметом і присудком не ставиться?

Розвиток
мовлення 5

УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) і охороняється законом.

Пам'ятка історії – один із різновидів пам'яток культури, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів.

Вибірковий переказ – це переказ, що передбачає відбір з тексту інформації з певної теми. Ця інформація може бути зосереджена в одному місці, а може – в різних частинах тексту.

Як писати вибірковий переказ

1. Визначте межі теми.
2. Відберіть з тексту відповідний матеріал.
3. Розташуйте його в логічній послідовності, використовуючи засоби зв'язку.

109 I. Прочитайте уривок з твору Павла Загребельного «Диво».

- Цей собор належить до найцінніших пам'яток архітектури...
- Не так! Нащо вживати слово «пам'ятка»? Його треба назвати просто: диво.

II. Як ви думаєте, чому, оглядаючи пам'ятки архітектури, ми майже завжди вимовляємо: «Диво!»?

110 I. Прочитайте тексти. Якою темою вони об'єднані? Визначте стиль і тип кожного тексту. Свої міркування підтверджуйте прикладами з текстів.

1. Софія лежала в нього перед очима. У синяві перших днів весни. І в теплій тихості літньої ночі. Сиві брови засніжених бань*, а поряд – язичницька розкіш першої зелені. І все на світі має барву й відтіння пазелені*: трави, листя на деревах, самі дерева, покрівлі собору, його стіни, навіть визолочені бані й шпилі. Зелене золото. А он рука реставратора* випустила на волю з-під багатовікових нашарувань кілька клаптів первісної стіни. І відразу набрали рельєфності абсиди*, могутня сила прозирнула в їхній рожевій випуклості, колись у кладці стіни застосовано вапно, яке від вологи змінювало колір, ставало зовсім рожевим, тому собор у перші роки по збудуванню змінював свою барву при всякій погоді, вганяючи в подив і в захват давніх киян і всіх гостей цього праслов'янського града. Художник саме й прагнув, як видно, вловити ту давно вже втрачену від дії часу рожевість, він надав своїм абсидам такої буйнощі кольорів, яка, може, привиджувалася лише першому будівничому цього великого храму. Так через віки передається прагнення до вічної краси. Людина йде до краси, вона творить її, цим і відрізняється людина від усього суцього (П. Загребельний).

2. Софія Київська – перлина світової архітектури, видатна пам'ятка давньоруського зодчества* XI ст., завжди зачаровувала будь-кого, хто хоча б раз у житті бачив її. Вдягнений у пишні барокові шати, Софійський собор органічно поєднується з мальовничим монастирським ансамблем XVIII ст. Софії Київської, зведеної у стилі українського бароко*. Спорудам притаманна святковість, гармонія форм з приро-

Собор Святої Софії у Києві

дою, виразний національний характер. Перебуваючи на подвір'ї, в оточенні цих прекрасних споруд, на мить поринаєш у давнину з відчуттям далекого відлуння тихого монастирського життя.

З архітектурою Софійського собору в Києві гармоніювало і його оформлення. Центральний купол і головний вівтар* собору Софія Київська були прикрашені мозаїками, інші частини храму, а також стовпи галерей і ніші на фасадах – фресками*. Ефект від настінних зображень посилювали мозаїчні підлоги, різьблена мармурова передалтарна перешкода (іконостасів тоді ще не робили), мармурові пороги та колони, різьблені шиферні парапети* другого поверху (*sofiyskiy-sobor.polnaya.info*).

II. Випишіть з текстів архітектурні й мистецтвознавчі терміни. Складіть словникові статті до них за зразком:

Баня – зовнішня частина купольного перекриття. Форми бані співіснували з наметовими покриттями і шпильями або сполучались з ними, зокрема в архітектурі бароко, чим досягались примхливі обриси й напружені силуети.

III I. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Запишіть складний план тексту.

У соборі було холодно, темно і тихо. Тут можна забути про колотнечі й незатишність^o довколишнього буття, замкнутися у своїх думаннях, бо собор сам являє собою ідеальну замкненість, згармонійовану окресленість простору. Собор має власне життя. Усередині, за товстезними кам'яними стінами, він зостається вічно рухомим.

У цьому соборі можна ходити без кінця так само, як довкола замкненої у своїй вічній красі мармурової колони, і дивитися теж без кінця, як той легендарний Нарцис на своє відбиття в нескаламученій^o воді. Каміння вийшло з простору, і простір вийшов з каменю, мозаїки в тихому сяянні смальти* струмують, мов зорі на небесній бані. Марія Оранта з руками, піднесеними чи то в благословенні, чи то в намаганні захистити людей од лиха, здається непорушною^o під склепінчатою конхою* центральної абсиди. Але потім помічаєш, що й вона прагне вирватися з-під того тисячолітнього тягаря, спуститися до людей, вплестися в цей вічний самодостатній рух, який може порятувати від дрібних, буденних, нікчемних клопотів щоденності, від злочинності, бруду, зрад, ганьби.

Цей собор уже з першого дня його існування, певно, мало хто вважав за житло для Бога – він сприймався як надійний притулок людського духу. Тут відразу задомовився* дух громадянства і мудрості тих, хто вибудовував державність Київської Русі.

Диво!

«Заложи же Ярослав град великий, у него же града суть врата златые, заложи же и церковь святяга Софії», – це літописець.

Піднявся він у тій землі, яка не знала^о кам'яних споруд, у землі, яку називали землею багатьох городів. Та були то городи дерев'яні, горіли вони так часто, що не встигала^о потемніти ще й стружка на нових будівлях. І от над цими дерев'яними городами, над звичною нетривалістю^о й тимчасовістю вознеслося рожеве кам'яне диво: небаченої^о величі й краси храм, який за розмірами поступався лише константинопольській Софії, а за своїм внутрішнім і зовнішнім убранством, за своєю пишнотою і барвистістю не мав^о рівних у цілому світі.

Цей собор був барвистий, як душа й уява народу, що створив його. І стояв він посеред темряви, бідності й нещастя того часу, стояв неторканий^о сто тридцять два роки від його першого освячення, тобто з тисяча тридцять сьомого року. Кожне покоління намагалося чимсь прикрасити Софію, кожен князь прагнув виказати свою благочестивість і збагачував собор дорогоцінним посудом, коштовними ризами* і рідкісними книгами.

Гордій Отава довго стояв, притримуючи за руку Бориса, посередині собору. Потім вони повільно пішли поміж камінними, всуціль обписаними фресками стовпами, пішли по самому дну химерного барвисто-кам'яного моря. Їхні кроки віддунювалися десь далеко позаду. Луна гриміла й гупала, хоч як тихо намагалися вони ступати по залізних плитках підлоги. Собор видавався безмірним для цих двох. Вони ходили довго й уперто, аж поки старший лишив молодшого там, звідки вони розпочинали своє ходіння, звелів йому стерегти вхід од нежданих відвідувачів.

Він зійшов на хори*, обстукав там кожну підпору, кожен відомий йому тайник, оглянув приміщення, де зберігалася фрески. Їх там не було, загалом нічого не лишилося. Що ж, Отава й не здивувався, втрачено – більше, тепер ішлося про те, щоб не втратити^о найголовнішого.

Він забрався аж під куполи, оглянув усі горнища собору, не лякаючись^о дикого холоду й пронизливих протягів, обмацував кожен підозрілий предмет, розривав кожну купу лахміття, дряпаючи руки, розкидав звалища будівельного мотлоху.

Отава проник у підземелля собору. Тут міг вільно просуватися тільки він, бо перед його очима відбувалися розкопки. Сам уперто вимальовував плани софійських підземель, намагаючись відтворити їх у первісному вигляді. Йому могло б пощастити, і його лопата вдарилася об камінь тисячолітнього склепіння, під яким лежать покладені за велінням Ярослава перші книги Київської Русі, і перший, єдиноправдивий літопис, і всі записи, що стосувалися спорудження

собору і загадкового художника, про якого Отава мав клапоть пергамену з надірваним ім'ям і недописаним^о словом? (За П. Загребельним).

- II. 1. Визначте основну думку кожного з абзаців тексту.
2. Назвіть засоби міжфразового зв'язку речень в абзацах.
3. Випишіть з тексту спільнокореневі слова.
4. Знайдіть у тексті антоніми і поясніть мету їх уживання.
5. Для чого, на вашу думку, автор використовує цитати з літописів?
6. У якому значенні вжито слова *город*, *убранство*? Доберіть до них відповідники.
7. Доберіть синоніми до слів *колотнеча*, *буття*, *випручатися*, *нікчемний*.
8. Знайдіть фрагменти, в яких описано пам'ятку історії й культури, усно перекажіть один із них.

§8 ОЗНАЧЕННЯ. ВИДИ ОЗНАЧЕНЬ

112 Перепишіть речення. Виконайте його синтаксичний розбір. Поясніть роль другорядних членів речення.

Десь високо над землею носить доля наше щастя (Д. Загул).

«Буду я навчатись мови золотої»

Другорядні члени речення, які пояснюють підмет, утворюють **групу підмета**; члени речення, що поширюють присудок, входять до **групи присудка**. *І завирувало, заграло жовтогаряче море навкруги Білогір'я (І. Цюпа)*. У цьому реченні означення *жовтогаряче* входить до групи підмета, а обставина *навкруги Білогір'я* формує групу присудка.

Означення – це другорядний член речення, який указує на ознаку предмета або особи і відповідає на питання **який? чий? котрий?**: *У палісаднику духмяно пахнуть жовтогарячі чорнобривці, рожеві шапки флокс, тендітні магнолії і буїна всюдисуща квасоля (За А. Шияном)*.

Залежно від типу зв'язку між означенням і означуваним словом означення поділяються на **узгоджені** і **неузгоджені**.

Узгоджені означення виражаються прикметниками, дієприкметниками, займенниками прикметникової форми (*ця, оця, цей, оцей, ці*), порядковими та кількісними числівниками в непрямих відмінках, крім знахідного. Вони узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку: *Вишнева* (узгоджене означення) *зоря* (яка?) *зайнялася на світанні (В. Грінчак)*; *Мій дім – моя фортеця*.

Неузгоджені означення виражаються іменниками у непрямому відмінку з приїменником, присвійними займенниками, неозначеною формою дієслова, прислівником, дієприслівником, словосполученням: *Його (чия?) історія усіх зацікавила. Бажання (яке?) навчатися було в нього ще змалку. Ти вмієш готувати моркву (яку?) по-корейськи? Сюди заходила дівчина (яка?) з букетом айстр?*

113 Спишіть, ставлячи означення у потрібній формі. Доведіть, що це узгоджені означення.

(Широкий) (рівний) промені сонця, яке ще не підбилося над хатами, запалюють (ранковий) блакить, і вона горить, сяє, дзвенить (чистий) й (первородний) свіжістю. Недоречно (довгий), (неспокійний) ніч позаду. Диво дивне, яку (величезний) (цілющий) силу має природа. Щоранку сходить сонце, і на душі стає не так, як уночі. І куди тільки зникають сумніви, страждання й переживання, (зумовлений) самотністю. Усе значно простіше і легше, ніж видавалось. (Могутній) зарядом бадьорості природа кожного ранку відроджує, оживляє, оновлює людей (В. Биков).

114 Пригадайте, що таке епітет. Виразно прочитайте вірш Дмитра Загула, знайдіть у ньому епітети та поясніть їхню роль. Чи всі означення у вірші є епітетами?

Я чую пісню, мов крізь сон:
Далекий Черемош гуркоче;
Мені вчувається щоночі
Той шелест листя, шум сосон.
І щось тій пісні в унісон*
Так ніжно в серці зашепоче...
Я чую пісню – мов крізь сон,
Далекий Черемош гуркоче.

То спів засмучених флюяр*,
То стогін журної трембіти, –
Зашелестять^o шовкові квіти,
І з серця скотиться^o тягар.
Туди, де скелі аж до хмар,
Хотів би соколом злетіти,
Де спів засмучених флюяр,
Де стогін журної трембіти...

118 І. Прочитайте мовчки. До якого стилю належить текст? Визначте його тему і мікротеми. Складіть план тексту. Стисло перекажіть текст за планом.

ПОКРОВА: СВЯТО ВОЇНІВ, ХРИСТИЯН І ЯЗИЧНИКІВ

За християнськими легендами, Покрову почали святкувати у Візантії в X ст. на згадку про чудесне визволення Константинополя від нападників. За однією з легенд, Царгород оточили чужинці, і жителі міста зійшлися на нічну службу до Влахернської церкви, щоб помолитися про своє спасіння. Їхня молитва була почута, і під склепінням* храму з'явилася Богородиця, аби захистити містян під своїм покровом (омофором). Цей прихильний знак жителі візантійської столиці потрактували однозначно: місто буде врятоване. Невдовзі справді надбігли воїни-захисники і прогнали чужинців.

Цікаво, що, за деякими переказами, цими чужинцями були не араби, а русичі-язичники, що жили по той бік Чорного моря – княжі війська чи то Аскольда, чи то Олега.

Проте вже через два століття свято відзначали і на християнській Русі, будуючи церкви й монастирі, присвячені Покрові Богородиці. Сьогодні найстарішим храмом в Україні, присвяченим Покрові, є Покровська церква в селі Сутківці Хмельницької області, яку звели в середині XV ст. як фортецю.

Як це завжди буває з релігійними святами, Покрова залишила в собі частину дохристиянського сенсу і вдало вписалася в календар сільськогосподарських робіт. В Україні Покрова Пресвятої Богородиці спочатку вважалася дівочим святом. Частково тому, що до 14 жовтня закінчувалися найважливіші роботи на землі і можна було нарешті готувати весілля. Думки про заміжжя перепліталися з підготовкою до зими: «Покрова накриває траву листям, землю снігом, воду – льодом, а дівчат – шлюбним вінцем». Пора весіль

Покровська церква в селі Сутківці
Хмельницької області

Ікона «Покрова Богородиці» (з портретом гетьмана Богдана Хмельницького). 1-ша пол. XVIII ст.

і гулянь тривала аж до початку Різдваного посту.

За часів Запорозької Січі свято плавно змінило свій гендерний* знак з жіночого на чоловічий і отримало назву Козацька Покрова. Для січовиків Богородиця була заступницею і покровителькою, а Покрова символізувала своєрідний небесний щит, захист від ворогів.

Історики пишуть, що для запорожців цей день був найбільшим святом. На Покрову обирали нового отамана. А ще цього дня козаки, наче перелітні птахи, вирушали на зимівлю по своїх теплих хуторах, залишаючи на Січі тільки залогу* з небагатьох воїнів^П. Тоді ж виник і новий тип ікони – «Козацька Покрова». На ній зображують українських гетьманів, церковних ієрархів* і державних діячів, покритих омофором Богородиці.

(За О. Карп'яком, ВВС Україна)

II. 1. Знайдіть у тексті узгоджені й неузгоджені означення (4–5 прикладів). Визначте, якими частинами мови вони виражені.

2. Знайдіть у тексті дієприкметниковий зворот. Яким членом речення він є?

- Знайдіть у тексті слова з вивченими орфограмами, поясніть їх написання.

 Пишемо так

Орфограма «Подвоєні букви на позначення подовженої вимови приголосних звуків»

Зрання, значення, уміння, оволодіння, суддя, галуззя, обличчя, піклування, зілля, життя, навмання, сміття, Ілля, затишшя, стаття, знаряддя, колосся, рілля, цвітіння, павутиння, походження, тисячоліття, звертання, чергування, мовлення, запитання, узагальнення, сіллю, ніччю, вірування, весілля, приміщення, каміння, закінчення, завзяття, вирощування, узлісся, дослідження, обговорення, проміння, прохання, дихання, світання, насіння, насадження, востаннє, заняття, рішення, обладнання, взуття.

 Наголошуємо так

Слова з подвійним наголосом

М'язовий – м'язовий, первісний – первісний, перестáрок – перéстарок, помíлка – помíлка, простий – прóстий, та́кож – такóж.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

119 Перепишіть, вставляючи, де потрібно, пропущені букви і розділові знаки. Підкресліть означення, визначте їх тип, якими частинами мови вони виражені.

На іконі Богородиця струнка молода жінка з пр..вабливим облич..ям розвівши руки над персонажами накрила їх плащем. Праворуч дивлячись на Богородицю молит..ся єпископ Лазар Баранович а за ним монахи. Богдан Хмельницький на відміну від інших персонажів дивит..ся прямо на глядача. (Не) зважаючи на велику фігуру Богородиці на значні за розмірами постаті єпископа й царя зображен..я Хмельницького пр..вертає найбільшу увагу. Цього досягнуто (не) тільки через використан..я темних фарб а й завдяки особливому виразу облич..я. На голові в Хмельницького ч..рвона гетьман..с..ка шапка з двома пір..їнами у лівій руці він тримає позолочену гетьман..с..ку булаву як символ влади в Україні (За І. Черняковим).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Який член речення називається означенням?
2. Чим можуть виражатися узгоджені означення?
3. Якими частинами мови можуть бути виражені неузгоджені означення?
4. Яка роль означень у тексті?

— КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ —

З другого чи іншого боку?

Донедавна, характеризуючи щось, уживали з *одного боку*, з *другого боку*. Тепер *другого* нерідко замінюють на *іншого*, із чим дехто не погоджується, бо вважає, що за допомогою цієї парної словосполуки зіставляють двоє явищ, тісно пов'язані між собою: наявність одного передбачає наявність другого: *в одній руці, у другій...; одне око, друге...; на одному березі річки, на другому...*

Ті, хто використовує словосполуку з *одного боку*, з *іншого боку*, не обмежує її лише двома аспектами аналізу чого-небудь, бо може бути: з *одного боку*, з *іншого боку*, а ще з *іншого боку*. Крім того, форму *одного* тут ужито зі значеннями займенників *цього, такого, якогось*, тобто з *одного боку* – це те саме, що *із цього (такого, якогось) боку (погляду)*. Наприклад: *Із такого боку (погляду), штучні вітаміни корисні, а з іншого – небезпечні і З одного боку, штучні вітаміни корисні, а з іншого – небезпечні.*

Саме тому українською мовою правильно вживати з *одного боку*, з *іншого боку* (За К. Городенською).

§9 ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

«Буду я навчатись мови золотої»

Прикладка – це означення, виражене іменником. Прикладка характеризує предмет, даючи йому іншу назву: *Озеро Світязь* – одне з найкрасивіших в Україні. *Українська хата-праматір* має цілий ряд берегів (В. Скуратівський). *Мій молодший брат любить читати журнал «Пізнайко».*

Прикладки вказують на різні якості предмета або особи (*красуня наречена*), заняття, професію (*мама-лікар*), вік (*брати-однолітки*), національність (*друг-поляк*), географічні назви (*річка Рось*), назви газет, книжок, підприємств (*завод «Радар»*) тощо.

Прикладка може пояснювати головні і другорядні члени речення, може бути однічною (вираженою одним словом) і поширеною (вираженою словосполученням).

З двох іменників – власного імені людини й загальної назви – прикладкою є загальна назва: *Учитель музики Людмила Петрівна, гетьман Сагайдачний.*

З двох іменників – власної назви міст, сіл, річок, озер тощо й загальної назви – прикладкою є власна назва: *гори Медобори, річка Ятрань.*

Написання прикладок

Між означуваним словом і прикладкою **ставиться дефіс**:

- Якщо означуване слово і непоширена прикладка, що стоїть після нього, є загальними назвами: *вовки-сіроманиці, орли-чорнокрильці, лисиця-красуня*. **Але:** якщо непоширена прикладка стоїть перед означуваним словом і за своїм значенням близька до прикметника, дефіс не пишеться: *красуня лисиця*.
- Якщо загальна назва стоїть після власної: *Шевченко-художник, Хорол-річка*.

Дефіс не ставиться:

- Якщо власна назва стоїть після загальної: *планета Юпітер*.
- Якщо прикладка означає видове поняття і стоїть після означуваного слова (родового поняття): *трава полин, дерево клен, риба окунь*. **Але:** дефіс пишеться у складних термінах: *заєць-русак, льон-довгунець, гриб-паразит, жук-коройд*.
- Після слів: *громадянин, пан, добродій, товариш*.

Власні назви підприємств, установ, організацій, пароплавів, журналів, газет, книжок тощо пишуться **в лапках**: *кінотеатр «Київська Русь», ринок «Дніпро»*.

У лапки не беруться назви автобусних і залізничних маршрутів: *автобус Тернопіль – Теребовля, потяг Костянтинівка – Одеса-Головна*.

Не є означуваним словом і прикладкою:

- 1) поєднання антонімів: *купівля-продаж, питання-відповіді, експорт-імпорт*;
- 2) сполучення слів: *хліб-сіль, руки-ноги, батько-мати*;
- 3) частини складних іменників: *музей-квартира, диван-ліжка, вагон-ресторан, стоп-кран*.

120 I. Спишіть речення. Підкресліть прикладки й означувані слова. Якою частиною мови вони виражені?

1. Чарівниця-осінь змахує вдруге своїм рукавом – і з нього вилітає, радіючи волі, дужий вітровий (*Р. Іванченко*).
2. У запорожців існував гарний звичай: щоб біля всякого статечного козака був хлопець-підліток (*А. Кащенко*).
3. Я живу в місті Лисичанську на вулиці Центральній.
4. Там, де ти колись ішла, тиха стежка зацвіла вечоровою матіолою, житом-долею світанковою, дивом-казкою, юним соняхом... (*Б. Олійник*).
5. Улітку ми відпочивали на пароплаві «Тарас Шевченко».
6. Видатний учений Тамара Денисова була головою Центру американських літературних студій в Україні.
7. Лікар Софія Окуневська з Галичини стала

першою жінкою – доктором медицини в Австрійській імперії. 8. Озеро Луки, що у Шацькому районі на Волині, колись приваблювало лебедів. 9. Журнал «Країна» почав виходити 2010 року.

II. Доведіть, що у реченнях 6, 7 прикладкою є загальна назва, а в реченнях 8, 9 – власна (зверніть увагу на форму присудка).

121 Спишіть, ставлячи, де потрібно, дефіс. Підкресліть прикладки.

Фільм/казка, слива/угорка, мишка/шкряботушка, дерево/каштан, трава/пирій, планета/Венера, громадяни/пасажери, інженер/конструктор, поет/романтик, річка/Десна, лис/Микита, пан/Коцький, кролик/Пух, санаторій/профілакторій, Хорол/річка, велетень/дуб, лисичка/сестричка, лікар/стоматолог, жук/короїд, хліб/сіть.

Назви міст, сіл, річок, які вжиті в ролі прикладки і виражені відмінюваним іменником, узгоджуються у відмінку з родовою назвою: у місті **Ужгороді**, із села **Молодіжного**, над річкою **Бугом**.

Зазвичай не узгоджуються, тобто зберігають початкову форму:

1. Назви, які рідко вживаються: *собори міста **Орв'єто***.
2. Складені назви: *за селом **Давидів Брід**; у місті **Жовті Води***.
3. Назви міст, які вживаються у спеціальній літературі (географічній, військовій), в офіційних паперах, повідомленнях.

Інші власні назви (географічні назви, а також назви підприємств і установ, книжок тощо), що виступають у ролі прикладки, не відмінюються: *над озером **Сиваш**, у серіалі «Зоряні війни», на сайті «Оглядач»*.

122 Спишіть, вибираючи потрібну форму з дужок.

1. Журнал «Вітчизна» (надрукував/надрукувала) його статтю.
2. Дівчина-шофер (повернув/повернула) машину праворуч.
3. Бібліотека-музей (придбав/придбала) невидані рукописи письменника.
4. Кардіолог Сергеева мені дуже (допоміг/допомогла).
5. Ми підїхали до міста (Нововолинськ/Нововолинська).
6. У селі (Гостра Могила/Гострій Могилі) 2001 року налічувалося 872 (мешканці/мешканця).
7. Книжка Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (була/були) однією з найулюбленіших.
8. Найбільше розчленування поверхні Приазовської височини спостерігається в басейнах річок (Обитічна і Берда/Обитічної і Берди).
9. Археологи знайшли римські монети-динарії і залишки римської солекопальні в (Солотвино, Солотвині) на Закарпатті.

123 Прочитайте речення. Прокоментуйте, де потрібно вживати дефіс чи лапки.

1. Вигаптуї на небо райдугу/доріжку, простели до сонця вишивку/маніжку*, щоб по тій доріжці з лебедями/снами плавати до щастя білими човнами (В. Симоненко).
2. Озеро/Ялпуг на Одещині – найбільше природне озеро в Україні^п.
3. В золотій смушевій* шапці циган/вечір сховався з гір, ніс він ніченьці/циганці з срібла кований набір^{сн} (О. Олесь).
4. Обабіч центрального входу до Одеського театру опери та балету – скульптурні групи, що зображають фрагменти трагедії Еврипіда Іполіт і комедії Аристофана Птахи.
5. У місті Сарни на Рівненщині 1924 року народився один із найталановитіших фізиків/експериментаторів сучасності Георгій Шарпак, 1992 року відзначений Нобелівською премією з фізики, нагороджений як громадянин Франції, що стала йому другою батьківщиною^п (Ю. Килимник).
6. Під егідою* Спортивного клубу Сергія Бубки в Донецьку з 1990 року проводилися міжнародні змагання (З,з)ірки жердини, що стали одними з найпопулярніших у світі.

124 Складіть речення з поданими словами, використавши їх як прикладки.

- Провулок – Театральний, Спортивний, Шахтарський.
 Вулиця – Яблунева, Залізнична, Гірська.
 Місто – Київ, Одеса, Львів.
 Професія – лікар, водій, юрист.
 Вік – юнак, підліток, малюк.
 Національність – українець, поляк, угорець.
 Рід занять – письменник, архітектор, художник.

 Пишемо так

Орфограма «Спрощення в групах приголосних»

Радісний, щасливий, виїзний, тижневий, кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, туристський, баластний, чесний, вісник, проїзний, пізній, серце, учасник, захисник, скло, сонце, корисний, пристрасний, усний, якісний, совісний, двомісний, життєрадісний, водоочисний, закарпатський, хвастнути, людський, заводський, злісний, ненависний, бризнути, брязнути, блиснути, писнути, плюснути, тріснути, випускний, масний, рискнути, умисний, навмисне, заздрісний, ремісник, зап'ястний, хворостняк.

а Наголошуємо так

Абйщо, абб, агѐнт, агронѐмїя, алкогѐль, ареѐметр, арѐшт, аркушик, асиметрїя, баранї, два баранї, безперестанку, безперѐстану, Бѐрїнгове море, Бермудські острови.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

125 1. Запишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи замість крапок пропущені букви. Визначте прикладки. Якою частиною мови вони виражені? Поясніть правопис прикладок.

Богоматір Оранта із собору Софії Київської

Кожного, хто відвідує всесвітньо(відому) пам'ятку архіт.ктури – Софійс..кий музей у Києві, вражає в першу чергу грандіозна, майже шести(метрова) мозаїчна картина. Богоматір Оранта, що в..лично в золотому сьйві мовби ш..ряє під скл..пінням головно-го вівтаря. М..стецька сила й техніка в..конан..я такі, що людина, вперше побачивши ту руко(творну) красу, тамує* від захопл..н..я подих... І забуває, що це (не)картина, мальована фарбами, а мозаїка, складена з бе..лічі скляних куб..ків – смальти*, яка має 177 різно(кольорових) відтінків.

(Не)можна відірвати погляду од того дива. А глян..ш довкола – навкруги стіникилими, стіни-картини, де такі ж (сто)барвні мозаїки, чудові фрески (За Є. Колодійчуком).

II. Виділіть основну й уточнювальну інформацію.

III. Доберіть синоніми до слів *ширяти* й *чудовий*.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке прикладка? Яку роль вона виконує в реченні?
2. Коли прикладки пишуть через дефіс?
3. У яких випадках дефіс при прикладках не ставлять?
4. Коли власна назва не є прикладкою?
5. Коли прикладки беруть у лапки і пишуть з великої літери?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Магазин, крамниця, крамничка

У сучасній українській офіційній і діловій мові слово *магазин* замінило всі інші синоніми, широко відомі в класичній літературі й живому мовленні.

Заклад, де продають харчі або якісь інші припаси й речі, незалежно від його розміру й асортименту краму, в класичній літературі й народній мові називали й називають *крамницею*: «Завів *крамницю* з тютюном» (І. Нечуй-Левицький); «Ще сонце не зайшло, а вже *крамниці* почали зачинятись» (М. Коцюбинський); «Крамниці, де продають спеціальні вироби, мають теж свої назви: *книгарня*, де продають літературу, *цукерня*, де продають солодощі тощо».

Якщо мовиться про дрібну сільську крамницю, вживають зменшеного іменника – *крамничка*, відповідно до російського слова *лавка*: «Яків зайшов до кума в *крамничку*» (Марко Вовчок).

Навряд чи є потреба заміняти всі ці слова одним-однісіньким словом *магазин*, бо таким способом збіднюється багата на різноманітну лексику українська мова.

(Б. Антоненко-Давидович)

Розвиток
мовлення 6

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Публіцистичний стиль (від лат. *publicus* – суспільний, народний) – це стиль мовлення, який використовується в різних сферах суспільного життя: у газетах і журналах, на телебаченні і радіо, в публічних політичних виступах, у діяльності партій та громадських об'єднань.

Характерні ознаки:

- точність, конкретність, обґрунтованість;
- послідовність;
- логічність викладу;
- емоційність;
- образність;
- закличність;
- загальнодоступність.

Мета публіцистичного стилю – інформування, передача суспільно значущої інформації з одночасним впливом на читача, слухача, переконанням його в чомусь, навіюванням йому певних ідей, поглядів, спонуканням до певних вчинків, дій.

Жанри публіцистики – стаття в газеті, журналі, нарис, репортаж, інтерв'ю, фейлетон, ораторське мовлення, судова промова, виступ на радіо, телебаченні, на зборах, доповідь.

ЯК ПИСАТИ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ

1. Уважно прочитайте (прослухайте) текст, який ви маєте письмово переказати.
2. Обміркуйте зміст тексту, з'ясуйте значення незрозумілих слів (за словником).
3. Читаючи (слухаючи) текст удруге, записуйте в чернетці ключові слова, найяскравіші вирази; деякі слова, вжиті для зв'язку речень і абзаців тексту. Потім складіть план.
4. Користуючись своїми записами і складеним планом, розпочинайте написання чорнового варіанта переказу.
5. Відредагуйте чернетку, звертаючи увагу на:
 - точність передачі сюжету, фактів, логіку розгортання теми, зв'язок між реченнями та мікротемами тексту;
 - відповідність переказу типу і стилю мовлення тексту;
 - дотримання лексичних та граматичних норм;
 - орфографічне і пунктуаційне оформлення тексту.
6. Перепишіть текст, потім уважно перевірте його.

- 126** 1. Прочитайте текст. Визначте його тип мовлення, тему, основну думку, мікротему. Виділіть засоби міжфразового зв'язку в тексті. Доведіть, що текст належить до публіцистичного стилю. Запишіть складний план або тези тексту.

ДЕРЖПРОМ

У Лондоні – Біг-Бен, у Берліні – Рейхстаг. У Харкові – Держпром. Держпром – це «Державна промисловість», точніше – Будинок державної промисловості. Одна з численних аббревіатур, що як гриби після дощу з'явилися після Жовтневої революції 1917 року для позначення нових органів державної влади. Новому часу потрібні були нові, революційні способи словотворення. А ще новому часу потрібна була нова архітектура.

У грудні 1919 року Харків став головним містом радянської України. Він мав набути нового вигляду, який відповідав би столиці індустріальної пролетарської республіки. До того ж у Харкові не було приміщення, щоб розмістити усі ново-

Будинок держпрому. Харків

створені керівні органи України. Однак грошей країна не мала, і тому конкурс на кращий проект Будинку державної промисловості оголосили тільки 1925 року. Серед 19 проектів, поданих на конкурс, першу премію отримала робота лєнінградських архітекторів «Непроханий гість».

Перший радянський хмарочос побудували за три роки. Терміни неймовірні, якщо взяти до уваги, що спочатку всі роботи виконували вручну примітивними інструментами. Котлован об'ємом 20 000 кубічних метрів викопали лопатами, а землю вивозили кіньми на возах. Лише під кінець будівництва 80 відсотків робіт було механізовано.

У спеціально побудованому дерев'яному бараку працювали молоді архітектори – студенти та випускники Харківського технологічного інституту. Багато архітектурних та інженерних завдань вони вирішили вперше у світі. Це була перша в країні багатоповерхова споруда з каркасом із монолітного залізобетону – відносно нового матеріалу. Тому методики розрахунку конструкцій розроблялися безпосередньо під час будівництва.

Будинок Держпрому складається з трьох Н-подібних блоків з довгими, радіально розташованими корпусами. Прямокутні башти зі скла і бетону з'єднані підвісними галереями. Споруда вписана у півколо круглої площі. Найвища точка будівлі – 63 метри. Ще 1955 року на даху Держпрому була встановлена одна з перших у Радянському Союзі телевеж заввишки 45 метрів.

А в 4500 вікнах однієї з найдивовижніших пам'яток архітектури ХХ століття щовечора, як і задумував архітектор, відбивається сонце. Вже майже 90 років (О. Рудь).

II. 1. Поясніть написання власних назв, складноскорочених слів.

2. Випишіть словосполучення з числівниками (числа запишіть словами). Дотримуйтеся правил узгодження іменників з числівниками.

3. Знайдіть фрагмент тексту з описом пам'ятки. Перечитайте і перекажіть його.

4. Напишіть докладний переказ тексту.

§10 ДОДАТОК ЯК ДРУГОРЯДНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ

127 Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Спишіть. Чим виражені і на які питання відповідають виділені члени речення? Яким способом вони з'єднані з членами речення, від яких залежать?

Величезний, як бочка, смугастий кавун лежить перед тобою, аж землю вдавивши. Ти спершу поглянеш на ключечку*, чи вже всохла, що є вірною **ознакою доспілості кавуна**. Потім обіймеш **ручентями** цього теплого тугого **велетня** і – ану ж, як би його підняти? Силкування буде тривале й уперте, щедрий плавневий дар вислизатиме з дитячих рук, але ти, сопучи, знову берешся, щоб **його** подужати, і усміхнена молода твоя мати, і діди-баштанники весело спостерігають цю **сцену**, очей не зводячи з хлоп'яти, що борюється з вихоханим на плавневим сонці, більшим за шкільний глобус, більшим **за тебе** самого кавунищем. Нарешті, охопивши ручатами, ти підняв його і тримаєш біля грудей цей теплий, нелегкий глобус (О. Гончар).

«Буду я навчатись мови золотої»

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або по відношенню до якого ця дія відбувається, і відповідає на питання **непрямих відмінків**: *З хлібом у нас зустрічають гостей (П. Воронько). Стрілка годинника наближається до п'ятої. Батьки навчили нас жити чесно.*

Виражається додаток іменниками, займенниками або іншими частинами мови у формі іменників (прикметниками, числівниками), дієсловом у формі інфінітива.

Залежно від форми вираження додатка та від того, перехідне чи неперехідне дієслово він пояснює, розрізняють додатки прямі і непрямі.

Прямі додатки виражені:

- формою знахідного відмінка іменника без прийменника. Такий додаток залежить від перехідного дієслова-присудка й означає предмет, на який спрямована дія: *Я бачив дивний сон (І. Франко). Над гаєм синім малюють блискавки грозу (В. Сосюра);*
- формою родового відмінка іменника, якщо дія спрямована на частину предмета: *Дайте хліба та видовищ!*
- формою родового відмінка іменника, якщо перед дієсловом є частка **не**: *Досі не написав листа Вам, незрівнянна султанию Роксолано (П. Загребельний).*

Усі інші додатки є **непрямими**.

128 Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи і додатки. Визначте, на які питання відповідають і якими частинами мови виражені додатки.

1. З дитинства я люблю книжки.
2. А я з дитинства люблю майструвати.
3. Нас не навчили помилятися.
4. Як я хочу бути з тобою.
5. Поділіть тридцять шість на шість.
6. Хліб-сіль їж, а правду ріж.
7. Сміливого куля боїться.
8. Повторюємо вивчене.
9. Хто кричав «ура»? 10. Ти вже прочитав «Слово про Ігорів похід»?

129 I. Прочитайте. Знайдіть додатки і з'ясуйте їх вид (прямі чи непрямі).

1. Накинув вечір голубу намітку*
на склений обрій, на вишневий сад,
і бачу я крізь ажурову сітку
сузір'їв перших золотавий ряд.

Село затихло: ніч коротка влітку,
і зморений косар спочити рад.
Деся кумкають жаби, і срібну нитку
пряде одноголосий хор цикад.
Вслухаюся в чуйну, дрімливу тишу,
боюсь її сполохати, ледве дишу,—
і раптом тиша переходить в шум:
земля, як мідь дзвенить і лине д'горі,
ростуть дерева, колосіють зорі,
і б'ють^ф джерела світозарних^б дум.

(М. Драй-Хмара)

Н. Мартиненко. Жінка у святковій
намітці. Чернігівщина

2. Намітка – український старовинний платрушник, яким жінки завивали голову, була від 2 до 5 метрів завдовжки та 30–50 см завширшки. Намітку не носили вдома, а тільки виходячи «на люди»: до церкви, на свята й на ярмарок, на весілля, хрестини, поминки, похорони. Робили її з найкращих сортів льону, рідше – конопель. Було до 30 способів вив'язувати й укладати намітку на голові^{сн}. Намітка свідчила, що жінка заміжня. Перший раз вона вдягала намітку на весіллі. Молодій завивала голову після вінчання хрещена мати або спеціальні «баби-закосяни». На материну весільну намітку баба-повитуха приймала новонароджену дівчинку – щоб була доброю господинею і щоб її вік був довгий. Зберігали таку намітку все життя (З довідника).

II. Розгляньте картину. Які ще українські головні убори ви знаєте? Які обряди з ними пов'язані?

130 Пригадайте, яку синтаксичну роль може відігравати інфінітив. Випишіть лише ті речення, в яких інфінітив є додатком.

1. Од хвилювання Тетяна не могла спокійно говорити (С. Васильченко).
2. Старий Кайдаш загадав звечора Кайдашисі та Мелашці гребти сіно, а Лаврінові косити ячмінь (І. Нечуй-Левицький).
3. Зараз же дали йому їсти й пити (І. Липа).
4. Гордій

умів на світі жити (Л. Глібов). 5. Ви встигнете одлежатись (Л. Первомайський). 6. Ніхто не наважувався починати розмови (Н. Рибак). 7. Андрій намагався обернути все в жарт (М. Коцюбинський). 8. Двері відчинив чоловік, який запросив дівчину увійти до передпокою і зачекати кілька хвилин на каналі. 9. Європейські мандрівники їхали в Китай і Японію дізнатися секрети виготовлення порцеляни й паперу (З газети).

131 I. Прочитайте. Чи можна вважати цей текст описом міста Черкас? Обґрунтуйте свою думку.

Кожне місто порівнюєш передусім зі своїми уявленнями про нього^{сн}. З тим, що вчитав свого часу в книжках і сприйняв як щось незаперечне^о.

Наше уявлення про світ безпосередньо залежить від вмісту наших бібліотек^{сн}. Що ти прочитав, те й знаєш про це життя, чому повірив – тим і керуєшся. Ось так і з Черкасами – зовсім не обов'язково тут бути, аби скласти про нього «правильне» уявлення – Хмельниччина^о, Коліївщина, Байда, Самойлович. Татари, поляки, євреї, Росія. Шевченко з Симоненком.

Місто в самому центрі країни, якщо подивитися на карту. Себто знову ж таки – мапи, книги, підручники історії. Пам'ятники, заповідники, козацька слава.

Ясна річ, що справжні Черкаси виглядають цілком інакше.

Обласний центр, не надто великий, до трьохсот тисяч мешканців. Нова забудова з вкрапленнями модерну (знову ж таки, із підручників та книг – Городецький, цукроварні, мільйонери й меценати*, події сторічної давнини), збудовані останнім часом церкви, тихі, майже сільські вулички поруч із університетськими^о гуртожитками – на деяких будинках висять меморіальні дошки з портретами почесних громадян, на деяких брамах – попередження про злих псів.

Громадяни – живі й ще не надто почесні – біжать на роботу, поспішають на навчання, на закупи, на зупинки, у своїх щоденних справах, у своїх клопотах, таких непомітних^о для решти, таких важливих для них самих. І зовсім не виглядає на те, аби вони сильно переймалися історичним минулим, аби надто обтяжувались усвідомленням^о того, що ходять фактично сторінками підручників, аби пам'ятали, що знаходяться в самому центрі цієї дивної солодкої країни. Хоча хтось, мабуть, переймається.

...Зовсім не обов'язково знати імена гетьманів та старост, аби любити дерева за своїми вікнами.

...З пагорба, поруч із колишньою Замковою горою, відкривається панорама на Дніпро, вірніше – на водосховище^б. Вітер забиває дихання, розриває слова, тож і говорити немає про що. Птахи летять на Північ, дивляться згори на міста

й вокзали, на школи та фабрики, на ранкові вулиці, на галасливі ринки, на країну, що лежить унизу – тепла й безкінечна^п. Пірнають у повітряні потоки, завертають на Схід, долітають до середини Дніпра. Прекрасні птахи. Рідкісні (С. Жадан).

II. Прочитайте речення, у яких йдеться про те, з чим асоціюються Черкаси у Сергія Жадана. Запишіть низку слів: а) ваших асоціацій з місцем, де ви живете; б) ваших асоціацій з місцем, де ви хотіли б побувати.

III. Виконайте письмово синтаксичний розбір позначених речень. Охарактеризуйте додатки.

- Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: 1) Наше уявлення про світ безпосередньо залежить від вмісту наших бібліотек; 2) Зовсім не обов'язково знати імена гетьманів та старост, аби любити дерева за своїми вікнами.

 Пишемо так

Орфограма «Букви о-а; е-і; е-и в коренях дієслів»

Гонити, ганяти, котити, катати, кроїти, кряяти, ломити, ламати, допомогти, допомагати, скочити, скакати, схопити, хапати, стояти, стати, виростити, вирощувати, плести, заплітати, текти, витікати, беру, вибирати, завмер, завмирати, запер, запирати, стер, стирати, брехати, набріхувати, завертіти, завірчувати, летіти, літати, наректи, нарікати, спостерегти, спостерігати, причепити, чіпляти, тесати, затісувати, вимовити, вимовляти, замести, замітати.

 Наголошуємо так

Болотистий, болотяний, борошно, Буенос-Айрес, будемо, будете, була, було, були, булава, *мн.* булави, дві булави, бюлетень, бюлетеня, бюрократія.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 132** Прочитайте. Доберіть заголовки. Перепишіть, вставляючи пропущені букви та розділові знаки. Підкресліть додатки. З'ясуйте, які члени речення та які частини мови керують додатками.

Є в жит..і кожного народу часи коли (ні)кому (ні)що не прощаєт..ся коли всяке добро або зло, зроблене людиною, падає на (не)зримі чаші найтонших терезів історії. Це ва..кі часи випробувань коли народу загрожують розорен..я рабство і смерть.

І щасливий той, хто, вині..ши народне горе, і попрацювавши (не)мало, і (не)мало проливши крові на полях битв, може потім уже сказати собі і світу, що в найстрашнішу годину (не)було у нього зерна (не)правди за душею.

Але горе тому, хто по злобі, мізерності, по нікчемності душі своєї піддаєт..ся в фатальну хвилину слабодухості, своїм низ..ким інстинктам і кине товаришів своїх і народ свій в ім..я мнимого врятува..ня особистого жит..я в ім..я бр..хливих обіцянок ворога.

Довго і (не)один раз прокляне він у холодних обіймах ворога свою слабодухість, але вже ніколи (не)повернути йому чистоти своєї (не)повернути йому товариства (не)повернути Батьківщини.

Відв..рнет..ся від нього гнівна Вітчизна, і забуде його, і отрясне його, як жалюгідний прах, від своїх ніг. І загине відступник, оплакуючи день і час свого ганебного падін..я.

Забуде його мати, забуде батько. П..р..мінять пр..звище його брати і діти. І пропала людина, пропала бе..слідно й ганебно для всього і всіх на віки вічні (О. Довженко).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Який член речення називають додатком?
2. Які додатки називають прямими, непрямыми?
3. Які частини мови виступають у ролі додатків?

§11 ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ

133 Прочитайте текст. Знайдіть обставини. Якими частинами мови вони виражені? На які питання відповідають і на що вказують?

На нашому південному морі дуже мало островів. Їх щонайбільше набереється десятків зо два вздовж північно-західного узбережжя. До цих островів належав і Лебединий. Він ішов паралельно берегу кілометрів на тридцять. Східна сторона острова поросла густими очеретами та невисокими деревами, у яких гніздилося безліч чайок, мартинів і бакланів. Поблизу цих пташиних осель часто траплялися лисячі нори, що йшли глибоко під землею.

Острів називався Лебединим, бо восени й навесні його відвідували лебеді тисячами. А впродовж багатьох років десятками тисяч лебеді, спиняючись тут під час своїх мандрювань з півночі у вирій, а з вирію на північ. Крім того, були перекази, нібито колись на цьому острові жило багато лебедів, але тих часів уже ніхто не пам'ятав (М. Трублаїні).

«Буду я навчатись мови золотої»

Обставина – це другорядний член речення, який позначає ознаку дії або іншої ознаки і відповідає на питання *як? де? коли? куди? звідки? чому?*: *Шумить сосновий ліс довкола, а телевізійні антени на хатах виловлюють із простору ту зелену думу сосен* (В. Яворівський).

Обставини зазвичай залежать від присудка. Обставини можуть бути виражені прислівником, іменником з прийменником, дієприслівником, дієприслівниковим зворотом, фразеологічним зворотом і неозначеною формою дієслова.

Обставини, виражені фразеологічними зворотами, розділовими знаками не виокремлюють: *Нові будинки в нашому місті ростуть як гриби після дощу.*

Види обставин за значенням

Вид обставини	Питання, на які відповідає	Приклади
Способу дії	як? яким способом?	Люблю тебе <u>спрагло</u> , моя Україно, моя – тополина, моя – солов'їна. Люблю <u>материнно, дитинно</u> (В. Артамонова).
Міри і ступеня	як? якою мірою? скільки разів? як часто?	1. <u>Поволі</u> повітря наповнювалося легкими хмарками аромату арабіки, кориці й... безмежної радості! (Слава Світова). 2. Село було засипане снігом <u>до половини</u> (М. Коцюбинський).
Місця	де? куди? звідки?	1. <u>У полі</u> спить зоря під колоском і сонно слуха думу колоскову (М. Вінграновський). 2. <u>Здалеку</u> повіяло воگیстю (Ю. Яновський).
Часу	коли? відколи? доки?	1. Крилаті слова <u>одвіку</u> (О. Матушек). 2. <u>Давно</u> своїм вирлатим оком Нас приглядав вирлатий час... (М. Вінграновський).
Причини	чому? через що? з якої причини?	1. Брови й плечі його <u>полізли високо вгору від здивування</u> (О. Довженко). 2. Павло <u>за співами та розмовами</u> не пив чаю в гостях (Леся Українка).
Мети	для чого? з якою метою?	1. Воду використовують <u>для зрошування, водопостачання</u> (З підручника). 2. <u>Незбаром</u> прибігли в ліс діти <u>збирати гриби</u> (О. Іваненко).
Умови	за якої умови?	1. <u>За вологої весни</u> врожай буде добрим (М. Стельмах). 2. Крокуватимеш <u>уперед, лише знаючи минуле</u> (І. Цюпа).
Допустові	незважаючи на що? всупереч чому?	1. <u>Незважаючи на маленький вітерець</u> , парило і робилося душно (Г. Тютюнник). 2. <u>Наперекір долі</u> я знову йду стрімко до перемоги (В. Герасимчук).

Неозначена форма дієслова виступає у реченні обставиною мети після дієслів на позначення руху або стану: *Я забіг попрощатися (забіг, щоб попроситися).*

Якщо до слова у реченні можна поставити кілька запитань, віддавайте перевагу тому, що відповідає змісту. Ще потрібно зважати, що, швидше за все, іменник з конкретнішим значенням буде додатком, а з абстрактнішим – обставиною: *Вертали (звідки?) з вирію лелеки. (З чого?) З куща звисали великі ягоди.*

134 Визначте, якими частинами мови виражені обставини у реченнях в таблиці «Види обставин за значенням». Доберіть свої приклади.

135 Запишіть речення, вставляючи замість крапок пропущені букви. Знайдіть обставини. З'ясуйте, чим вони виражені, їхнє значення, як вони пов'язані зі словами, які пояснюють.

У XVII–XVIII ст. у Бердичеві над річкою постає архітектурний ансамбль монастиря католицького ордену босих кармелітів, в..личні споруди якого згодом стають однією із найбільш укріплених фортець Європи. Завдяки іконі Матері Божої Бердичівської, коронацію якої 1753 року дозволив Папа Римський Бенедикт XIV, монастир доволі довго був місцем паломн..цтва католиків. Після пр...єднан..я цих земель до Росії Бердичів опинився на східному кордоні так званої межі єврейської осілості, встановленої Російською імперією. Це зумовило значний приплив сюди євреїв, які традиційно розгорнули бурхливу р..місничу і ком..рційну діяльність. 1845 року Бердичів здобуває статус міста, тут провад..ся з д..сяток тр..валих ярмарків. Його зручне положен..я та юдейська насага незабаром перетворюють місто на в..ликий торговий центр, що за ч..сельністю населен..я поступався лише Ки..ву, Харкову, Одесі та Микола..ву (<http://ua.interestingukraine.kiev.ua> – Цікаві місця України).

136 Прочитайте речення. Поясніть особливості вживання розділових знаків у реченнях з обставинами, вираженими фразеологізмами й дієприслівниковими зворотами.

1. Переповівши сільські новини та пригадавши свої тривожні сни, ненька відтак усідається край столу, схищує на грудях руки (*В. Скуратівський*). 2. З лісу крадькома, щільно припадаючи до землі, виповзав туман (*М. Руденко*). 3. Вони були схожі між собою як дві краплі води. 4. Мене з печі як вітром здуло (*М. Стельмах*). 5. В одчинені вікна заглянув червоний великий місяць, піднімаючись з Дніпра (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Верби, схилившись над Дінцем, розчісують коси зелені... (*В. Сосюра*).

137 Поясніть значення фразеологізмів. У яких відношеннях перебувають пари поданих фразеологізмів? Складіть з ними речення. Яким членом речення виступають фразеологізми?

Хоч греблю гати – як кіт наплакав, рукою подати – за тридев'ять земель, хоч голки збирай – хоч око виколи, як кішка з собакою – душа в душу.

138 Спишіть. Підкресліть члени речення. Зверніть увагу на синтаксичну роль інфінітива.

1. Ми просимо всіх небайдужих допомогти.
2. Ми завжди раді допомогти.
3. Я хочу допомогти своєму другові в навчанні.
4. Ти прийшов допомогти?
5. Допомогти йому – це просто.
6. Сусіди виявили бажання допомогти.

139 1. Прочитайте текст. Чи дізналися ви з нього щось нове?

ЯК ПРАЦЮЄ УКРАЇНСЬКА ВІКІПЕДІЯ І ЯК ЇЙ ДОПОМОГТИ

Не варто уявляти Вікіпедію як якусь компанію, в якій щодня по вісім годин певна кількість людей просто виконує свої обов'язки. Вікі – це та платформа, де може працювати кожен – достатньо просто натиснути кнопку «редагувати».

Контент* Вікіпедії наповнюють волонтери. Ніхто з них грошей за свою роботу не отримує. Але це заняття – **те, що повинен робити кожен, якщо він хоче, щоб у нашій країні відбулися якісні перетворення.**

Проте тут визріває інша проблема. Наприклад, можна написати про якусь конкретну пам'ятку архітектури – будівлю. Треба описати її історію, сучасний стан, подати фото. А можна створити матеріал про архітектуру України загалом. Таку статтю написати складніше. **Було б чудово, якби такі теми редагували досвідчені історики, а не диванні експерти.** Щоб опрацювати величезний обсяг даних, треба вміти правильно узагальнювати.

Окрім волонтерів-дописувачів і редакторів, на сайті енциклопедії працюють ще патрульні й адміністратори. Їх відрізняють різні рівні доступу до інформації та різні повноваження. Аби стати патрульним, треба бути зареєстрованим у Вікі та здійснити понад 100 редагувань.

Вікі жодним чином не замінить бібліотеки. Адже вільна енциклопедія – це лише вихідна точка до першоджерел. Це довідник. Статті Вікіпедії не можуть охопити абсолютно всю інформацію, вони слугують для формулювання загального уявлення. Саме тому в кожній статті має бути перелік джерел, до яких можна звернутися за глибшими знаннями. В англійській версії Вікіпедії

вже практикують створення recommended reading – списку рекомендованих джерел, які не були використані у статті, але можуть стати комусь корисними.

Ми ж хочемо, щоб молодь приходила і залишалася у Вікіпедії. **Долучайтеся! Не гайте часу, робіть щось корисне!** (За К. Дидич, інтерв'ю з Вірою Моторко, волонтеркою української Вікіпедії, <http://studway.com.ua>).

- II. 1. Чи користуєтеся ви Вікіпедією? У яких випадках ви до неї звертаєтеся?
2. Де стає в пригоді вміння узагальнювати інформацію?
3. Які джерела інформації можна вважати достовірними? Чи є таким джерелом Вікіпедія?
- III. Знайдіть обставини, поясніть, якими частинами мови вони виражені.

 Пишемо так

Орфограма «Префікси з- (зі-, із-), с-»

Збирати, змолотити, зламати, зйомка, змах, збліднути, збуджений, злягти, змогти, з'їздити, здичавіти, здати, зсадити, зірвати, зів'ялий, зім'ятий, зіп'ятися, з'єднаний, з'ясувати, з'юрмитися, зловити, зцідити, збагачуватися, здолати, зіграти, зіскочити, злити, зранку, здаватися, стерти, спускатися, сховище, співати, спрощення, сказати, схвалити, схотіти, скинути, стримати, спіймати, сфотографувати, спливати, спалахнути, стовкти, сходити, створювати, склад, схил, скріпити.

 Наголошуємо так

Валовий, везті, веземó, везлá, везлі, вербá, верблюдія, вербóвий, ветерина́р, ветерина́рія, вечорі, два ве́чори, вимóва, вимóга, ви́падок, вира́зний, вира́зник, вира́зність.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

140 Перепишіть. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Вкажіть вид обставини та частини мови, що виступають у ролі обставин.

Відомий француз Гійом Боплан у своїй книжці «Опис України», що в Європі мала великий успіх, сказав про нас: «Ця нація співає плачучи. Так чинять на Землі тільки українці»¹¹. І це не просто слова. Усе це він бачив на власні очі, бо з 1630 по 1647 рік перебував на українській землі. Будуючи фортеці, він водночас студював краєзнавство України¹². А німецький поет Фрідріх Боденштедт у середині ХІХ ст. так захопився українськими народними піснями та історичними

думами, що вивчив українську мову й переклав німецькою багато пісень і дум, видавши згодом антологію* «Поетична Україна». У передмові він піднесено писав про пісню й мову українського народу, вважаючи їх досягненням народів усього світу (З журналу).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке обставина?
2. Які частини мови виступають у ролі обставини?
3. Які є види обставин за значенням?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Нині, у даний час, тепер, сьогодні, зараз

Значення прислівників **тепер** і **зараз** близькі, але не однакові. **Тепер** виражає поняття «у наш час, останнім часом». «*Так же буде поле, як тепер, синіти*» (В. Сосюра); «*Не тепер, то в четвер*». **Тепер** також ставлять, коли якісь нові факти підтверджують, розвивають ті, про які розповідалося раніше, або протиставляються їм. «*Перед світлофором машини зупинилися. Тепер можна переходити вулицю*».

Синонімами **тепер** у такому значенні («після того, потім, далі») виступають ужиті переносно слова **нині, сьогодні**. «*Учора студент, сьогодні спеціаліст*».

Українська класика й народне мовлення надають прислівникові **зараз** вузького значення: «цієї миті, секунди, хвилини». Має він і відтінок «негайно», «невідкладно». «*Зараз візьму сундук – і на вокзал*» (Г. Тютюнник).

Багато хто вживає прислівник **зараз** не з властивим йому значенням «цієї миті, в момент розмови», а з переносним «нині, сьогодні», цебто у тих контекстах, де доречно **тепер**. Наприклад, у реченні «*Зараз вони живуть у селі*» слід було б поставити **тепер**, бо зазначається, що вони мешкають там узагалі, а не тільки в цей момент.

Те саме можна сказати і про використання прислівників **нині, сьогодні**. «*Цей смольний дух п'янить мене і нині*» (М. Рильський), «*Сьогодні економіка країни переживає не кращі часи*».

Такі канцеляризми, як **у даний час**, збіднюють, знебарвлюють мову, позбавляють її милозвучності. Замість нього доречно вживати слово **нині**.

(З газети «Хрещатик»)

§12 ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

141 Прочитайте речення. Знайдіть у них порівняння.

1. Дятли відстукують свою монотонну морзянку, як смішні заведені іграшки (В. Яворівський).
2. Будуть ночі, як іскри мечів, будуть дні, як квітки хризантем (А. Легіт).
3. Одне село потонуло в білому цвіту садків, як у молочному озері (І. Нечуй-Левицький).
4. Життя, як мить, єдина мить, махне крилом – і полетить (В. Крищенко).

«Буду я навчатись мови золотої»

Порівняльний зворот – це другорядний член речення (обставина способу дії), який приєднується порівняльними сполучниками **як, мов, немов, ніби, начебто**. Порівняльний зворот є одним членом речення – здебільшого обставиною. Обставини, виражені порівняльним зворотом, виділяються комами. *Пісня то гриміла, як цілий оркестр, то коливалась на тонісінькій струні* (О. Донченко).

Кома не ставиться:

- якщо перед сполучниками **як, ніби** стоять слова **зовсім, майже**. *Було темно майже як уночі. Ти міркуєш майже як дорослий;*
- якщо порівняльний зворот є частиною присудка або тісно пов'язаний з ним за змістом: *Його слова пролунали як заклик. Чому ви досі сприймаєте мене як дитину?;*
- якщо зворот є стійким словосполученням: *Бережи його як зіницю ока.*

Відрізняйте порівняльний зворот від прикладки: *Сучасники знали Омара Хайяма не як автора рубаї, а передусім як ученого – математика, астронома.*

Не виділяються комами вислови зі словами **як (ніж)**, що стоять після слів **(не) більш, менш, не раніше, не пізніше, не довше, не далі**: *Без світла залишилося більш як 400 населених пунктів. Ця розмова не більш як на десять хвилин.* Ці звороти не містять порівняння.

142 І. Прочитайте речення. Поясність уживання розділових знаків у реченнях з порівняльними зворотами.

1. Засвітила ніч небесну люстру, і молодий місяць, як диригент, підняв руки (А. Пашкевич).
2. Слово у пісні, як вода в річці (І. Драч).
3. Твої проміння чарівні

були мені, як крила (*О. Олесь*). 4. Осінні хмари плачуть, плачуть холодним дощем, ніби оплакують літо, ніби журяться за своєю молодістю (*Ю. Збанацький*). 5. Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю (*М. Стельмах*). 6. Добрі слова, мов дощик весняний, що впав на землю, висушену рясно (*М. Палієнко*). 7. Вона була задумлива, як сад. Вона була темнава, ніби сад. Вона була схвильована, мов сад. Вона була, мов сад і мов не сад (*М. Вінграновський*). 8. Чумацький Шлях, як вічний інтернет, а я їду у власну старомодність, де небо, ніби капелюх монет, – ним оплачу негадану самотність (*Б. Томенчук*).

II. Поясніть, як ви розумієте порівняння в останньому реченні.

143 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Зима стоїть персидська як буюк і жоден птах її не хилитає (*А. Костенко*). 2. Весна-чарівниця неначе цариця наказ свій послала щоб краса вставала (*Олена Пчілка*). 3. Банк виступає як посередник між продавцем і покупцем. 4. Літо збігло як день і з невлежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень (*М. Стельмах*). 5. Для нього весь світ як захоплива пригода. 6. Величною ходою наче поважна королева прийшла осінь прибрана в шати тисяч кольорів прикрашена рубіновими сережками калини коралями глоду шипшини і терну (*І. Чендей*). 7. Юрко був як уві сні (*З. Тулуб*). 8. Весна як автобус дальнього рейсу біля одинокого пасажера не зупиняється (*В. Яворівський*). 9. Спочатку – нелегальне шрифтове графіті як хобі, тепер – стрит-арт як професійне заняття.

II. Позначте вивчені орфограми.

144 Доповніть фразеологічні звороти.

Білий як ..., блідий як ..., голодний як ..., боятися як ..., красивий як ..., міцний як ..., гострий як ..., схожий як ..., упертий як ..., змучився як ..., почуватися як..., потрібен як ...

- З трьома зворотами (на вибір) складіть речення.

145 Замініть виділені слова порівняльними зворотами. Поясніть уживання розділових знаків. Чи змінилося стилістичне забарвлення речень?

1. Він **міцно** спав. 2. Озеро **яскраво** блищало. 3. Ці заходи були **зайвими**. 4. Сусіди постійно **сварилися**. 5. Звідси все було **чітко** видно. 6. Діти почувалися **захищеними**.

146 Підготуйтеся до виразного читання вірша Бориса Олійника про всевітньо відомого селекціонера Василя Ремесла (див. вправу 73). Яка роль інверсії у вірші? Знайдіть порівняння, прокоментуйте їхнє пунктуаційне оформлення.

Серед степу широкого –
посивілий, як віхола.
І чоло його бронзове
в голубінь вироста.
За плечима похилими літо
бабине дихає.
А жита – як літа його,
А літа – як жита.
Кожне зерня він виняньчив
Од весни і до інею,
Попід серцем вигойдував,
як мале дитинча.
Кожен колос зове його,
наче батька, по імені,
По-синівськи довірливо
припада до плеча.
Скільки поля засіяно
з рукава патріаршого,
Скільки золота в колосі –
не питай, не лічи.
На хлібах його вирости
космонавти і маршали,
Геніальні мислителі, ковалі й орачі.
Так хотілось би в мармурі
його долю ославити.
Тільки ж він не у камені,
а в живому – живе:
Кожне зерня лице його
береже в своїй пам'яті,
Кожен колос по імені,
наче батька, зове.

147 Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків. Синтаксичний розбір позначених речень виконайте письмово.

1. Періщив душу сором, як батіг (Л. Костенко).
2. Друзі, висівайте доброту, бо вона, як хліб, потрібна людям (Д. Луценко).
3. Ніколи і на місці не посидиш, ганяють тебе як солоного зайця (Панас Мирний).
4. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами^{сн} (Марко Вовчок).
5. Голова без розуму як ліхтар без свічки^{сн} (Нар. творчість).
6. Люди як люди. У кожного своя біда (О. Довженко).
7. Біжать, мов спринтери, хвилини (О. Ковальчук).
8. Моя любов як море, що висохнуть не може (В. Сосюра).
9. Мов оси, дзижчали лихі язики (В. Шостак).
10. Горпина стоїть на хатньому порозі біла як хустка^{сн} (Марко Вовчок).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Порівняння дає змогу яскравіше й цікавіше зобразити предмет мовлення. В основі порівняння й зіставлення лежить один процес – пошук спільного. Порівняти – це показати спільне чи відмінне між предметами, явищами, поняттями, людьми.

Чим далі один від одного предмети порівняння, тим яскравішим та образнішим буде висловлення. Не варто говорити «клен як дуб», треба шукати інший предмет порівняння – «клен як велетень». Погляньте, якими виразними є афоризми, якщо предмети порівняння беруться з різних царин.

Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі (Цицерон).

Спливло життя, як листя за водою (Л. Костенко).

Життя – неначе ковзаниця, кому вдалось, не падавши, пройти (Л. Костенко).

 Пишемо так

Орфограма «Букви е, и, і у префіксах пре-, при-, прі-»

Прірва, прізвище, прізвисько, премудрий, предобрий, прекрасний, презирливий, прескромний, пречудовий, пречистий, прегарний, презавзятий, препогано, премилый, престол, преподобний, превеселий, пребілий, предалеко, пресумний, преясно, прешвидко, превеликий, преболючий, преспокійний, преглибокий, превисокий, прийти, пригнути, приморозки, приорати, прибережний, привезений, прихід, приземлення, пригнати, прибитий, прихилитися, пригвинтити, прикрашати, приходити, принести, пришкільний, прикарпатський, присмерк, приземлитися, присвійний.

а Наголошуємо так

Вітрата, *мн.* витрати, витрат, вичерпний, відвобити, відімкнутий, візьму́, візьмеш, візьме, взяла́, взяли́, вірнопідданий, вірші, віршів, віршовий.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

148 Запишіть речення, розкриваючи дужки, вставляючи пропущені букви і розділові знаки. Знайдіть обставини, визначте їх вид.

Над містом височіє стародавній замок^{сн}.

Він як вартовий вдивляється (в)далеч своїми бійницями готовий (що)миті захистити рідну землю від ворога(поганця) з далекої чужини. (Не)раз його брали приступом руйнували нівечили зал..шаючи шрами на (не)приступних мурах.

Стоїть^ф стародавній замок як свідок історичних подій уже п..ять століть^{сн}.

Навколо нього запл..лася барвистим цвітом у вінок наче молода дівчина долина. А до неї пр..горнулася берегами з густим в..рболозом річка. Тут віками співали веснянки гаївки водили хороводи ро..палювали бага..тя (в)ніч на Івана (К, к)упала закохувалися солов..їних пісень слухали (*За А. Пашкевичем*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке обставина? Які частини мови вживають у ролі обставини?
2. Назвіть види обставин.
3. Що таке порівняльний зворот? Як він виділяється на письмі та в усному мовленні?
4. У яких випадках порівняльний зворот не відокремлюється комами?

Розвиток
мовлення **7**

УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

149 І. Прочитайте уривки з текстів. Яка тема їх об'єднує? До якого стилю належать тексти? Охарактеризуйте цей стиль за планом: 1) функції; 2) сфера вживання; 3) основні ознаки; 4) мовні засоби.

1. Напевно, фортеця розчарує тих, хто очікував побачити романтичний замок. Ужгородська твердиня приземкувата, солідна, спокійна й не надто фотогенічна. Вона вже тисячу років займає вершину Замкової гори і встигла не лише чимало разів змінити своїх господарів, а й змінитися сама. За планом замок

є неправильним чотирикутником, чого вимагав рельєф гори. Палац – слово трохи манірне для цієї суворої двоповерхової споруди з кутовими вежами*. Товщина стін тут 2,5–3 метри, а замість вікон трапляються бійниці. Оселя Другетів видається більше цитаделлю* (І. Пустиннікова).

2. Історія України відображена не лише на папері, а й у камені... За могутніми 10-метровими стінами фортеці, як черепаха під панциром, ховається один із найдавніших замків України.

У XIV столітті угорський король Карл Роберт дарує замок італійським братам Другетам. Зміцнивши його високими ромбоподібними бастіонами* з гарматами, оточивши потужними товстими стінами (до 3 м) і викопавши рів, магнати Другети перетворили замок на справжній палац-цитадель (Н. Стрига).

3. Цю величну споруду помітно вже на під'їзді до міста. Вона домінує над старою частиною вже хоча б тому, що стоїть на природній горі заввишки понад 30 м. Фортеця має форму неправильного чотирикутника з масивними баштами* на кожному розі. Загальна площа оборонних споруд у ліпші часи сягала 2,5 гектара (І. Лильо).

4. Важко нині уявити Ужгород без його старовинного замку, що могутнім кам'яним громадям нависає над містом. Фортеця Унг є окрасою міста, його символом та хранителем. Твердиня вирізняється могутніми бастіонами, з яких

Йосип Бокшай
(молодший).
Ужгородський замок

обстрілювали підступи до фортечних мурів. Стіни муровані з каменю, лише подекуди видно пролами, закладені цеглою, – сліди тривалих облог (А. Андрушко).

II. Знайдіть і прочитайте фрагменти, що містять опис пам'ятки.

150

1. Розгляньте репродукції картин закарпатських художників. Розкажіть про свої враження.
2. Порівняйте свої враження від текстів і від картин. Чи погоджуєтеся ви із твердженням, що художник передає красу за допомогою фарб, ліній, кольорів... Слову ж, мові доступні і колір, і звуки, і психологічна глибина. Його можливості безмежні...?
3. Якою, на вашу думку, була мета авторів текстів і художників? Чи збігається вона?

151

- I. Виконайте завдання, у разі потреби скориставшись словниками.
1. Випишіть з текстів слова і словосполучення, які використовуються замість назви Ужгородський замок.
 2. Яка відмінність у лексичному значенні слів: а) замок, фортеця, палац, цитадель; б) вежа, башта, бастіон?
 3. Доберіть синоніми до слів художник, намалював, настрій.
 4. Які епітети, порівняння допоможуть описати пам'ятку, зображену на картині?
- II. Прочитайте слова, які стануть вам у пригоді.

Контури: розмиті, чіткі; *мазки:* дрібні, насичені, динамічні, енергійні; *перехід кольорів:* плавний, різкий, кольорові плями, перетікання барв; *взаємодія кольорів:* контраст, гармонія; *кольори:* теплі, холодні, чисті, змішані, насичені;

Золтан Шолтес.
Ужгородський замок

2. Речення зі складеним дієслівним присудком подано у рядку
- А Я буду жити, бо жива мета (Є. Летюк).
 - Б По двісті років можуть жити ворони (Є. Летюк).
 - В Більше не будеш ти готувати уроки (Є. Летюк).
 - Г Були тут люди вищої краси (Є. Божик).
3. Речення, підмет та іменна частина присудка якого виражені інфінітивом, подано у рядку
- А Керувати – це передбачати (Н. Чабан).
 - Б Великій меті – велике життя (П. Загребельний).
 - В Людині є про що розповісти (Н. Чабан).
 - Г Любов до народу – це служіння йому (О. Довженко).
4. Речення з обставиною часу подано у рядку
- А З літечка в осінь пором відпливає (Є. Сверстюк).
 - Б Від Троянівки до Вовчої долини – сім кілометрів (Г. Тютюнник).
 - В Утомивсь поет від праці, третій день лежить в недусі (Леся Українка).
 - Г Чи бачив хто з вас грози приливи ранні? (Р. Братунь).
5. Речення, що містить прикладку, наведено у рядку
- А Хочу в батька-матері погостювати (Н. Кацук).
 - Б Рідна мова – не степ, не хата, а народу мого душа (В. Гончаренко).
 - В Мов душа і сама болю-лиха хотіла (П. Палій).
 - Г А на небосхилі – білі хмари-хвилі... (М. Подолян).
6. Речення, що містить додаток, виражений іменником в орудному відмінку, подано у рядку
- А Щось воно ожило в мені, сповнило енергією (Ю. Збанацький).
 - Б Хай стане святом кожен будень для ратая й співця (В. Колодій).
 - В Народна пісня була матір'ю Шевченкової поезії (О. Гончар).
 - Г Поет всюди залишається господарем свого настрою (О. Гончар).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ

7. З'ясуйте, яким членом речення є виділені слова.
А означення	1 Більшість музейних експонатів , які ми побачили під час екскурсії, – оригінали (З часопису).
Б підмет	2 З давніх-давен квіти для людини були символом відображення її почуттів і думок (О. Козут).
В обставина	3 Далекі гори відкривали свої верхи (М. Коцюбинський).
Г присудок	4 Синім змієм плазує шлях з гори в долину поміж зеленою травою безкрайого степу (Панас Мирний).
Д додаток	5 З-понад дерев насувалася грозова хмара (В. Думанський).

8. Установіть відповідність між способами морфологічного вираження підмета і поданими прикладами.

А інфінітив Б займенник у називному відмінку В сполучення займенника у формі називного відмінка з іменником (займенником) в орудному відмінку з прийменником Г іменник у називному відмінку	1 Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь (<i>М. Коцюбинський</i>). 2 Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! (<i>О. Довженко</i>). 3 Кожен із нас з часом глибше усвідомлює, який коштовний скарб дарує нам учитель (<i>З часопису</i>). 4 Говорити – не горох молотити (<i>Нар. творчість</i>).

9. Доберіть приклад до кожного з випадків уживання тире.

А підмет і присудок виражені іменником, кількісним числівником у називному відмінку Б підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова В один з головних членів речення виражений неозначеною формою дієслова, а інший – іменником (чи іншою частиною мови у значенні іменника) Г перед присудком стоять частки <i>це, то, ось</i>	1 Життя – хороший учитель (<i>З часопису</i>). 2 Працювати – не бідувати (<i>Нар. творчість</i>). 3 Кожна писанка – це ніби маленький Всесвіт (<i>Я. Музиченко</i>). 4 Головне для кожного з нас – знайти своє місце в житті.

ПРОЧИТАЙТЕ ТЕКСТ І ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Уже горіли мохнатими й червоними, як жар шапками будяки. 2. Цілими озерами поміж трав білили соромливі невісточкі в жовтих шапочках і білих віночках з пелюсточок навколо голівок. 3. Виплітався та спалахував іскрою *петрів батіг*. 4. Болиголов здіймався вище за всіх на своєму товстому й порожньому стовбурі (*За Гр. Тютюнником*).

10. У якому з речень допущено пунктуаційну помилку?

А першому	В третьому
Б другому	Г четвертому

11. Яким членом речення є виділені слова?

А підметом	В означенням
Б додатком	Г обставиною

12. У якому з речень немає означення?

А першому	В третьому
Б другому	Г четвертому

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- ⇒ *розрізняти односкладні й неповні речення*
- ⇒ *визначати види односкладних речень*
- ⇒ *вживати правильно тире в неповних реченнях*
- ⇒ *правильно використовувати односкладні й неповні речення у власному мовленні*

§13 ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

153 Прочитайте речення. Назвіть у них граматичну основу. У яких з них є підмет і присудок, а в яких тільки один головний член речення?

1. Дівчата вишивають рушники червоними й чорними нитками. – Вишивають традиційно червоними й чорними нитками. 2. Чекаю на великі зміни. – Я чекаю на великі зміни. 3. Після жаркого дня вечір повіяв прохолодою. – Повіяло прохолодою. 4. Вечір. – Тане вечір.

«Буду я навчатись мови золотій»

Речення, граматична основа яких складається тільки з одного головного члена, називають односкладними.

В односкладних реченнях може бути лише головний член у формі підмета або у формі присудка: *Океан тропічних квітів...* (А. Кримський). *Бережи честь замолоду.*

Другий головний член в односкладних реченнях не потрібний (або неможливий): *Мені не віриться* (головний член речення – безособове дієслово – не допускає форми називного відмінка). *Пишу твір* (введення підмета можливе, однак це зайве, оскільки дієслово-присудок своєю формою вказує на першу особу однини).

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути непоширеними і поширеними: *Світає. Ранок.* – *Близько шостої світає. Теплий, сонячний ранок.*

Односкладні речення можуть бути частинами складних речень: *Куди не глянь – скрізь розвернулося, зацвіло цвітом* (Панас Мирний).

Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяють на два види. До першого належать речення з **головним членом у формі присудка**: 1. *Потемніло.* 2. *Шила в мішку не сховаєш* (Нар. творчість). До другої групи належать речення з **головним членом у формі підмета**: 1. *Тиша.* 2. *Зоряне небо.*

154 1. Прочитайте, випишіть тільки односкладні речення. Підкресліть у них головні члени речення. Вкажіть, чим вони виражені.

1. Холодом повіяло від його слів. 2. Назриваю в гаю запашного зілля, запашного зілля, вибуялих трав (В. Чумак). 3. У буйних травах плутаються ноги (М. Зеров).

4. Ліс – це частина природи (Б. Сімкін). 5. Мій рідний краю, зроду ти не мав нейтральних барв (Л. Костенко). 6. Мусимо біля землі по-хазяйськи ходити (С. Скляренко). 7. Почну вслухатися у зойки солов'їні (Т. Масенко). 8. Зранку захмарило. Потім повіяв з Аккерманщини вітер (Г. Тютюнник). 9. Карпати! Така радість...

II. Знайдіть фразеологізм і поясніть його значення.

155 I. Прочитайте виразно текст. Спишіть. Знайдіть односкладні речення. Яку форму – підмета чи присудка – має головний член речення? Чи належать односкладні речення (поширені або непоширені) до структури складного речення, чи вживаються самостійно? Підкресліть граматичну основу речень.

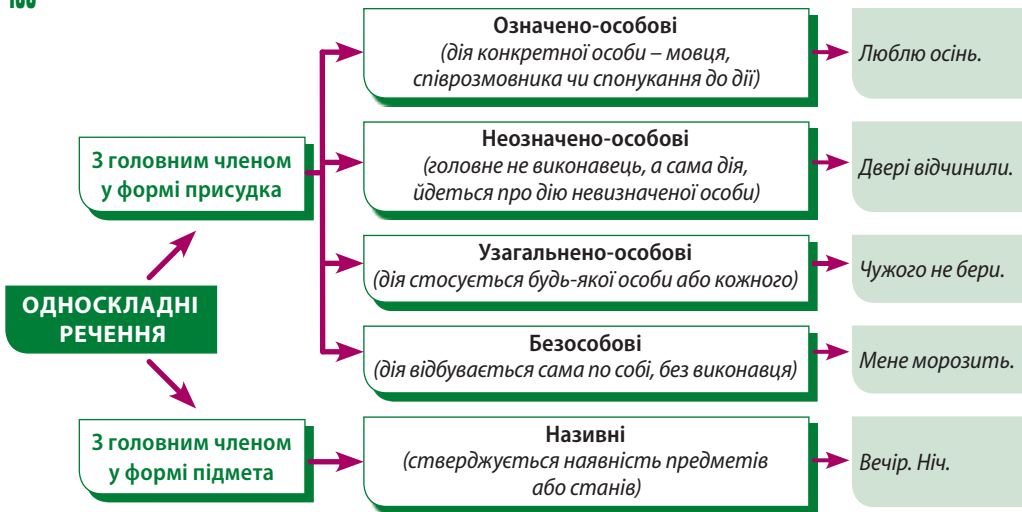
Ліси й ліси... Скільки їх! Ні поглядом осягнути, ні п..р..йти. Стоять похмурі, ро..вісивши свої з..лені шати, і гомонять...^п От зрозуміти б їхню мову. А що, як вилі..ти на дуба і пр..чайтися? Певно, можна чимало побачити.

Як тут чудово! Прохолодно. Пахне молодим дубовим листям. Головне – видно всю галявину^п. Он дорога. А там виблискує на сонці річка – спокійна і пр..надна – Случ. Лісами та лугами біжить вона через усе Поліс..я.

А що там мріє ген(ген) за лісом? Невже місто? Ц..ркви, якась вежа... Та це ж він, рідний Звягель*! Біленькі будиночки на околицях, садки... (За М. Олійником).

II. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

156 I. Розгляньте схему.

II. Доберіть приклади до кожного виду з наведених нижче речень. Визначте, якою частиною мови й у якій формі виражений головний член речення.

1. Палять листя. Дим струмує. 2. Вулички тісні. Крихітні кав'ярні. 3. Сірий зимовий день. Гаряча кава зігріла душу. 4. Треба встати і вийти. 5. Ходжу-броджу білим світом (*К. Москалець*). 6. Візьму собі землі окраєць, піду блукати по світах (*І. Малкович*). 7. Світ не встигає за вибором бажань. Вибери найважливіше для себе. 8. Хочу бути там і не хочу тут! 9. Не шукай мене, бо я на морі (*В. Красноокий*). 10. На двох стільцях не всидиш. 11. Тихо над річкою, ніченька темная, спить зачарований ліс (*Укр. нар. пісня*). 12. Немає відповіді. 13. Хвалою не нагодуєш.

157 Робота в парах. Складіть привітання товаришеві по парті з найближчим святом або з днем народження, використовуючи односкладні речення. Якими видами односкладних речень ви послуговувалися? Чи є вид односкладних речень, який ви не змогли використати у привітанні?

158 Порівняйте речення. Визначте головні члени речення. Чому в другому реченні немає підмета? Чи можуть бути інші варіанти підмета в реченнях із присудками, вираженими дієсловами *люблю, бачу, чую*? Чи завжди в реченні опускається підмет, виражений займенником *я*?

1. Я бачу красиві пейзажі. 2. Бачу красиві пейзажі.

Означено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію конкретної особи (мовця, співрозмовника) чи спонукання до дії. Головний член речення виражений дієсловом у формі 1-ї чи 2-ї особи дійсного способу теперішнього і майбутнього часу; 2-ї особи наказового способу.

За змістом означено-особові речення синонімічні двоскладним реченням, однак у таких реченнях наголос робиться на дії, а не на виконавцеві. За формою дієслова можна визначити особу, про яку йдеться: *Відмикаю світанок скрипичним ключем* (*Л. Костенко*) (дієслово у формі 1-ї особи однини дійсного способу теперішнього часу); *Відчиняйте двері ясенюві* (дієслово у формі 2-ї особи множини наказового способу).

159 I. Прочитайте виразно поезію. Знайдіть означено-особові речення. Визначте, чим виражений у них головний член речення.

Схилюсь над квіткою у лузі,
Води нап'юся^Ф з джерела^Ф,
Із пастушками в лісосмузі
Край незнайомого^О села

Біля багаття почаклюю,
Зварю куліш у казані, –
І посміюсь, і посумую,
І відпочину при вогні.

(М. Луків)

II. Поміркуйте: на чому зосереджується увага в означено-особових реченнях – на самій дії чи на її виконавцеві?

160 Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте, якою формою дієслова виражені головні члени в означено-особових реченнях.

1. Люблю бл..скучий день, коли земля цвіте, пташиний хор співає і славить у піснях тих сонце золоте (М. Рильський). 2. Наб..раюся сил од природи, од сіл..с..кого повітря (М. Коцюбинський). 3. Не відривайтесь, люди, від з..млі, злітаючи ліфтами в хмарочоси⁶. Не відцурайт..ся мазанок в с..лі, вони наш рід у пеленах виносят.. (Г. Гайворонська). 4. Відчуваю землю під ногами й можу, відштовхнувшись від з..млі, заширяти птахом над птахами на стрімкому й пружному крилі (І. Низовий). 5. Вже третій день ж..ву у лісі, годую білочку з руки (Л. Костенко). 6. Б...р...жи народ від духовного занепаду (О. Гончар). 7. Б..р..жить це жит..я (О. Гончар). 8. Виростаємо з лагідного дотику мам..них рук і ласкавого мам..ного слова (З журналу).

Запам'ятайте: в означено-особових реченнях присудок не може бути виражений дієсловом минулого часу або умовного способу, оскільки в цих формах немає значення особи.

• Поясніть, як ви розумієте зміст третього і четвертого речень.

161 Прочитайте, ставлячи дієслова з дужок у формі наказового способу. Що виражають у цих прикладах означено-особові речення?

1. (Шанувати) же запах хліба і води, землі тієї, де твої сліди лягли на стежечці до голубого броду (Г. Коваль). 2. (Писати) листи і надсилайте вчасно... (Л. Костенко). 3. Не (боятися) правди, хоч яка гірка, не (боятися) смутків, хоч вони як ріки. Людині (боятися) душу ошукать, бо в цьому (схибити) – то уже навіки (Л. Костенко). 4. Якщо людина попросить у тебе хліба, (переламати) свій шматок на двоє, навіть якщо це в тебе останній (З календаря).

✍ Пишемо так

Орфограма «Написання через дефіс префіксів *казна-*, *хтозна-*, *будь-*, суфікса *-небудь* у займенниках і прислівниках»

Будь-котрий, будь-хто, котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь, казна-що, хтозна-який, будь-де, будь-коли, будь-куди, де-небудь, казна-де, казна-коли, коли-небудь, будь-що, куди-небудь, хтозна-як, як-небудь, хтозна-чий, хтозна-котрий, хтозна-хто, хтозна-скільки, хтозна-що, кому-небудь, хтозна-кому, ким-небудь, хтозна-ким, чому-небудь, будь-котрому, котрого-небудь, будь-якого, хтозна-чому.

а *Наголошуємо так*

Водно́раз, водно́час, возі́, два во́зи, воя́к, *мн.* воякі́, газозахисни́й, газоме́тр, га́йвороння́, гайвороня́, га́льма, два гальма́, Ге́нуя, глаша́тай, гли́боко, гляда́ч, говорю́.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

162 I. Спишіть. Підкресліть граматичну основу, зазначивши, чим вона виражена (для дієслова – особу, час, спосіб; для іменника – число, рід, відмінок). Знайдіть означено-особові речення.

1. Любимо Україну, та не сліпо, щирим серцем, чистою душею (*О. Підсуха*).
2. У місті було душно й сумно (*М. Чернявський*).
3. Бійся в собі душевної глухоти (*З журналу*).
4. Не вчи рибу плавати (*Нар. творчість*).
5. Мову називають скарбом народу.
6. Смолистий свіжий ліс... Могутня природа... Рожевії гаї... Весняная краса! (*А. Кримський*).

II. Перебудуйте, де можливо, односкладні речення на двоскладні. Що змінилося у значенні? Коли таке перетворення неможливе?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чим односкладні речення відрізняються від двоскладних?
2. Від чого залежить поділ односкладних речень на види?
3. Чим виражений головний член в означено-особових реченнях?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ВІДКРИВАТИ, ВІДЧИНЯТИ, РОЗГОРТАТИ, РОЗКРИТИ,
ЗГОРНУТИ, ЗАКРИТИ

Часто слова *відкривати* й *відчиняти* вважають за синоніми, ніби вони означають одне й те ж, і кажуть: «*Відкрий* вікно» — замість «*відчини* вікно» або навпаки: «На нашій вулиці *відчинили* нову крамницю» — замість правильного: «*відкрили* нову крамницю». Українською мовою *відчиняти* можна двері, вікна, браму, ворота, квартиру, цебто те, що потребує певного фізичного зусилля рук людини («Хто торка, тому *відчиняють*». — М. Номис). Якщо йдеться про початок функціонування певного закладу, виявлення властивостей або про те, що стає (стало) відомим для всіх, то слід казати *відкривати*, *відкрити*: «Переможці торішніх змагань *відкривають* спартакіаду» (І. Багмут); «Немов заслونا впала і *відкрила* натури дивні краснії дари» (Леся Українка). Отже, правильно буде сказати: «На нашій вулиці *відкрито* нову крамницю, яку *відчиняють* щодня о восьмій годині ранку».

Відповідно до цього користуємось і дієсловами *зачиняти*, *закривати*: «*Зачини* вікно, бо буде протяг»; «Кінотеатр *закрито* на ремонт»; «Загальні збори *закрито* після прикінцевого слова доповідача».

Коли мовиться про книжку або зошит, то треба казати: *розгорнути*, а не *розкрити*, *згорнути*, а не *закрити*: «Я *розгорнула* книжку і прочитала епіграф» (Леся Українка); «Книжку *згорнув*, сховав у свою шаховку» (Б. Грінченко) (Б. Антоненко-Давидович).

§14 НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ ТА УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ
РЕЧЕННЯ

163 Прочитайте. Знайдіть односкладні речення. Чи названий у них виконавець дії? Обґрунтуйте.

Веселі, брате, часи настали.¹¹

На грудях світить нам слави знак!

Нам очі ніжно закрили, губи медом змастили,

Душу кинули просто так...

(С. Вакарчук)

«Буду я навчатись мови золотої»

Неозначено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію невизначеної особи. Головний член речення виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини дійсного способу теперішнього і майбутнього часу й у формі множини минулого часу.

Збирають чебрець напередодні Трійці (З календаря). Мене попросили виступити на зборах. Мій вірш надрукують у районній газеті.

Неозначено-особові речення можуть уживатися, коли байдуже, хто виконав дію, або не знають дійової особи, або ж не хочуть називати її (але це не мовець і не співрозмовник). У неозначено-особових реченнях дійова особа мислиться неозначено (як хтось із певного кола осіб).

Уживання неозначено-особових речень допомагає зосередити увагу на дії або події, а не на особі. Найчастіше неозначено-особові речення використовують у діалогах, гаслах, заголовках, поезії.

164 Випишіть спочатку означено-особові, а потім неозначено-особові речення. Поясніть відмінність між ними.

1. Вже скосили гречку (*В. Сосюра*). 2. Вінки в'ють з конвалії, незабудок, волошок, чебрецю, влітають і полин (*О. Воропай*). 3. У купіль хлопчика клали любисток, гілочку дуба, барвінок, чорнобривці (*З календаря*). 4. Потім оголосили «білий» вальс (*Г. Тютюнник*). 5. Чим тобі можу допомогти, щира і ніжна людино? (*І. Низовий*). 6. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися (*Нар. творчість*). 7. Весною в селі встають рано (*Г. Тютюнник*). 8. Стою обличчям до Дніпра і в душі викохую його образ (*Р. Іваничук*). 9. Квіти дарують друзям, демонструють на виставках, вирощують у садах, парках, ними прикрашають житло (*З журналу*).

165 Порівняйте двоскладні речення з односкладними неозначено-особовими. Чи змінюється зміст речень?

1. Учителька ознайомила нас на уроці з односкладними реченнями. – Нас ознайомили на уроці з односкладними реченнями. 2. Учні запросять на зустріч письменників-земляків. – На зустріч запросять письменників-земляків. 3. Тележурналісти готують цікаві повідомлення про події в Україні та світі. – На телебаченні готують цікаві повідомлення про події в Україні та світі.

166 Перебудуйте двоскладні речення на односкладні неозначено-особові. Як змінився зміст речень?

1. У великій кімнаті гості пили чай.
2. Команда готується до змагань з футболу.
3. Лікарі заборонили Іванові займатися боксом.
4. Дарину батьки перевели в іншу школу.

167 Прочитайте речення. З'ясуйте, які з них неозначено-особові, а які – двоскладні з пропущеним присудком.

1. Тут продають овочі. – Продала овочі – і додому.
2. До іспитів готують цілий рік. – Ніби й готувався, а іспиту не склав.
3. Переможців визначають наприкінці травня. – Головні члени речення визначив неправильно.

Речення, в яких присудок має форму минулого часу однини, причому можна (і потрібно для розуміння) вставити підмет, належать до неповних двоскладних, а не неозначено-особових.

Дієслово, що виступає головним членом неозначено-особового речення, завжди стоїть у множині.

168 Які з наведених форм дієслова можуть виступати головними членами неозначено-особових речень? Складіть з ними речення і запишіть.

1. Доглядаєш, доглядав, доглядали, доглядаємо, доглядають, доглядає.
2. Повідомити, повідомив, повідомили, повідомляю, повідомляють.

«Буду я навчатись мови золотої»

Узагальнено-особові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію, яка стосується будь-якої особи або кожного. Головний член речення виражений дієсловом у формі 2-ї особи дійсного і наказового способу, рідше – іншими особовими формами.

Не поклавши, не бери. Чесне діло роби сміло. Не погань криниці, бо схочеш водиці.

Узагальнено-особові речення виражають загальні судження, висновки, повчання, тому саме таку форму часто мають прислів'я і приказки: *Лежачого не б'ють. Вік живи – вік учись. З розумним розуму наберешся, а з дурним і останній загубиш.*

За допомогою узагальнено-особових речень може виражатися дія, що часто відбувається із мовцем. *Бувало, йдеш по вулиці й нікого не помічаєш.*

169 Прочитайте. Доведіть, що ці речення узагальнено-особові.

1. Згаяного часу і конем не наздоженеш.
2. Скажеш гоп, коли перескочиш.
3. Неправдою світ пройдеши, та назад не вернешся.
4. Бездонної діжки не наллєш.

5. Не спитавши броду, не лізь у воду. 6. Чого собі не зичиш, того й іншому не бажай. 7. Як дбаємо, так і маємо. 8. Решетом воду не носять.

- Дехто з мовознавців не виділяє узагальнено-особових речень як окрему групу. Чому, на вашу думку?

170 Самодиктант. Прочитайте. Вивчіть сім прислів'їв (на вибір) і запишіть їх з пам'яті. Зазначте форму дієслова, у якій вжито головний член речення.

1. На двох стільцях не всидиш^п. 2. Не хвали сам себе, хай тебе люди похвалять. 3. Чорну душу і милом не відмиєш. 4. Хитрого від лукавого не відрізниш. 5. Чужого не гудь, свого не хвали. 6. Не розхитуй човна, бо вивернешся. 7. Як постелиш^о, так і виспишся. 8. Наперед не виривайся, а ззаду не лишайся. 9. Роби надворі, буде і в коморі. 10. Здобудеш^о освіту, побачиш більше світу. 12. Відстанеш годиною – не здоженеш родину.

- Поясніть значення прислів'їв (на вибір). У яких ситуаціях їх доречно вжити?

171 Попрацюйте в групах. Розкажіть, використовуючи односкладні речення (на вибір): а) як писати конспект; б) як готувати вашу улюблену страву; в) як садити картоплю; г) як виконувати вимірювання штангенциркулем. Який вид односкладних речень, на вашу думку, краще використати у розповіді?

172 Прочитайте в рубриці «Культура мовлення» роздуми українського мовознавця Святослава Караванського про афоризми. Серед питомих українських виразів знайдіть односкладні речення, поясніть їх значення, визначте вид.

 Пишемо так

Орфограма «Буква з наприкінці префіксів без-, роз-»

Безкрилий, безперервно, безмежний, бездоріжжя, безборонний, безсмертний, безпорадний, безцінний, безсоння, безрадісний, безкоштовний, безкорисливий, без'ядерний, безхліб'я, без'язикий, безхмар'я, безіменний, безвиїзний, розписка, розпуск, розшук, розмовляти, розложистий, розташований, розлогий, розпач, розповісти, розсада, розгін, розглядати, розчищати, розм'якнути, розпитати, розбиватися, розвідник, розходитися, розквітнути, розбишака, розчин.

 Наголошуємо так

Голі, два го́ли, голкі, п'ять го́лок, голю́ся, горі́цвіт, горі́лиць, гороб'я́чий, гороші́на, Грі́гір, грома́дський, гро́шей, гро́шам, на гро́шах, груше́вий, гурто́житок, гуцу́л.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

173 Випишіть спочатку означено-особові, потім неозначено-особові й насамкінець узагальнено-особові речення. Підкресліть головні члени речення.

1. Вчи дітей не страшкою, а ласкою.
2. Учителя і дерево пізнають по плодах.
3. Завтра вже піду до школи.
4. Оголосили карантин на тиждень.
5. Сидиш, бувало, на уроці і спиш.
6. Заходь до класу.
7. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (*Т. Шевченко*).
8. Журбою біді не пособиш (*М. Стельмах*).
9. Дивлюся, вже й уроки скінчилися.
10. Потім задали завдання на дроби. (*Петро Панч*).
11. Тут готують майбутніх інженерів.
12. Добутком називають результат множення.
13. Вставте пропущені букви.
14. Зніми навушники. Може, почувеш щось схоже на правду (*Ю. Покальчук*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що виражають неозначено-особові речення? Чим виражений головний член неозначено-особового речення?
2. Що виражають узагальнено-особові речення? Чим виражений головний член узагальнено-особового речення? У яких ситуаціях найбільше використовують речення цього виду?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Народні афоризми у гранично стислій формі відбивають життєву мудрість і спосіб думання того народу, з-поміж якого цей вираз народився, пройшов випробу часом і поширився в усенаціональному масштабі. У цих афоризмах кожен мовець розкриває свою душу: англієць – англійську, росіянин – російську, німець – німецьку. То навщо ж уживати українські переклади російських зразків, які, образно кажучи, є витвором російської душі? Живцем здерті з іншої мови вирази, як правило, не мають чару «первотвору» (*За С. Караванським*).

Переклади з російської	Питомі українські
Курчат восени лічать	Скажеш гоп, як перескочиш
У семи няньок дитина без догляду	Де багато господинь – там хата неметена
Ліс рубають — тріски летять	Де борошно, там і порошно
На бідного Макара всі шишки летять	На похиле дерево кози скачуть
Не згущай фарби	Не передавай куті меду
Справляйся зі своїми проблемами сам	Давай собі раду сам

Розвиток мовлення

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

174 Прочитайте висловлення. Яка думка їх об'єднує?

1. Пам'ятки далекої минувшини – унікальні матеріальні та духовні свідчення історичного шляху, пройденого людською цивілізацією. До своїх історико-культурних надбань людство ніколи не було байдужим. Прагнення вивчати, зберігати та охороняти пам'ятки далекої минувшини своєї історії та культури спостерігається з найдавніших часів (*В. Соченко*).

2. Усе те краще, що витворили протягом століть попередні покоління, ми маємо не тільки зберегти, але й передати у спадок своїм нащадкам! (*В. Скура-тівський*).

3. Ми ж маємо величезну культурну спадщину, і ми повинні зберегти її та показати всьому людству (*Ю. Кочубей*).

175 Пригадайте, що таке пам'ятка історії й культури. Розкажіть, які пам'ятки історії і культури є у вашій місцевості. Чи оберігають їх мешканці? Як ви думаєте, чому сьогодні особливо актуальна ідея збереження пам'яток історії й культури?

Опис – це тип тексту, в якому описано предмети, явища, тварин, людей. У текстах описового типу дається відповідь на питання *який предмет?*

Елементи композиції тексту-опису:

- загальне враження про предмет;
- особливі ознаки предмета;
- авторська оцінка предмета мовлення;
- висновок.

Елементи опису розташовують за важливістю, відповідно до авторського ставлення тощо.

176 Опрацюйте поданий нижче словник, переконайтесь, чи правильно ви називаєте елементи пам'ятників і будівель.

Архітектура – мистецтво проектування, спорудження та художнього оформлення будівель.

Ансамбль – сукупність будівель, споруд, що є частиною одного цілого.

Пам'ятник (монумент) – архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь.

Меморіал – архітектурна споруда для увічнення пам'яті якої-небудь особи чи визначної події.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають рельєфну або об'ємну форму і виконуються способом виливання, різьблення, ліплення тощо з твердих чи пластичних матеріалів.

Стела – кам'яний стовп чи плита з написом або рельєфним зображенням, що ставиться як надмогильний пам'ятник або на згадку про якусь подію.

Барельєф – скульптурна прикраса на плоских поверхнях, що виступає над площиною фону менш як на половину своєї товщини.

Художній стиль – це стиль художньої літератури.

Мета художнього стилю: вплив словом для створення художнього образу навколишнього світу.

Основні риси художнього стилю: образність, конкретність, емоційність, відображення авторського ставлення.

Характерні особливості художнього стилю:

- широке використання лексики і фразеології інших стилів;
- використання зображально-виражальних засобів;
- прояв творчої індивідуальності автора.

177 I. Доберіть синоніми до слів.

Скульптор, створити, втілити, величний.

II. Продовжте фрази.

Скульптору вдалося... Пам'ятник втілює... Архітектор зумів передати...

III. Поясніть значення слів *архітектор* і *скульптор*.

IV. Робота в парах. Продиктуйте один одному слова, поясніть їхнє значення.

Скульптор, архітектор, статуя, пам'ятка, обеліск, барельєф, постамент, п'єдестал, архітектурний ансамбль, фортифікаційна споруда.

178 Ознайомтеся з матеріалами до твору-опису Острозького замку. З'ясуйте, який текст написаний у художньому, а який – у публіцистичному стилі. Поміркуйте, що спільного й чим відрізняються твори-описи пам'ятки історії та культури в цих стилях.

1. З-поміж просторих боліт, оточений водами Горині й Вілії, обступлений докруги великими лісами, був заснований Острог – столиця князя Костянтина Костянтиновича Острозького, на той час київського воєводи.

Частина Острозького замку – «Вежа мурована». XVI ст.

над усєю околицею, його було видно здалека. Складався замок з двох поверхів і підземелля, яке було поділене на дев'ять кімнат, у яких містився скарб князя: діжки з дукатами* й срібними монетами, скрині з ломаним золотом* і сріблом, дорога зброя, кована золотом і сріблом, дорогі турецькі сідла й убори на коней. Усе це коштувало великих грошей. Над тим підземеллям мешкала княжа служба.

У замку були також кімнати для приїжджих – шляхти, державців і прихильників князя, які частенько навідувалися до Острога бити князеві чолом (За А. Чайковським).

2. Найголовнішою і найцікавішою пам'яткою, архітектурною домікантою Острога є замок князів Острозьких, який вважають справжньою перлиною фортифікаційного мистецтва.

Острозький замок побудований на невисокому пагорбі і займає невелику овальну ділянку. Східна і південна частини будівлі виходять на крутий схил пагорба, висота якого приблизно 20 м. Решта сторін замку відділялися від усього міста глибокими ровами, які поглиблювалися ярами. Це збільшувало недоступність і безпеку замку, а також його обороноздатність.

Замок виконаний у досить рідкісному для України стилі – у формі елегантної середньовічної вежі, кожен ярус якої мав своє призначення (За М. Мельниченко).

За плечима могутнього князя всі тут жили безпечно. Князь вимагав лише одного: щоб йому вірно служили й у разі потреби були готові до боротьби з ворогом, ким би він не був. Князя Костянтина вважали справжнім адміністратором свого величезного майна. Його річні доходи становили дванадцять мільйонів.

Спочатку Острог ділився на три частини: княжий замок, місто й передмістя Застав'я.

Замок стояв на узгір'ї, з трьох боків оточений водою, височів

- 179** Поміркуйте, що спільного й чим відрізняються твори-описи пам'ятки історії та культури в художньому й публіцистичному стилях? Опишіть Острозький замок в художньому стилі за фотоілюстрацією, передавши загальне враження від будівлі. В описі використайте відомі вам з уроків історії та літератури подробиці про будівництво замку, його господарів, місце в історичному розвитку держави.

Зауважте: у творах-описах у художньому стилі дуже яскраво виявляється авторська індивідуальність.

СХЕМА ТВОРУ-ОПISУ АРХІТЕКТУРНОЇ ПАМ'ЯТКИ

1. Історія створення, загальне враження.
2. Детальний опис архітектурних форм, особливості інтер'єру.
3. Як пам'ятка вписується в простір місцевості?
4. Роль пам'ятки в історії, культурі народу.
5. Ваше враження, ставлення до пам'ятки.

СХЕМА ТВОРУ-ОПISУ ПАМ'ЯТНИКА

1. Історія створення пам'ятника.
2. Загальний вигляд пам'ятника.
3. Як пам'ятник вписується в простір місцевості?
4. Який пам'ятник з різних точок огляду?
5. З якого матеріалу виконано скульптуру і п'єдестал?
6. Особливості скульптурного зображення.
7. Яке враження справив на вас пам'ятник? Про що змусив замислитися?

- 180** Напишіть твір-опис пам'ятки історії чи культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі, попередньо склавши складний план.

§15 БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

- 181** Порівняйте речення. На що вказує головний член односкладних речень? Чи передбачає він виконавця дії?

1. Пахли духмяні трави, квіти. – Пахло духмяними травами, квітами.
2. Дитина солодко спить у колисці. – Дитині солодко спиться в колисці.

«Буду я навчатись мови золотої»

Безособові речення – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що позначає дію або стан без виконавця чи носія.

Безособові речення вказують на стан природи, фізичний або психічний стан людини: *Вечоріє. Мене морозить.*

182 Розгляньте таблицю. Підготуйте повідомлення про способи вираження головного члена в безособових реченнях.

Спосіб вираження	Приклад
Безособове дієслово	<i>Світає. Мені не сидиться на місці.</i>
Особове дієслово, що має безособове значення	<i>Пелюстками вишневого цвіту, наче снігом, укрило мій чуб (В. Лісняк).</i>
Дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	<i>На полях розсипано волошки. Піднято прапор на щоглі.</i>
Прислівник з дієсловом-зв'язкою або без нього	<i>У лісі порожньо, тихо (Ю. Збанацький). Колись там весело було (Т. Шевченко).</i>
Неозначена форма дієслова	<i>Поїхати б у Карпати.</i>
Неозначена форма дієслова в поєднанні з прислівниками або присудковими словами <i>треба, можна, жаль, шкода, час, слід</i>	<i>До уроків слід старанно готуватися.</i>
Слова <i>немає (нема), не було, не буде</i> з додатком у родовому відмінку	<i>Немає в класі Сергія. Довго не було дощу.</i>

183 1. Спишіть безособові речення. Підкресліть у них головний член речення і визначте, чим він виражений.

1. За вікном хурделило (*В. Яворівський*).
2. Світало (*А. Малишко*).
3. Довкола було тихо й безлюдно (*О. Гончар*).
4. На пасовиськах витлумлено траву (*В. Яворівський*).
5. Заморосило осінь у сльозу (*Л. Костенко*).
6. Щоб довкола було ясно-зоряно, щоб у саду – чисто-метено, щоб на душі світло-радісно (*М. Сингаївський*).
7. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (*В. Симоненко*).
8. І пахло суницею, грибами, розпірлим хмелем, тією житньою свіжістю, яку приносять тільки петрівчанські пучки

блискавиць (*М. Стельмах*). 9. Нашої волі не зламати. 10. Тут було тихо і безлюдно (*Г. Тютюнник*).

II. Визначте, що означають наведені речення: явища природи, фізичний і психічний стан людини, можливість чи неможливість, потребу виконання дії.

184 Спишіть речення. З'ясуйте спосіб вираження виділених головних членів у безособових реченнях.

1. **Повіяло** ранніми осінніми холодами (*О. Гончар*). 2. Знов **стало накрапати** (*Є. Гуцало*). 3. **Стає** зовсім **темно** (*Я. Баш*). 4. Вітерцем **дихнуло** з долини (*П. Дорошко*). 5. Поки що **їхати було нікуди** (*О. Гончар*). 6. **Вечоріло**. 7. На сході **жєврїє** (*В. Собко*).

185 З'ясуйте стилістичні особливості поданих речень, доречність використання в різних ситуаціях. Чи однаковий зміст цих речень?

Я не спав. — Мені не спалося.

Урок закінчився. — Урок закінчено.

Я написав. — Мною написано.

186 Виправте граматичні і стилістичні помилки у безособових реченнях. Зверніться до рубрики «Культура мовлення» наприкінці параграфа.

1. Приїхавши сюди, мені не вдалося вас знайти. 2. Працюючи наполегливо, дослідження було завершено. 3. Вивчаючи безособові речення, у нас не було ніяких проблем. 4. Закінчивши сьомий клас, мені дали грамоту. 5. Восьмикласниками було відвідано музей народної архітектури й побуту. 6. Вітром гойдає гілку. 7. Нас зобов'язано забезпечити покращення підготовки до уроків української мови. 8. Під час екскурсії ми збирали зразки диких рослин, якими вкрито місцевий ліс. 9. Всю землю було занесено снігом. 10. У цьому лісі не росло грибів.

187 Прочитайте. Обґрунтуйте, до якого стилю належить текст. Спишіть, підкресліть граматичні основи безособових речень. Визначте, чим виражений присудок у безособових реченнях.

Пот..мніло, завітрило... Закрутила курява.

Гримнуло бли..че, немов хтось звалив на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі.

Вітер ущух. Між листям заш..лєстів густий, рівний дощ. А в небі ..чинилася гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило, луною ро..кочувався гук над хмарами ш..рокими н..бєсними просторами (*За С. Васильченком*).

- Доведіть, що у тексті доречно використано безособові речення.
- Випишіть з тексту синоніми, продовжте синонімічні ряди.

Архип Куїнджі. Після дощу. 1879

188 Розгляньте картину «Після дощу» і прочитайте її опис. Усно опишіть картину, послуговуючись безособовими реченнями.

...Особливо гостро відчувається динамізм, наелектризованість життя південної природи в картині Куїнджі «Після дощу». Над степовим хутором щойно пронеслася гроза. Небо ще затягнуте чорно-ліловими хмарами, але крізь них вже пробилися сонячні промені, освітивши оміту зливою траву й мокрі дахи, і в свіжому повітрі живе передчуття веселки. Темпераментний живопис неба, що передає міць грозової стихії, поєднується в картині з поетичними деталями – біля річки мирно пасеться буланій кінь (В. Петров).

✍ Пишемо так

Орфограма «Буквосполучення -ться, -шся у дієсловах»

Вариться, вимовляється, готується, забувається, загоїться, збіжиться, здається, клопочеться, метушиться, твориться, тримається, пам'ятається, світиться, вертишся, гнатимешся, дивишся, женешся, зберешся, зустрінешся, підпрешся, змиришся.

а *Наголошуємо так*

Даємо́, даєте́, даючи́, да́ктиль, далебі́, дані́на, да́но, на даху́ і на да́сі, два да́хи, два́дцятьо́ро, двома́, днів зо́ два, дверми́ і двері́ма, на двéрях, двигну́ти, двигну́.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

189 Перетворіть безособові речення на двоскладні. Підкресліть у них головні члени.

1. Пахло чебрецем, свіжою травою (А. Шиян).
2. Водою знесло дерев'яний міст.
3. Через стихію знеструмлено понад 40 населених пунктів.
4. Дмитрові хочеться йти на футбольний матч.
5. Оксані дуже хотілося випити чаю.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чим відрізняються безособові речення від інших односкладних речень з головним членом речення у формі присудка?
2. Чим може бути виражений головний член безособових речень?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Дієслівні форми на *-но, -то* й пасивні дієприкметники

«Ці кадри фільму *зняті* в павільйоні»; «Передплата на газети та журнали *продовжена* ще на місяць»; «Ці слова *казані* не про вас». У всіх цих фразах дано правильні українські слова, однак фрази звучать по-українському негарно. А це тому, що функцію присудка в цих фразах виконують пасивні дієприкметники: *зняті, продовжена, казані*.

Одною з синтаксичних особливостей української мови, що відрізняє її від близьких і далеких мов, є широке вживання дієслівних форм на *-но, -то* в ролі присудка. Візьмімо, наприклад, широко відому народну пісню:

Ой у полі жито
Копитами *збито*,
Під білою березою
Козаченька *вбито*.
Ой *убито, вбито*,
Затягнуто в жито,
Червоною китайкою
Личенько *накрито*.

У всіх цих сурядних реченнях нема підмета, а в функції присудка виступають дієслівні безособові форми на *-но*, *-то*: *збито*, *вбито*, *затягнуто*, *накрито*. Хибно було б думати, що пасивні дієприкметники українській мові — невластиві, вони широко вживаються в ролі означення, наприклад: «*Зняті в павільйоні кадри були дуже вдалі*»; «*Продовжена на місяць передплата дала багато нових передплатників*»; «*Сказані не про вас слова були образливі*» (Б. Антоненко-Давидович).

Аналізовані конструкції характерні для речень, де наголошуємо на результатах певних дій; дійової особи в таких випадках не згадуємо. А коли є потреба вказати на виконавця дії, тоді слід віддавати перевагу активним конструкціям. Ця вимога досить часто порушувана в засобах масової інформації, в наукових та ділових текстах, де використовують безособові речення різних типів: «У цьому сезоні *нами започатковано* творчі звіти митців перед киянами; *Верховною Радою прийнято* постанову; *Дирекцією* концерну *запропоновано* оригінальний вихід із скрутного становища; *Відбудеться* публічний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук В. Петренком». Недоречно в цьому разі безособові побудови потрібно замінювати реченнями, в яких суб'єкт (виконавець дії) виступає в ролі підмета: «У цьому сезоні *ми започаткували* творчі звіти митців перед киянами; *Верховна Рада прийняла* постанову; *Дирекція* концерну *запропонувала* оригінальний вихід зі скрутного становища; *Прилюдно захищатиме дисертацію* на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук В. Петренко» (О. Пономарів).

Розвиток мовлення 9

ДІАЛОГ, СКЛАДЕНИЙ НА ОСНОВІ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

Діалог – це дослівно відтворена розмова двох або кількох осіб. Окремі висловлювання, повідомлення чи запитання, з яких складається діалог, називаються репліками.

Монолог – розгорнуте висловлювання однієї особи.

190 Поміркуйте, в яких стилях можливе використання діалогів, а в яких – монологів. Аргументуйте свої думки.

191 Чи часто ви переглядаєте телевізійні передачі? Яким віддаєте перевагу? Чому? Наведіть приклади телепередач, які ви порадили б переглянути своїм однокласникам: 1) інформаційних;

2) навчальних; 3) науково-пізнавальних; 4) художньо-публіцистичних; 5) розважальних. Обґрунтуйте.

192 I. Прочитайте текст. Визначте його стиль і жанр. Яке слово або словосполучення з тексту можна використати як заголовок?

Відомий мандрівник-екстремал* Дмитро Комаров, ведучий програми «Світ навиворіт», вперше показав свій оберіг, без якого вже 10 років не відправляється в подорож. Його талісманом виявився український прапор.

Саме цей прапор Дмитро розгорнув перед глядачами під час презентації фільму, знятого командою «Світу навиворіт» на острові Нова Гвінея.

Комаров розповів, що український прапор він возить із собою світом уже 10 років. Талісман завжди лежить у найближчій кишені його рюкзака. Під час подорожі він за будь-якої нагоди вивішує прапор так, щоб люди могли його бачити.

«В експедиції, коли їду на мотоциклі, у машині, обов'язково прив'язую прапор. Вивішую його скрізь, де ми зупиняємося більше ніж на добу – і в готелях, і в хижках, – каже Дмитро. – Цей прапор знявся в усіх серіях «Світу навиворіт», а їх уже понад 70».

Уперше цей прапор-талісман Дмитро взяв із собою для сходження на гору Монблан. Це було перше велике сходження в його житті.

«10 років тому для сходження на Монблан мені потрібен був прапор, щоб сфотографуватися на вершині. Зазвичай я фотографуюся з прапором своєї рідної країни. Тому взяв прапор України. Після першого великого сходження цей прапор став для мене особливо важливим. З того часу в усі поїздки я беру його з собою», – розповів Комаров історію свого талісмана (*tsn.ua*).

II. Поміркуйте, чи можна зі змісту тексту спрогнозувати тематику телепередачі і її адресата.

193 Згадайте, які телепередачі Дмитра Комарова ви переглянули. Складіть на основі переглянутої вами телепередачі діалог із ведучим.

194 Попрацюйте в парах. Складіть діалог на основі телепередачі: а) яка подобається вам обом; б) яка подобається одному з вас, а іншому не подобається.

§16 НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

195 Прочитайте. Дайте характеристику реченням: просте/складне, двоскладне/односкладне, поширене/непоширене. Знайдіть односкладні речення з головним членом у формі підмета. З якою метою вони вживаються?

Міста цікаво порівнювати. Цікаво ловити повітря, відчувати, чим воно наповнене, чим різниться. Деякі відмінності відразу впадають в очі, помічаєш їх, запам'ятовуєш. Деякі так і лишаються непоміченими. Скажімо, промислові міста. В принципі, вони всі між собою подібні: дими над комбінатами, промзони, підлаштована під виробництво інфраструктура – трамвайні маршрути, спальні райони, будинки культури, цілодобові магазини (*С. Жадан*).

«Буду я навчатись мови золотої»

Називні речення – це односкладні речення, у яких головний член має форму підмета, що називає предмет або явище, і виражений іменником у називному відмінку.

Називні речення можуть бути поширені лише узгодженими і неузгодженими означеннями: *Дошкульний вітер. Доц зі снігом.*

Інколи називні речення починаються вказівними частками *он, ось*: *Ось і село.*

Називні речення вживають переважно в художній літературі, газетних і журнальних статтях – часто на самому початку, щоб лаконічно і яскраво описати місцевість, факти: *Площа перед університетом. Веселі студенти. Поважні викладачі.*

196 Поясніть, як ви розумієте висловлення мовознавця.

Називні речення – це насамперед тло, потрібне для дальшої розповіді ... Це не тільки спосіб уведення в дію. Це може бути й сама дія – стрімка, навальна, у якій ледь-ледь розпізнаєш окремі предмети. Це рух, який ми бачимо з вікна вагона, це швидка зміна картин, як буває на кіноекрані (*В. Русанівський*).

197 Спишіть. Виділіть називні речення. Укажіть, які з них поширені, а які непоширені.

- Над Черемошем сяйво місяця.
Легенда. Казка, таїна.
Яремча. Коломия. Вижниця.
Благословенна сторона (*М. Луків*).

Запам'ятайте! Якщо в реченні є обставина або додаток, то такі речення належать до двоскладних з опущеним головним членом: *Над Черемошем (є, було) сяйво місяця.*

2. Тиха й лагідна ніч на Світязі.
Місяць. Зорі. Човни. Вогні.
Сизі сосни. Дуби – як витязі.
Води темні та мовчазні (М. Луків).

198 I. Прочитайте виразно вірш. Які типи односкладних речень використовує поет? З якою метою?

Снігопад^б, хурделиця, кужелиця,
Завірюха, віхола, буран,
Хвища, заметіль, пурга, метелиця,
Сніговиця, хуговій, кура.
Хуртовина, хуга, сніговійниця^б,
Заметільниця, хуртеча, сніговій,
Курага, поземка, буревій,
Круповій^б, пороша, хуговійниця...
Скільки барв, і звуків, й аромату!^н
Скільки тут синонімів-синів^о!
Мова наша – найбагатша мати,
Між сторіч іде, як між вогнів...^п (Л. Стрельник).

Називні речення вимовляють в уповільненому темпі. Між ними роблять тривалу паузу. Логічний наголос падає на головний член речення.

II. Скільки синонімів використано у вірші? Про яку ознаку мови свідчить така кількість синонімів?

199 I. Прочитайте пари речень. З'ясуйте, яке речення у парі називне, а яке двоскладне.

1. Яскраве сонце. – Сонце яскраве.
2. Тепле море. – Море тепле.
3. Гарячий пісок. – Пісок гарячий.

II. Запишіть три пари аналогічних прикладів, підкресліть члени речення.

200 I. Продовжте ряд називних речень (на вибір) або складіть свій. Поширте речення узгодженими і неузгодженими означеннями так, щоб вийшов текст. Додеріть заголовки до тексту.

1. Мороз. Неділя. Вечір.
2. Дзвінок. Фізика.
3. Стадіон. Тіснява.

II. Наведіть приклади називних речень, які позначають місце й час.

203 Прочитайте текст. Які види односкладних речень у ньому переважають? Чому?

У народній практиці живого спілкування вироблено чіткі правила мовної етики: хто з ким, коли й як має першим вітатися. Молодий перший вітається з людиною старшого віку, чоловік – із жінкою. Гарна традиція на селі, де вітаються з усіма односельцями й навіть з незнайомими пришельцями, мовляв, якщо ти прийшов до нашого села з добрими намірами, то нехай і тобі буде добре. Взаємопобажанням у спілкуванні надають великого значення. Нерідко ці взаємопобажання набирають високого поетичного звучання, як, наприклад, побажання молодим на весіллі, новонародженому, новорічні щедрівки та віншівки* (За М. Стельмаховичем).

- Запишіть слова-вітання, вкажіть, якими частинами мови вони є.

✍ Пишемо так

Орфограма «Букви *и, е, є* в суфіксах іменників»

Братик, хлопчик, вариво, в'язень, любитель, звершення, гусеня, чаєня, мішечок, краєчок, діжечка, копієчка, яєчко, словечко, паличка, вуличка, безбатченко, батенько, вогнище, становище, кулеметник, вузлик, мереживо, паливо, велетень, мовознавець, вихователь, піднесення, віконечко, Кравченко, Гордієнко, Марієчка, серденько, ніженька, топольня, добриво, марево, прядиво, місиво, морозиво, переможець, бельгієць, печиво, мливо, річечка, Коваленко, удосконалення.

📖 Наголошуємо так

Двовесл'ювий, двора́ і двору́, двокóлірний, двоколі́сний, двора́зювий, двору́чний, двоскладо́вий, де-небу́дь, де-не-де́, де́рево, *мн.* дере́ва, два дере́ва, двоє дере́в, Десна́, Де́сну і Десну́.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

204 І. Прочитайте текст. Визначте його тему, мікротеми. Яка головна думка тексту? До якого стилю мовлення належить текст?

ЖЕНЬШЕНЬ

Корінь життя. Описати докладно всі його властивості. Описати таємниці його проізростання. Всі легенди. Всі пристрасті людські^ф, казки і мрії шукачів його. Сила кореня цілюща, перевірена тисячоліттями.

Де ж він росте? Де цвіте і коли? І чому? Що є в тій землі, в тих земельних точках, яке колдовство? Які земні еманції*?

Що давав корінь щасливцям, що знаходили його, що вживали його? Для чого дарували його батьки своїм дочкам при шлюбі? Чому поранені чи хворі повзли за ним чи ждали його з тайги як чуда?

Женьшень підтримував у людини молодість, ясність розумову, світ в очах. Він робив людину хороброю і мужньою. Людина, що споживала його, не боялась ні холоду, ні спеки, ніякого тягара.

І ось знайшлися люди, ниці душею, що не визнавали віри і надії, що одкинули мрію. Заборонили ходити в тайгу. Чого шалатися? Коли можна знайти насіння, посадити його все на одну грядку, під один скляний дашок, хай росте собі при одній температурі, однаково политий, під доглядом одного досвідченого садівника. Збудувати теплицю!

Найшовся чоловік, що мріяв отак ошчасливити людство. Нащо шукати женьшень, нащо бродити роками навмання? Для чого шукати, коли й так відомо, що воно й для чого? Треба планово підійти до щастя людського. Посіяти насіння в парниках, приставити агронома з електрооблученням і хімікаліями.

Так і зробили. Збудували. Застеклили. Посіяли. Облучили. Виростили. Вродило. Подивились на корені. Похожі – ручки, ніжки, голівка, тулубець.

Все вийшло. Тільки сила цілюща не прийшла до коріння. Невідомо чому – получилась петрушка.

Немов людина, позбавлена проміння незримого сонця, народного ґрунту і всіх його таємничих соків, що йменуються талантом і покликанням (*О. Довженко*).

II. Випишіть односкладні речення, визначте їх вид, підкресліть головні члени.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чим відрізняються безособові речення від інших односкладних речень з головним членом речення у формі присудка?
2. Чим може бути виражений головний член безособових речень?
3. Які речення називають називними? Наведіть приклади називних речень.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Коли слід уживати *отаким*, *отой*?

Поряд із вказівним значенням частка *ось*, поєднуючись із займенниками та займенниковими прислівниками, використовується для підсилення, уточнення їхнього змісту або зосередження уваги на дальшому повідомленні. «*Ось* тут халепа.

Тут вирвався якийсь бурлака-волоцюга» (*Леся Українка*). «А я у гай ходила по квітку ось яку» (*П. Тичина*). Однак замість сполучень цієї частки із займенниками *такий* (*така, таке, такі*), *той, цей* і прислівниками *сюди, так, там, тепер, тоді, туди, тут* у сучасній мові ширше вживаються розмовні слова з підсилювальним значенням: *отакий, отой, оцей, осюди, отак, отам, отепер, отоді, отут*. «Чи коли й був *отакий* наїзд у Щербанівці, як під *оцей* ярмарок» (*А. Головка*). «А чого він *осюди* їде, *отой* князь» (*Г. Хоткевич*). «— Де мама? — Сидить *отам* і плаче» (*В. Шевчук*).

(<http://mova.kreschatic.kiev.ua>)

Розвиток
мовлення 10

УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ (на основі прослуханих телепередач)

205 Пригадайте: а) ознаки публіцистичного стилю; б) правила написання стислого переказу.

206 Наведіть приклади інформаційних, науково-пізнавальних, навчальних, художньо-публіцистичних, розважальних телепередач і радіопрограм. Яка мета цих передач, для якої цільової аудиторії вони призначені?

ЯК ПИСАТИ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ НА ОСНОВІ ПРОСЛУХАНИХ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ

1. Вкажіть назву програми, телеканал, на якому її транслюють.
2. Визначте жанр програми (розважальна, пізнавальна тощо).
3. Подумайте, для якої цільової аудиторії призначена програма.
4. Запишіть, як звати автора чи ведучого програми.
5. Визначте тему програми, мету та шляхи її досягнення.
6. Виділіть частини, з яких складалася телепередача, сформулюйте мікротеми цих частин, доберіть ключові слова.
7. Назвіть учасників програми.
8. Поділіться враженнями від перегляду передачі.
9. Подумайте, як можна використати інформацію з телепередачі.
10. Запишіть складний план, за яким ви усно переказуватимете текст.
11. Доберіть заголовок до переказу.

207 I. Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення тексту. Доберіть заголовок за допомогою слова або словосполучення з тексту. Знайдіть у кожному абзаці речення, яке виражає основну думку.

Протягом вересня 2015 року телеканал «1+1» інтригував своїх глядачів згадками про нове талант-шоу «Маленькі гіганти». Згодом канал нарешті відхилив завісу таємниці, а продюсери* розповіли, в чому унікальність проекту на українському телевізійному ринку, відрекомендували зіркове журі, представивши декого в несподіваних ролях, і допомогли розкритися дитячим талантам.

«Маленькі гіганти» – хто вони? Це обдаровані хлопчики і дівчатка віком від чотирьох до 12 років, діти-індіго, «поціловані Богом», як, за словами ведучої проекту Каті Осадчої, їх називають на знімальному майданчику. Влітку «1+1» проводив кастинги*, на які запрошував маленьких акторів, талантів оригінального жанру: розмовного, комедійного, пародистів, вундеркіндів, дітей-індіго, дітей-екстрасенсів, надзвичайно кмітливих і дотепних, безпосередніх дітей, а також вокалістів і танцюристів. Відповідно було сформовано шість дитячих команд, яким довірили взяти участь у телевізійному шоу – а шоу саме командне, на чому неодноразово наголошували його творці, і від старань кожної дитини залежала перемога у фіналі.

Кожна команда складалася з чотирьох учасників: вокалістів, танцюристів і талантів оригінального жанру (найменших). Під час усього проекту їх навчали та супроводжували зіркові тренери Ірма Вітовська, Настя Каменських, Ольга Фреймут, Володимир Дантес, Володимир Горянський, Надія Дорофєєва. А місію суддів на великій сцені виконували Наталія Могилевська, Олена Шоптенко та... Юрій Горбунов, який змінив роль ведучого на зручне крісло члена журі. «Коли мені запропонували із ролі ведучого у цьому проекті перетворитися на члена журі, у мене була перша реакція такої... сумнівної історії, – пригадує Юрій Горбунов. – Я ніколи це крісло не займав і не уявляв, як це важко. Перша ж програма показала, що це складно – правильно добирати слова. Дитину, незалежно від того, п'ять їй років чи одинадцять, дуже легко образити».

– Ці діти нас вчать повертатися у дитинство, вчать не боятися, – розповіла Катерина Осадча, телеведуча талант-шоу «Маленькі гіганти». – Із роками ми все одно набуваємо якихось страхів, обережності. А діти вчать нас говорити те, що думаєш, казати «ні», особливо найменші. Ближче до фіналу для найменших запропоновано було конкурс запитань – переважно риторичних, кумедних, але торкалися й серйозних тем (*За А. Свентах*).

II. Поміркуйте, що з цього тексту можна використати у стислому переказі.

208 Напишіть стислий переказ, скориставшись пам'яткою.

§17 ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

209 Прочитайте. У яких репліках пропущені головні чи другорядні члени речення? Чи можна їх відновити? Чи вплине відновлення на зміст діалогу? Які саме члени речення пропущені?

За ними починалися кавуни.

– Ну, рви! – зашепотів Стецько, як Санько перший доліз до них.

– Стривай! Це малі – он більші! – одмовив Санько.

І він поліз далі, ведучи перед. Але Стецько вхопив його за ногу:

– Не лізь далі!. побачить!.. Рви тут!

– Не побачить!

– Лізь! – командував пошепки Санько, випрочуючи ногу у товариша з рук.

Але Стецько здорово боявся і казав, уже мало не плачучи й голосно:

– Я не хочу далі! Я вернуся...

От і кавуни. Санько зірвав щонайбільшого і покотив до Стецька.

– Коти! Далі другий.

– Буде, Санько, вже буде.

– Ще цього здорового (Б. Грінченко).

«Буду я навчатись мови золотої»

Повними називають речення, у яких є всі члени речення, необхідні для розуміння змісту висловлення.

Неповними називають речення, у яких пропущений один або кілька членів речення – головних чи другорядних.

Пропущені члени речення можна відновити завдяки попереднім реченням, тобто з **контексту**, або з **мовленнєвої ситуації**: *Біля самої хати росли троянди, любисток, барвінок. Понад самою стежкою – бузок, жоржини (Д. Красицький)* (друге речення неповне. У ньому пропущений присудок *росли*, який названо в першому реченні, і немає потреби повторювати це слово); *А тут і Чіпка в хату (Панас Мирний)* (із ситуації зрозуміло, що Чіпка зайшов до хати).

Неповними можуть бути і **двоскладні**, і **односкладні** речення.

Неповні речення широко вживають у розмовному, художньому та публіцистичному стилях: а) в діалогах: – *Що пишете?* – *Листа*; б) у складних реченнях з метою

виділити головне: *На широкій лаві – сивовусий кобзар з бандурою, поруч – хлопець білявий; в) щоб уникнути повторів: В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин (П. Воронько).*

Неповні речення самі по собі, окремо від інших, стають незрозумілими. Тоді як зміст односкладних зрозумілий, оскільки ще одного головного члена речення вони не потребують.

210 Проаналізуйте таблицю. Зверніть увагу, які члени речення можуть пропускатися у неповних реченнях.

Пропущені члени речення	Приклади
Підмет	<u>Підлітки й діти</u> ніколи не знають вимірів власної сили. Тому чинять і подвиг, і злочин, не усвідомлюючи сенсу власних вчинків (Ю. Покальчук).
Присудок	Недаремно в християнській колядці <u>величається</u> жінка сонечком, чоловік місяцем, а діти зіроньками (Б. Стебельський).
Підмет і присудок	По стежці <u>ти</u> вперше <u>вийшов</u> на вулицю. А значить у світ (О. Сидоренко).
Головні і другорядні члени речення	<u>Багато ягід на горобині</u> – осінь буде дощовою, а <u>мало</u> – сухою.

211 Знайдіть неповні речення. Назвіть пропущені члени речення.

1. Посеред озера – чисте, дзеркально-блискуче плесо. Ближче до берегів – зелені кружечки латаття (Ю. Збанацький). 2. Нехай буде твоє спілкування з друзями школою знань, а бесіда – вишукано приємним навчанням (Б. Грасіан). 3. У кімнатах у нас гарно. Вичищено, виметено (Марко Вовчок). 4. А поряд з нами лежать гори. З вікна бачили – сиві, сиві (М. Хвильовий). 5. Сліди розтрешеного сіна у яблуневому садку (І. Муратов). 6. У серпні найвища температура спостерігається в південно-східній частині України, найнижча – у південно-західній (З газети). 7. Багаторічні види жита віддають перевагу кам'янистим ґрунтам, однорічні – піщаним (З газети).

На місці пропущеного члена речення у вимові можуть робити паузу, що на письмі позначається тире: *У затінку крислатого дуба відпочивав юнак. Поруч – довгий спис, лук і сагайдак зі стрілами (Є. Шморгул).*

Якщо паузи немає, тире не ставлять.

212 Випишіть спочатку неповні речення, а потім односкладні. Визначте вид односкладних речень. Поясніть уживання розділових знаків у неповних реченнях.

1. Незважаючи на ранню весну, надворі було душно й жарко (С. Скляренко).
2. Душа України – в пісенному слові. А сила – в народі, що йде крізь віки (О. Орленко).
3. Летять з дерев пелюстки, наче сніг, серпанком білим стеляться до ніг... Рожеві – з персика, а білі – з вишні (Н. Бонь).
4. І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі (М. Стельмах).
5. Не чуть пісень в козацькому строю (О. Пахльовська).

213 Дайте відповідь на запитання, використовуючи неповні речення. Поясніть, які члени речення пропущені.

1. Що вивчає синтаксис?
2. Чому дорівнює сума квадратів катетів у прямокутному трикутнику?
3. Яку історичну добу називають «темними віками»?
4. Скільки областей в Україні?

214 І. Прочитайте фрагмент інтерв'ю з Олексою Негребецьким, перекладачем і режисером дубляжу. Які проблеми він порушує?

Мови більше стає в кінотеатрах, але вона стає мілкіша. Чомусь обмежується сотнею слів. Мова багата, але от у кіно навіть замовник просить не вживати певних слів. Одному не подобається «авжеж», іншому «гаразд». «Люди так не говорять». І доводиться працювати в межах 100 слів. І преса, і телебачення воліють обмежуватися певним набором слів. Це збіднює мову.

Ще є гіперпуризм, як я його називаю. Коли люди вважають, що українською мовою не можна сказати «ждати», а тільки «чекати». Коли не можна «держати», тільки «тримати». «Держава» є, а «держати» не можна. Й аж трусяться, коли бачать такі слова. Норовлять поставити своє, звичне.

Тепер легше працювати перекладачеві, ніж 20 років тому. Інтернет. Що хочеш знайдеш. Коли були паперові словники, люди не знали елементарних речей. Я не міг знайти, що таке mall. А тепер він всюди, це всім відомий торговий центр.

Доводилося викручуватись. Як було обіграти жарт «Ні, дякую, я собак не їм», коли люди не знали, що таке хот-дог? А тепер кожна дитина це знає.

Для перекладача краще добре знати ту мову, на яку перекладаєш, а не з якої. Коли не знаєш своєї, плаваєш у межах 100 слів, то нічого барвистого в тебе не вийде. Хоча б такого барвистого, як оригінал.

II. Поділіться на чотири групи і знайдіть у відповідних абзацах неповні та односкладні речення. Вкажіть їх вид.

- Чи бачили ви мультфільми «Тачки», «Шрек», «Панда Кунгфу», «Мадагаскар», над якими працював О. Негребецький? Розкажіть про свої враження від українського перекладу.
- Чи вважаєте ви телеведучих вірцевими носіями української літературної мови? Наведіть аргументи на підтвердження своєї думки.

215 Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Які члени речення в них пропущені?

1. Три явори посадила сестра при долині, а дівчина заручена червону калину (*Т. Шевченко*). 2. Андрій додому поспіша, а сонце у зеніт (*О. Підсуха*). 3. Маленький жолудь з повагою й заздрістю дивився одним бочком угору на листя, а другим на коріння (*О. Іваненко*).

216 Відредагуйте речення.

1. Жайворонок з'явився – до тепла, а зяблик з'явився до холоду. 2. Вересень пахне яблуками, а жовтень пахне капустою. 3. Мати сіла поруч. Мати люблячим зажуреним поглядом глянула на сина. 4. – Ці черевики недорого коштують. – А скільки коштують ці черевики? 5. Удосвіта збирали цілющі трави, потім збирали квіти. 6. Не місце красить людину, а людина красить місце. 7. Я не прочитав цієї книжки, бо я не знав, де знайти цю книжку.

 Пишемо так

Орфограма «Буквосполучення -зьк-, -цьк-, -ськ-, -зтв-, -цтв-, -ств-»

Гірницький, молодецький, молодецтво, парубоцький, парубоцтво, ткацький, ткацтво, боягузький, боягузтво, запорізький, паризький, празький, убоцтво, замиський, птаство, товариський, товариство, багатство, братський, братство, заводський, інтелігентський, людський, людство, пропагандистський, студентський, студентство.

 Наголошуємо так

Деспотія, десятина, дефіс, дешеве, дещиця, де-юре, джерелó, б'ють джерéла, два джерелá, джерéльце, дипломáтія, дичáвіти, дичáвію, дичáвієш, діа́гноз, діалóг.

- 217** Запишіть чотири-п'ять прислів'їв чи афоризмів, частини яких були б неповними реченнями. Виразно їх прочитайте, поясніть уживання розділових знаків.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- 218 I.** Розгляньте репродукцію картини українського художника Олега Шупляка. Прочитайте уривок з інтерв'ю. Поміркуйте, чому картина належить до серії «Двовзори».

– Картини з подвійним змістом не є чимсь новим, – розповідає Олег Шупляк. – Сальвадор Далі, наприклад, досить часто використовував такі прийоми. Мені завжди хотілося створити щось схоже, але щоб це було наше, українське. Свою першу картину-ілюзію присвятив Великому Кобзареві. Створив її на основі двох класичних українських образів – молодого Шевченка та звичного для України сільського пейзажу.

– Йшов 1991-й, Україна здобувала незалежність. Все довкола, навіть, здавалося, природа, дихало почуттям патріотизму. Хотілося намалювати картину, де було б усе – і дніпровські кручі, і Кобзар, і незримий, але присутній образ Тараса. Ось тоді я вперше застосував цей прийом.

Щоб картина сприймалася природно, незалежно від закладеного у ній підтексту, намагаюся уникати надуманих деталей. Для мене важливо досягти граничної ясності й повноцінності обох змістів. Чим простіша ілюзія – тим чистіша й унікальніша (*Arts.In.UA*).

- II.** Складіть діалог за картиною, використовуючи односкладні й неповні речення.

Олег Шупляк. Мені тринадцятий минало

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чим відрізняються неповні речення від повних? Які речення (за граматичною структурою) можуть бути неповними?
2. Які члени речення можуть пропускатись?
3. Як сприймається зміст неповного речення?
4. Яка відмінність між односкладними і неповними реченнями?
5. Де і для чого вживаються неповні речення?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ВИДАТНИЙ, ВИЗНАЧНИЙ, ВІДОМИЙ

Ці прикметники-синоніми вживаються як для характеристики особи, так і на означення абстрактних понять: *На портретах у Києво-Могилянській академії зображено видатних українських гетьманів; Проголошення незалежності — видатна подія в історії України; На вечорі виступив відомий італійський співак і т. ін.*

Найголовніша ознака синонімів – наявність у них спільного значення. В наведених прикладах його можна окреслити так: «який відрізняється від інших своїми якостями». Саме це дає змогу прикметники *видатний, визначний, відомий* поставити в один синонімічний ряд. Але кожен із синонімів передбачає і додаткові лексичні значення чи їх відтінки. Наведені слова різняться більшим або меншим виявом спільної ознаки. Найвищий ступінь позитивної якості має в цьому синонімічному ряду слово **видатний** («який виділяється серед інших якими-небудь надзвичайними рисами, якостями, властивостями»): *видатний діяч, видатні успіхи, видатна роль, видатні заслуги.*

Прикметник **визначний** можна витлумачити: «який має значні (помітні) досягнення в певній галузі». Порівняно зі словом *видатний* у ньому виявляється дещо менший ступінь позитивної високої оцінки: *Після конференції відбулася зустріч учителів із визначними письменниками та художниками області. У сполученні з абстрактними іменниками успіх, подія, етап, досягнення, місце тощо прикметник визначний дуже поширений.*

Відомий – це той, «про якого знають, популярний». Цей прикметник вживається переважно щодо осіб: *відома вишивальниця, відомий професор-фізик, відомий художник.* Але можна сказати і про картину: *це відома картина* («Культура мови на щодень», за ред. С. Єрмоленко).

§18 УЖИВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ І НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ (УЗАГАЛЬНЕННЯ)

219 Прочитайте групи речень. Розкажіть з їхньою допомогою про односкладні речення та їх види.

1. Настав вечір. Вечоріє. Вечір.
2. Вечір. Теплий вечір. Вечоріє. Непомітно вечоріє.
3. Співаю від щастя. Співаємо щовечора. Співай голосніше. Заспівай, будь ласка.
4. Обіцяють заморозки. Тебе вже кликали. Про це ще напишуть.
5. За вікном темно. Нічого не видно. Мені сумно. Не було світла. Не треба мене будити.
6. Скажеш гоп, коли перескочиш.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Зазначити, що речення односкладне.
3. Визначити тип односкладного речення.
4. Указати, чим виражений головний член односкладного речення.

Зразок: *Люб^іть красу своєї мови* (Т. Масенко).

Речення спонукальне, неокличне, просте, поширене, односкладне, означено-особове, головний член виражений дієсловом II особи множини наказового способу.

220 Виконайте усно синтаксичний розбір речень.

1. Лило, як з відра, безперервним потоком (*Ю. Збанацький*).
2. Чую, як шумлять долини (*М. Бажан*).
3. Мені хочеться додому.
4. Швидко розвиднілося (*Ю. Бєдзик*).
5. Осінь. Зранку тепер темно.
6. З пісні слів не викинеш.
7. Не можна брати чужого.
8. Як тебе звати?
9. Тут вирощують овочі.

221 Визначте, чим виражені головні члени поданих безособових речень.

1. Пахне в'ялою травою, квітами (*О. Довженко*).
2. На сизих луках скошено траву (*М. Рильський*).
3. Радості немає меж.
4. Ясніло в лісі, прояснялось і на душі (*С. Васильченко*).
5. Тут було тихо й безлюдно (*Г. Тютюнник*).
6. На вулиці було холодно (*О. Донченко*).
7. І славно-славно йти мені між житами до жита (*М. Стельмах*).

222 Запишіть чотири-п'ять прислів'їв чи афоризмів, частини яких були б односкладними реченнями. Визначте їх вид.

223 Прочитайте запитання, виділяючи щоразу логічним наголосом інше слово. Відповідь давайте неповним реченням. Проаналізуйте результат.

1. Вам холодно?
2. Сестра виїхала вчора?
3. Ти здав контрольну?

224 Знайдіть називні і неповні речення (вказіть, який член речення пропущено). Спишіть, підкресліть члени речення.

1. «На вулиці дощ», – похнюпилися діти. «Де парасоля?» – «Ось парасоля!»
2. «Що це?» – «Фастфуд...» – «Жах!»
3. Не біда. Не плачте. Скоро загоїться.

225 1. Прочитайте мовчки текст. Визначте його стиль, тему, мікротеми. Доберіть заголовки.

Скількох новонароджених⁶ Яворницькому доводилось тримати до купелі? Для молоді сім'ї було честю запросити Яворницького на сімейне свято. Ритуал народин людини в степах завжди був святом! Як світліла душею та мати, чие дитя потримає до купелі Дмитро Іванович. Вважалося, що професор уміє навіщувати новонародженому щасливу долю. Коли кличуть до хати, де немовлятко^o знайшлося, Яворницький ніколи не відмовить, дотримається звичаю. Прийме від матері крикуна на свої огрубілі на розкопках, ще дужі руки і, всміхаючись до невгамовця^o, запевнить батьків, що нічого немає для нього приємнішого, аніж почути, як ще один отакий голосистий степовик озивається до білого світу, до життя. Свято народин у наших краях завжди робило людей ніби дружнішими між собою. Бувало, довго того дня линуть з двору батьків пісні, розлогі й неквапні. А надто ж ота, що «вона ж його спородила в зеленій діброві»...

А Яворницький сидить на призьбі, весь поринулий у світ цих пісень, частіше задумливих, ніж грайливих. І назавжди нам, підліткам, вкарбуються в душу його слова:

– Щасливе має бути дитя, що народилось із згоди й любові. Дитя, яке входить у світ під щиросерду музику людського співу... Кожна людина народжується прекрасною, це безсумнівно! Одначе звідки ж потім виплоджується^o підступництво, розбійництво, зрада?

І тут знову почуєм від нього не раз уже чуते:

– Звідки постає Ярема Вишневецький, що, вигодуваний цим хлібом, будвши потомком легендарного Байди, перетворився в класичну постать відступника,

найжорстокішого ката свого народу? В сім'ї не без виродка – це правда... Але ж і лицарі які тут були! Питають іноді: сила любові – вроджена вона чи набута? Повітря рідного степу та пахощі трав – чи передаються^о вони людині у спадок? Знаю одне. Щоб людина виростала людиною, не забудьком, не бур'яниною^о, треба, щоб вона зберегла в душі те, що їй дісталось з молоком матері... (О. Гончар).

II. 1. Випишіть односкладні речення. Виконайте їх синтаксичний розбір.

2. Знайдіть складні речення, частиною яких є односкладні речення. Вкажіть, чим виражений головний член односкладного речення.

3. Знайдіть неповні речення. З'ясуйте, який член речення в них пропущено. З якою метою використано неповні речення?

III. Використовуючи односкладні й неповні речення, напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

1. Як відзначають свято народин у вашому краї?
2. Яка, на вашу думку, роль народної пісні у вихованні дитини?
3. Чи має значення для долі людини місце, де вона народилася?

✍ Пишемо так

Орфограма «Букви чч, щ в іменниках з суфіксом -ин(а)»

Батьківщина, Вінниччина, гайдамаччина, Галичина, Донеччина, козаччина, Луганщина, Львівщина, Харківщина, Черкащина, Полтавщина, Одещина, Уманщина, Слобожанщина, Сумщина, Тернопільщина, Туреччина, Хмельниччина.

📖 Наголошуємо так

Дідівщина, діжа́, дві діжі́, діждемо́, діждете́, діждеш і діждеш, дійду́, дійдеш, дійовий, добовий, добу́ток, довгостроко́вий, дові́дник, до́гмат, *мн.* до́гмати, до́говори, ратифіка́ція договору́ і до́говору, два договору́ і до́говори.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть види односкладних речень. Як вони відрізняються за значенням?
2. Назвіть способи вираження головного члена в кожному виді односкладних речень.
3. Які односкладні речення найчастіше використовуються у приказках і прислів'ях? Чому?
4. У якому стилі мовлення і з якою метою найчастіше вживають називні речення?
5. Які другорядні члени можуть уживатися у різних видах односкладних речень?
6. Чи можуть бути односкладні речення неповними? Наведіть приклади.
7. Розкажіть про вживання тире у неповних реченнях.

ІНТЕРВ'Ю В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ (письмово)

Інтерв'ю (англ. inter – між та view – погляд, думка) – жанр публіцистичного стилю – бесіда (або її виклад), що становить суспільний інтерес і призначена для ЗМІ.

Учасників інтерв'ю називають *інтерв'юер* (той, хто бере інтерв'ю) та *респондент*.

Цілі інтерв'ю:

- повідомити про певні завдання (політичні, виробничі тощо);
- розповісти про досягнення людини, науки, виробництва, культури, мистецтва, спорту;
- інформувати про майбутню подію або повідомити подробиці про події, що вже відбулися;
- роз'яснити (прокоментувати) той чи той факт;
- з'ясувати думку компетентної особи з якогось питання (групи питань).

Вимоги до інтерв'ю: оперативність, достатня лаконічність, змістовність (повідомлення чи коментар до новини, розкриття внутрішнього світу людини, досягнень, планів тощо).

Види інтерв'ю:

- **Монолог** (розповідь). Порушують одне питання, на яке відповідають розповіддю, монологом. Виклад найчастіше від першої особи.
- **Діалог** (бесіда). Зміст бесіди передається у вигляді запитань інтерв'юера й відповідей респондента. (Можливо – від першої або третьої особи). Це найбільш простий і поширений вид інтерв'ю.
- **Бесіда у різних формах**. Кореспондент змальовує і місце зустрічі, і час, і свого співрозмовника, викладає свої враження, судження (можливі ліричні відступи, пов'язані з темою), коментує, висловлює свою думку.
- **Колективна інтерв'ю-нарада**. Дає колективну відповідь на запитання, інформацію – думку кількох людей з одного питання чи теми.
- **Анкета**. Стисла відповідь на запитання, соціологічні дослідження, рейтинг.
- **Самоінтерв'ю**. Інтерв'ю із самим собою.

Інтерв'ю може мати й гумористичний характер.

Підготовка до інтерв'ю

Журналіст має попередньо познайомитися з майбутнім співрозмовником, подією, про яку йтиметься, обов'язково продумати запитання й чітко їх сформулювати відповідно до теми й завдань інтерв'ю.

Структура інтерв'ю

<p>1. Вступ. Журналіст представляє співрозмовника</p>	<p>Журналіст представляє співрозмовника (або співрозмовник на прохання журналіста представляється сам). Репліки з метою встановити мовний контакт зі співрозмовником, підготувати його до спілкування, до обговорення теми майбутньої бесіди. Для вступної частини характерні стислість, лаконічність.</p>
<p>2. Основна частина. Бесіда</p>	<p>Потрібно визначити тему (або теми) розмови, продумати запитання.</p>
<p>3. Висновок. Подяка. Побаження</p>	<p>Журналіст просить свого співрозмовника розповісти про плани на майбутнє, висловлює добрі побажання, дякує за інтерв'ю.</p>

226 Робота в парах. Прочитайте текст. Сформулюйте за його змістом запитання й поставте їх одне одному.

Ідеальне інтерв'ю має виглядати як невимушена розмова двох співрозмовників, один з яких поінформований з певної теми більше за іншого.

Якщо йдеться про реальну людину, потрібно якнайбільше дізнатися про її життєвий шлях, професійні успіхи і невдачі, погляди, інтереси, захоплення. Необхідно ретельно вивчити тему майбутньої розмови.

Після підготовки «основного» блоку запитань доцільно дібрати кілька додаткових, «запасних», які допоможуть активізувати розмову, якщо вона почне загасати (*З підручника*).

227 Прочитайте. Ознайомтеся з основними правилами проведення інтерв'ю. Дотримуйтеся їх під час інтерв'ювання.

1. Запитуйте спочатку про професійне, а вже потім про особисте.
2. Не запитуйте про те, що всім відоме та зрозуміле.
3. Запитання формулюйте чітко й однозначно.

4. Уникайте некоректних запитань.
5. У разі потреби ставте уточнювальні запитання.
6. Ведіть розмову, виявляючи гнучкість, переформулюючи та коригуючи запитання.
7. Перепитуйте, якщо співрозмовник переводить розмову на інше. (Одне запитання можна ставити тричі).
8. Заповнюйте паузи запитаннями. Не допускайте, щоб співрозмовник повторювався.
9. Сприяйте ефективності спілкування, вдаючись до невербальних засобів (мови жестів і тіла).
10. Стежте за часом.
11. Завершуйте інтерв'ю підсумками. (Підсумки можна зробити самому або ж надати слово співрозмовнику).
12. Після інтерв'ю подякуйте співрозмовникові.

228 Поміркуйте, чим інтерв'ю відрізняється від бесіди та діалогу. Яких етичних норм необхідно дотримуватися під час інтерв'ю?

229 Прочитайте фрагмент інтерв'ю зі Святославом Вакарчуком. Проаналізуйте його з огляду на вимоги до проведення інтерв'ю.

– На концерті пам'яті Сергія Кузьмінського ви сказали, мовляв, послухавши «Братів Гадюкіних», зрозуміли, що можна співати рок українською. Трохи дивно було це чути, адже зростали в українськомовному Львові...

– Нічого дивного. Вперше почув «Гадюкіних» у чотирнадцятирічному віці. Надворі 1989 рік. А що тоді було українською мовою з рок-музики, чим можна було би захопитися?..

– А «Рута»?

– Відкриття «Гадів» сталося до фестивалю. До речі, хоч їхні тексти були смішні й відразу запам'ятовувалися, вони не мали на мене такого впливу, як музика. Зорієнтована на західні стандарти, вона дещо нагадувала музику The Rolling Stones, яку в той час слухав.

Відкриваючи пам'ятник Володимирові Івасюку, сказав, що композитор був прикладом того, що можна робити цікаву музику українською. Проте його творчість мала все-таки східноєвропейський відтінок. А в «Братів Гадюкіних» я побачив абсолютно західний підхід у музиці з використанням живої мови, тобто тієї, яку чув у повсякденному житті.

– Славко, а коли ви осмислили масштаб Івасюка?

– Думаю, відразу, коли почав слухати пісні композитора. Підлітком прочитав спогади його батька про нього, й мені стало цікаво. Пригадую, від його пісень мурашки йшли по шкірі.

Важко уявити, що людина, перебуваючи в такій ситуації (з одного боку, повна заборона на все українське, окрім шароварщини, а з іншого – неприйняття всього, що не підходило під радянський стандарт), могла творити такі стильно аранжовані пісні, зробити Софію Ротару суперзіркою на довгі роки... Володимир Івасюк – видатна людина. Хоча сучасна молодь і більшість людей середнього та літнього віку цього не усвідомлюють. На жаль, ми тільки через роки досягаємо свої масштабні постаті. До речі, зріла нація одразу впізнає власних героїв і бере їх на політичне чи культурне «озброєння». Бажано це робити за їхнього життя (М. Томак, Н. Тисячна, «День»).

Запорукою успішного інтерв'ю є правильно сформульовані запитання. Формулювати запитання потрібно так, щоб воно:

- не вимагало однозначної відповіді;
- не було підказкою для відповіді;
- було конкретним;
- не давало особистісної оцінки;
- не містило перебільшення;
- не було занадто складним;
- не було довшим за очікувану відповідь.

230 Сформулюйте запитання для інтерв'ю (на вибір): з вашою першою вчителькою, улюбленим футболістом, режисером улюбленої кінострічки або кіноперсонажем, розробником комп'ютерної програми та ін.

231 Візьміть інтерв'ю (на вибір): а) у ваших батьків, бабусі чи дідуся (теми – професійні досягнення, вибір професії, українська освіта, виховання дітей, події в державі (нинішні й минулі) тощо); б) у вашого товариша (з нагальних проблем); в) у самого себе (до речі, це привід краще пізнати самого себе).

ТЕСТ

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ВИБОРОМ ОДНІЄЇ ПРАВИЛЬНОЇ ВІДПОВІДІ

1. *Означено-особове речення подано в рядку*

- A Я спішу до вас на розмову, на розраду у час вечірній (В. Колодій).
- Б Поклич мене.
- В Всі печалі мої встигли на експрес (Б. Олійник).
- Г Жити – щоб шукати істину (П. Загребельний).

2. *Неозначено-особове речення подано в рядку*

- A Зараз його схоплять.
- Б На берег накочуються великі хвилі.
- В На мороз береться.
- Г Втративши голову, за волоссям не плачуть.

3. *Узагальнено-особове речення подано в рядку*

- A Дивись не засни.
- Б Біля хати машину залишили
- Б За одного битого двох небитих дають.
- Г Чужу біду руками розведу.

4. *Безособове речення подано в рядку*

- A Та все ж мені про осінь подумати пора (М. Сингаївський).
- Б Орфею, грай на сопілці (В. Коломієць).
- В Нам вічно треба небом жить (М. Вінграновський).
- Г Життя моє – квітник (Ю. Дмитренко).

5. *Не можуть створювати називних речень слова, подані в рядку*

- A дощ, тиша, літа, осінь
- Б удар, стукіт, гуркіт, грім
- Б половина, третина, більшість, сім
- Г сум, радість, любов, спогади

6. *Неповне речення з пропущеним присудком подано в рядку*

- A Очі – міра, душа – віра, совість – порука (Нар. творчість).
- Б У хірурга є скальпель, у муляра – кельма, у художника – пензель (Д. Білоус).
- В Він рибу варить. Лина, що спіймав уранці! Такого ситого! (М. Коцюбинський).
- Г Один за всіх – всі за одного!

7. *Повне речення подано в рядку*

- A Вийшов на село, глянув – у млині світиться (Г. Тютюнник).
- Б Мати – це вічне одкровення (Г. Кривда).
- В Камінь – не мертва брила (Л. Дмитерко).
- Г Яка велика доля! (М. Нагнибіда).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ

8. Установіть відповідність між видами односкладних речень і поданими прикладами.

А називне	1 Скучив за степом, скучив за лугом
(В. Стус).
Б безособове	2 Співали хором «Заповіт» (О. Іваненко).
В означено-особове	3 Де м'яко стелять, там твердо спать
(Нар. творчість).
Г неозначено-особове	4 Полиняло, оджовтіло, зголубіло
(Б. Олійник).
Д узагальнено-особове	5 І дощ, і сніг, і віхола, і вітер (Л. Костенко).

9. Установіть відповідність між способами вираження головного члена речення і поданими прикладами.

А дієслово у формі 3-ї особи множини дійсного способу теперішнього часу	1 У такій ситуації треба діяти толерантно й виважено.
Б іменник у називному відмінку	2 Журавлів у народі називають веселиками
(Л. Павленко).
В безособове дієслово	3 Чарівний вечір.
Г неозначена форма дієслова в поєднанні із прислівниками або присудковими словами	4 Надворі добре розвидняється, хоча до сходу сонця ще далеко (М. Коцюбинський).

10. Установіть відповідність між способами вираження головного члена речення і поданими прикладами.

А дієслівна форма на <i>-но, -то</i>	1 Гримало майже над головою.
Б слова <i>немає (нема), не було, не буде</i> з додатком у родовому відмінку	2 У нашій родині так заведено.
В неозначена форма дієслова	3 Відвідати б цю виставу!
Г безособове дієслово	4 На жаль, сьогодні снігу не було.

ПРОЧИТАЙТЕ ТЕКСТ І ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Успішні люди знають, як правильно спілкуватися. 2. Вони знають, що в розмові велике значення має не тільки те, про що говорять, а й те, як подається інформація.

3. Випромінюйте впевненість. 4. Переконливе, упевнене мовлення й успішне спілкування це ланки одного ланцюга (З часопису).

11. Пунктуаційну помилку допущено у реченні

- А першому
- Б другому
- В третьому
- Г четвертому

12. Визначте вид третього речення.

- А односкладне означено-особове
- Б односкладне безособове
- В односкладне називне
- Г двоскладне

13. Головний член третього речення виражений

- А дієсловом у формі 1-ї особи дійсного способу теперішнього часу
- Б дієсловом у формі 2-ї особи дійсного способу теперішнього часу
- В дієсловом у формі 2-ї особи майбутнього часу
- Г дієсловом у формі 2-ї особи наказового способу

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- *розрізняти однорідні й неоднорідні члени речення*
- *правильно вживати розділові знаки при однорідних членах речення*
- *будувати висловлення в різних стилях мовлення, використовуючи виражальні можливості речень з однорідними членами*

§19 РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

232 1. Прочитайте виразно речення. До якого стилю мовлення вони належать? Яку роль відіграють у них однорідні члени речення? Що зміниться, якщо замість однорідних членів ужити тільки одне слово?

1. В оркестрі року *літо* і *зима*, *весна* і *осінь* – сольні інструменти (О. Білаш).
2. І все довкола стало зовсім іншим, *засяяло*, *всміхнулось*, *заіскрилось* (Г. Гордасевич).
3. Збирають *світлі*, *золоті меди веселокрилі* та *прозорі* бджоли (М. Рильський).
4. Тихі *води* Дніпрові я стрічав у дорозі, *сині хмари*, *діброви*, *спілі ранки* та *грози* (А. Малишко).
5. Над *Россю*, *Дніпром* і *Сулою* в задумі шепочуть гаї (В. Симоненко).

II. Дайте відповіді на запитання, використовуючи приклади з вправи.

1. Однорідні члени пов'язані з одним і тим самим чи з різними словами в реченні?
2. Однорідні члени відповідають на одне й те саме питання чи на різні?
3. Проаналізуйте значення однорідних членів: що їх об'єднує?
4. Чи залежать однорідні члени один від одного?
5. Які члени речення можуть бути однорідними?
6. Які сполучники називають сурядними? Наведіть приклади.

«Буду я навчатись мови золотої»

Однорідними називають члени речення, які:

- виконують однакову синтаксичну функцію;
- з'єднані між собою сурядним зв'язком;
- відповідають на одне й те саме питання;
- залежать від одного й того самого слова в реченні або мають спільний член речення;
- мають спільне чи близьке значення.

що робить?

↓ ↓ ↓

Летить, бринить і золотіє твоєї вічності бджола (А. Малишко).

Однорідні члени речення не залежать один від одного. Вони поєднуються між собою за допомогою: а) лише інтонації (безсполучниковий зв'язок); б) інтонації та сполучників.

Які слова страхітливі – дволикість, дворушництво, двозначність, двоєдушність (Л. Костенко). Є в коханні і будні, і свята (В. Симоненко).

Однорідні члени речення зазвичай належать до однієї частини мови, але можуть і до різних.

Не є однорідними членами:

- слова, що повторюються з метою наголошення змісту: *Чекали, чекали, а снігу нема (І. Іщенко);*
- поєднання двох дієслів в одній і тій самій формі, які виконують роль єдиного присудка: *Піду подивлюся* розклад;
- стійкі словосполучення, такі як *ні сіло ні впало, ні риба ні м'ясо*, що є одним членом речення: *Не було їй спочинку ні вдень ні вночі (Панас Мирний);*
- уточнювальні й пояснювальні члени речення: *У темному гаю, в зеленій діброві, на припоні коні отаву скубуть: осідлані коні, вороні, готові (Т. Шевченко).*

Між однорідними членами речення бувають такі відношення:

- **єднальні:** використовуються єднальні сполучники **і (й), та** (у значенні **і**), **ані, і...і, ні...ні, ані...ані** та інтонація переліку: *Не страшна тобі **ані** посуха, **ані** дощ (М. Коцюбинський). Горить під вікном калина **та** хлюпає жаром у вікна (В. Грінчак);*
- **протиставні:** передаються за допомогою протиставних сполучників **а, але, та** (в значенні **а, але**), **однак, зате, проте:** *Сова спить, а кури бачить (Нар. творчість). Світить місяць, **та** не гріє (Нар. творчість). Було тісно, **зате** тепло;*
- **розділові:** розділові сполучники **або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то... не то, чи то...чи то:** *У кожного з нас є дома **або** дружина, **або** діти, **або** мати, **або** наречена (О. Гончар). **Чи то** подив, **чи то** страх мелькнув в Олексиних очах (А. Дімаров).*

233 Прочитайте виразно речення. Знайдіть однорідні члени, визначте, чим вони виражені, від якого слова залежать. Поясніть уживання розділових знаків.

1. У нього там і зарослі ожини, і таємнича ниточка стежини, і вулики, і в жолобі водичка, і вплетений у верби живопліт, і хата, як старенька рукавичка, – в ній кіт живе, цвіркун живе і дід (Л. Костенко). 2. Уже весна переростає в літо. Змішалися,

злились відтінки фарб. Змішались звуки тонко й соковито бандур і арф, гобоїв і фанфар (Р. Лубківський). 3. Благословімо^м лютий світ, похилі верби над водою, і сміх упереміж з бідою, і вічну стежку від воріт (П. Гірник). 4. Ліс зустрів мене, як друга, горлиць тихим воркуванням, пізнім дзвоном солов'їним, ніжним голосом зозулі, вогким одудів гуканням, круглим циканням дроздів (М. Рильський). 5. Земля вирувала, буяла, проростала^б одвічним життям і його одвічною мудрістю (Р. Іванченко).

Запам'ятайте! Однорідні члени речення вимовляються найчастіше з інтонацією перелічування: кожний з однорідних членів має логічний наголос і відокремлюється паузою від іншого. Голос на кожному з них підвищується. Найсильніше голос підвищується на передостанньому з однорідних членів, на останньому – знижується. Логічний наголос на цьому слові найсильніший:

З лісу на возник притишено сунула ціла орда лісових пахоців: // тлустих осінніх грибів, / прижухлої трави, / хвої / та живиці (В. Яворівський).

234 Спишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте синтаксичну роль однорідних членів речення і відповідно їх підкресліть. Поясніть, як поєднуються між собою однорідні члени речення, яке значення передають сполучники.

1. Тягнуться до сонця і квітки і трави віти куч..рвяві гори голубі (В. Сосюра).
 2. Повільно але (не)ухильно в..сна відвойовувала свої права (М. Сиротюк). 3. Ані хвали ні пишних нагород мені (не)треба, – даруй м..ні природо клаптик неба де владне Слово пос..лив народ (М. Руденко). 4. Степ ясів ширився невтомно ро..гортав один за одним бе..бережні сувої і ст..лив під ноги вершиникам то ясні плаhti різнобарвного зіл..я то зелені сму..ки жита та пш..ниці (С. Добровольський). 5. Туман ст..лився не тільки над річкою а й над полями (А. Крот).

235 Прочитайте виразно поетичні рядки. Складіть схеми, позначивши однорідні члени речення.

- Хвала джерелам чистим.
 Зеленим лукам, травам і лісам,
 Що гомоніли наді мною листом,
 Що цвіт землі давали, небесам (М. Сингаївський).
- Любіть травинку і тваринку,
 і сонце завтрашнього дня,
 вечірню в попелі жаринку,
 шляхетну інохідь* коня^{сн} (Л. Костенко).

Однорідні члени речення схематично позначають так: ○.
 ⊖ і ⊖ – це однорідні підмети.

236 Випишіть тільки прислів'я з однорідними членами речення. Поясніть, яке значення виражають сполучники.

1. Біда помучить і мудрості научить. 2. Виміняв шило на швайку. 3. Хоч ряба і погана, та доля кохана. 4. Вода і камінь довба. 5. Десять разів відміряй, а раз відріж. 6. Робиш, робиш: ні за тобою, ні перед тобою. 7. За все береться, та не все вдається. 8. З чорної кішки білої не зробиш. 9. Кіт спить, а мишей бачить. 10. Кішці смішки, а мишці слізки.

237 Перебудуйте речення з однорідними членами так, щоб вони виражали вказане в дужках значення. До кожного речення складіть схему.

1. Ми вирішили піти в кіно, в театр (*протиставлення; єднання; заперечення*).
2. З актового залу долинали музика, спів (*чергування; одночасність; непевність*).
3. На сільськогосподарських ярмарках можна придбати овочі, фрукти, молочні продукти, м'ясні вироби (*наголошування на кожному з однорідних членів; об'єднання пар однорідних членів речення*).

У реченні може бути **кілька рядів однорідних членів**.

Однорідні члени речення утворюють кілька рядів, якщо в реченні є однорідні підмети й однорідні присудки чи однорідні додатки, обставини: *То ливарі і ковалі в січневі ночі, в ранки маю могутній плуг кують землі для дружби, щастя і врожаю* (В. Сосюра) – перший ряд – однорідні підмети, другий – однорідні обставини часу, третій – однорідні обставини мети.

238 Спишіть. Знайдіть ряди однорідних членів; слова, від яких вони залежать (позначте за допомогою стрілок і запитань). Поясніть уживання розділових знаків.

Щедра й прекрасна доля випала Петриківці. Її оптимістичне й життєлюбне мистецтво народилося в непокріпаченому козацькому селі й стало виявом характеру народу-трудівника, філософа, митця.

У своїх розписах петриківські майстри оспівували красу життя, свої уявлення про світлі мрії, надії, сподівання. Квіти завжди буяли, сміялися до сонця, свідчили про силу й незламність народного духу (За Л. Лисенко).

Запам'ятайте! Однорідні члени речення можуть мати залежні слова, тобто бути поширеними:

Усе навколо: *шовкові трави, зелені дерева, яскраві квіти* – ніби заснуло.

239 Прочитайте речення. Охарактеризуйте однорідні члени речення (поширені/непоширені). Знайдіть вивчені орфограми.

Квітка як вершина прекрасного в природі відображає глибинну сутність петриківського розпису, його філософію: людина є не центром, а лише часткою Всесвіту нарівні з галузкою, пуп'янком, квіткою... (Ю. Рацибарська).

- Пригадайте, які з вивчених вами творів літератури виражають ідеї, близькі до світовідчуття петриківського розпису.

240 1. Прочитайте мовчки текст. Визначте його тему, стильову належність. Виділіть ключові слова. Перекажіть текст, не використовуючи однорідних членів речення. Зробіть висновок.

В Україні раніше були дуже поширені настінні розписи. Хати розписували там, де були білені стіни – готове тло для розписів. На півночі України, у поліських селах, у Карпатах, де всі будівлі робили з дерева, не обмазуючи потім глиною і не білячи, настінних розписів не було зовсім. Особливо багато займалися ними в Хмельницькій, Одеській та Дніпропетровській областях. Одним з найбільших осередків народно-

Тетяна Пата. Два павичі. 1949

го декоративного розпису здавна було село Петриківка на Дніпропетровщині. Понад усе славилася Петриківка своїми яскравими, життєрадісними мальовками. Петриківчанки цілими лантухами носили їх на базар. Найбільше мальовок продавали навесні, перед святами, коли всі білили й обновлювали свої хати. Петриківські базари у цей час – надзвичайне видовище. Усіма кольорами райдуги розцвітали намальовані на папері великі й малі квіти та цілі букети; ніби квіткові гірлянди, тріпотіли на вітрі вузенькі паперові «стюжки», вкриті орнаментальними фрізами*, що їх клеїли на горизонтальні виступи печі у кожній петриківській хаті; майоріли зубчасті довгі розписані «лиштви», якими оздоблювали так звані зрубки – поперечні дошки стелі, від чого хата ставала особливо ошатною.

✍ *Пишемо так***Орфограма «Букви о, е, є у закінченнях орудного відмінка однини іменників першої відміни»**

Книжкою, машиною, перемогою, фабрикою, бурею, надією, робітницею, сім'єю, статтею, кручею, межею, площею, тишею, вагою, силою, друкарнею, землею, піснею, суддею, армією, жінкою, партією, воєводою, грушею, рибою, рукою, сосною, Микитою, Савою, Миколою, старостою, дядею, сівбою, калікою, сиротою, убивцею, їжею, міхоношею, дружиною, гущею, кашею, вельможею, лівшею, головою, вежею.

📖 *Наголошуємо так*

Додáнок, додаючі, дозémний, докумéнт, дóларовий, долила́, доллémо, долíлиць, дóблішній, домóвий, домóва книга, донéсхочу, дóнька, мої дóньки, дві дóньки.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які члени речення називають однорідними? Назвіть ознаки однорідних членів речення.
2. Як з'єднуються між собою однорідні члени речення?
3. У чому полягає відмінність між поширеними і непоширеними однорідними членами речення?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З ОДНОРІДНИМИ ПІДМЕТАМИ**

Якщо однорідні підмети вжито без сполучників або з єднальними сполучниками *і, та*, присудок може стояти в множині й однині. При **прямому порядку** слів присудок частіше вживається у множині: *І Віра, і Зоя пішли до школи*. При **непрямому порядку** слів вживається форма однини: *До школи пішла і Віра, і Зоя*. Ці вимоги не є категоричними.

Якщо однорідні підмети з'єднуються протиставним сполучником *не...а, не тільки...а й*, присудок ставиться в однині: *Не книжки, а життя вчило мене*.

При однорідних підметах, ужитих із єднальним сполучником *ні...ні*, присудок може мати форму і однини, і множини: *Ні батько, ні син не знали/знав, що робити*.

§20 ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

242 Прочитайте речення. Які з означень вимовляються з інтонацією перелічування? Між якими означеннями можна вставити сполучник *і*? З одного чи з різних боків характеризують означення предмет?

1. Море співало урочистій ночі свою **могутню, величну, вічну** пісню (*Леся Українка*). 2. **Дніпровими високими** очима дитинносіро глянула весна (*М. Вінграновський*). 3. Дідові очі – неначе притрушені попелом: **сиві, вичахлі**, тільки на самому денці горять **маленькі яскраві** жаринки (*Ю. Мушкетик*). 4. З кленового пагона зірвався **широкий жовтий** лист (*Г. Тютюнник*). 5. Насупились **важкі, кошлаті** хмари (*З газети*).

«Буду я навчатись мови золотої»

Означення, що пов'язані тільки інтонацією, можуть бути **однорідними** (*зимові, літні канікули*) і **неоднорідними** (*веселі зимові канікули*).

Однорідні означення вимовляються з інтонацією перелічування й між ними можна вставити сполучник *і*: *На клумбі палахкотіли червоні, рожеві жоржини.* – *На клумбі палахкотіли червоні і рожеві жоржини.*

Зазвичай однорідні означення виражаються або тільки якісними, або тільки відносними прикметниками.

Означення однорідні, якщо:

- характеризують предмет з одного боку: *червоні, рожеві жоржини*;
- вказують на споріднені ознаки одного предмета: *тепле, лагідне море*;
- є епітетами (художніми означеннями): *могутня, велична, вічна пісня*;
- підсилюють чи пояснюють одне одного: *важкі, кошлаті хмари*;
- стоять після означуваного слова, вираженого іменником: *небо синє, велике, високе*;
- перше означення непоширене, а друге – поширене: *біле, вкрите снігом поле*; але *вкрите снігом біле поле* (поширене означення *вкрите снігом* характеризує словосполучення *біле поле*).

Неоднорідні означення характеризують предмет з різних боків: *веселі зимові канікули*. Безпосередньо означуваного слова – іменника стосується найближче означення, яке є основним, – *зимові*, а друге означення пояснює все словосполучення: *зимові канікули (які?) веселі*.

Запам'ятайте! Між неоднорідними означеннями сполучники не вживаються, кома не ставиться: *З води встає прозорий вранішній туман (В. Малик).*

Неоднорідні означення найчастіше виражаються поєднанням відносного та якісного прикметників, а також сполученнями «присвійний прикметник + якісний прикметник», «присвійний займенник + якісний прикметник»: *бабусина тепла хустка; наш перший дзвінок.*

243 Прочитайте. Поясніть, у яких реченнях означення однорідні, а в яких – неоднорідні. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Вражає дивний синій колір моря (*З путівника*). 2. Густий холодний туман покривав наміткою росяну землю (*П. Гай*). 3. Пісок на урвищах берегів і туман над річкою набрякли густим червоним мороком (*Гр. Тютюнник*). 4. Над стернями прокочувався грім, глухий, далекий (*Г. Тютюнник*). 5. У гаю під кручею криниця, в ній вода холодна, ключова (*Народна пісня*). 6. Густий лапатий сніг ішов і вдень, і вночі (*М. Руденко*). 7. За Россю^о стояв високий скелястий берег (*І. Нечуй-Левицький*). 8. Ледве відчутний плескіт майже непомітних морських хвиль об берег здавався гучним (*Ю. Збанацький*). 9. На жоржини, на троянди ранок чистий, золотистий сипле сльози-діаманти, сипле іскорки перлисті (*Г. Чупринка*). 10. Спиваю сік густий з терпких морозних грон (*І. Драч*). 11. Світе мій гучний, мільйонноокий^б, пристрасний^о, збурунений, німий, ніжний, і ласкавий, і жорстокий, дай мені свій простір і неспокій, сонцем душу жадібну налий! (*В. Симоненко*).

- Прикметниками яких розрядів виражені однорідні означення?

244 Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і розділові знаки. Підкресліть означення, над однорідними поставте знак «+». Як ви визначали однорідність/неоднорідність?

1. Де ж тихі любі береги і дні ясні спокійні милі? (*О. Олесь*). 2. На високих жовтог...рячих шпильястих тополях іскрилося осін..є сонце (*Я. Баш*). 3. Злий сніг сипався з похмурого січневого неба (*В. Собко*). 4. А сніг усе падав і падав, густий л...патий холодний (*А. Шиян*). 5. Білосніжні іл...юзорні лан...шафти заволодівають нашою увагою (*О. Гончар*). 6. Здалека лунало срібне палке тужливе щ...бетання соловейка (*Деся Українка*).

245 З поданими групами прикметників та іменниками складіть речення. Визначте, які прикметники виступають у ролі однорідних означень, а які – неоднорідних.

1. Великий^м, перелітний^м, сірий, незвичайний, хижий (птаха). 2. Темний, січневий (ранок). 3. Чистий, морозний (повітря). 4. Теплий, полудневий (країна). 5. Мовчазний, замріяний, зимовий (ліс). 6. Веселий, радісний, щасливий (мати).

246 I. Прочитайте текст мовчки. До якого стилю він належить? Знайдіть однорідні і неоднорідні означення.

8000 років тому нинішнє Чорне море було гігантським прісноводним озером. Після потужного руйнівного землетрусу утворилася протока Босфор. Вона з'єднала озеро із Середземним морем. І ось тоді-то сюди ринули потоки морської солоної води.

Прилеглі до України акваторії Чорного моря утворюють великі лимани: Дністровський, Тілігульський, Дніпровсько-Бузький; затоки: Одеську, Каламіцьку, Кіркінітську, Феодосійську.

У Чорному морі живе понад 660 видів рослин. Більшість із них – це донні, планктонні водорості. У верхньому, багатому на кисень, шарі води живе понад 180 видів риб.

Неоціненною є здатність Чорного моря зміцнювати і поліпшувати здоров'я людей. Тепле, лагідне море та яскраве, ніжне сонце, напоєне пахощами трав, а також морське вологе повітря, унікальні лікувальні грязі приваблюють сотні тисяч людей (*З журналу*).

II. Запишіть текст під диктовку вчителя (числа запишіть словами).

III. Звірте написане з текстом вправи.

247 Поширте словосполучення: а) однорідними означеннями; б) неоднорідними означеннями. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Безмежне море. 2. Дзеркальна поверхня. 3. Похмуре небо. 4. Грізні хвилі.

248 I. Розгляньте репродукцію картини Івана Айвазовського «Дев'ятий вал» на с. 186. Поміркуйте, якими прикметниками можна передати стан моря. Які кольори використовує художник?

Про розмір, глибину: *безкінечне, бездонне, безкрає, безмежне, безмірне, велике, глибоке, неозоре, широке.*

Про колір: *блискуче, бліде, бузкове, веселкове, голубе, зелене, імлісте, мармурове, перлисте, свинцеве, срібне, темне.*

Іван Айвазовський. Дев'ятий вал. 1850

Про стан поверхні, температуру води, про звуки, що створюють морські хвилі; про враження: *безвітряне, бунтівне, бурливе, бурне, бурхливе, величне, владно-потужне, втомлене, гладке, грізне, дзеркальне, дике, збурене, люте.*

II. Прочитайте виписки зі словника епітетів української мови. Які епітети до слова *море* можна використати, описуючи картину.

III. Опишіть картину, скориставшись запропонованим початком. Уживайте однорідні й неоднорідні означення.

Проживаючи біля моря і спілкуючись із матросами, мариніст* Іван Айвазовський часто чув про різні зловісні прикмети. Давні греки називали смертельною третю хвилю, римляни – десятую, але моряки, які прибули в місто з далеких країн, пошепки розповідали, що найстрашніша – це дев'ята хвиля. Саме цю легенду і вибрав Айвазовський. Він вирішив зобразити протистояння сили людини і грізної морської стихії у найдраматичнішу мить.

а Наголошуємо так

Досі́та, досхо́чу, дочка́, посходи́лися до́чки, дві дочкі́, доччи́н, доя́р, дрижа́чі, дрóва, дрóвам і дрóвам, дужкі́, взяти в дужкі́, дві дужки́, дури́світ.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які означення називаються однорідними?
2. Як відрізнити однорідні означення від неоднорідних?
3. Чи відрізняється вживання розділових знаків при однорідних і неоднорідних означеннях?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ПРО ДІЄПРИКМЕТНИКИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Російська мова використовує в літературі та в термінології форми дієприкметників теперішнього часу, які дуже добре вписуються в її мовну стихію: *поющий, несущий, кипящий*. В українській мовній практиці набули поширення звороти: *що співає, що плаче, що має*. Однак у термінології такі форми вживати важко або й неможливо зовсім. Втім, можна знайти відповідники (*заломлююча сила ока – сила заломлення в оці; оточуюча тканина – навколишня тканина*).

Бажаючий: охочий, сповнений бажання, розохочений, ласий на що, жадуший, спраглий, прагнений, голодний чого.

Багатообіцяючий: повен надій, перспективний, з великими надіями.

Вражаючий: разючий, здатний вразити, вразливий, (*образ*) могутній, сильний.

Всеохоплюючий: всеосяжний, універсальний, всебічний, поголовний, панорамний, всеохопний, (*зміст*) глибинний.

Діючий: покликаний /згодний, готовий, звиклий/ діяти, діяльний, активний, ефективний, чинний, дійовий, робочий, ходовий, в дії, в роботі, в ходу, *скл.* -дійний (*рівнодійний*).

Життєстверджуючий: сповнений життя, оптимістичний, динамічний, *кн.* життєствердний.

Захоплюючий: захопливий, звабливий, привабливий, знадний, знадливий, принадний.

Існуючий: здатний /змушений/ існувати, сущий, наявний, сучасний, теперішній, не мертвий, живий, (*у світі*) подибуваний, відомий, (*про закон*) чинний, (*про права*) зафіксований.

Наростаючий: щораз дужчий /більший, вищий, неспинний, нестримний.

Наступаючий: 1. (на пальці) звиклий наступати; 2. (ювілей) прийдешній, наступний, майбутній, вже близький; 3. (на фронті) зайнятий наступом, наступальний, штурмовий.

Неіснуючий: вигаданий, нереальний, уявлюваний, химерний, живий лише у сні, уявний, невідомий, відсутній, незафіксований, неживий.

Непрацюючий: (хто) незайнятий, (мотор) застопорений, заглухий, нерухомий, закритий, заморожений.

Працюючий: зайнятий працею, звиклий працювати, призначений на працю, робітник, працівник, трудівник.

Шокуючий: здатний приголомшити, звиклий шокувати, разючий, приголомшливий, неймовірний, нечуваний, моторошний, кошмарний, скандальний, безпардонний, непристойний, як грім з ясного неба (За С. Караванським).

Розвиток
мовлення 12

ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

250 I. Пригадайте, що таке опис як тип мовлення. Які особливості художнього опису? У яких стилях використовують опис місцевості і з якою метою?

II. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Які типи мовлення поєднані в тексті? Доведіть, що у творі описано місцевість.

Через залізну гратчасту хвірточку я вийшов у сад і пішов посипаною піском стежкою, це була алея троянд. Високі, підрізані, мов маленькі деревця, рожеві, білі, червоні, темні, майже чорні. Знати було, що господарі кохаються в трояндах. Алея закінчилася на широкій зеленій полонині, вона розстелялася килимом перед головним корпусом. По берегах її були розкидані розкішні квітники, а посередині стояли дві величезні лапаті темно-зелені ялинки.

Я пішов далі, садок переходив в парк. Рівні широкі алеї, зелене склепіння* переплетених вгорі^о гілок. Під ногами тихо зашамотіло зів'яле листя. Я йшов далі, тиша й елегія* задуманого осіннього дня лащились до мене...

Веселе дзюрчання вивело мене із задуми. Срібний балакучий струмок перерізував парк, легенький, мов сплетений з мережива, місток перекинувся через нього. Я перейшов на той бік мосту і пішов понад берегом струмка.

Щодалі^о він ставав ширший. Незабаром^о я дійшов до великої запруды, струмок розлився в чистий ставочок. Серед ставка, на маленькому острівці, був зложений з сірого каміння грот*. Маленьке човенце гоїдалося при березі. Я пішов далі, річка випливала й далі зі ставка, тільки тепер вона стала ширшою й спокійнішою.

Парк одійшов, зелена оксамитна полонина розіслалася навколо^о. Я зробив ще кілька кроків, повернув за річкою і враз побачив на горі легкий білий павільйон. Він весь складався з вікон та колон і, здавалось, світився наскрізь (*За Л. Старицькою-Черняхівською*).

III. Які мовні засоби автор використовує для увиразнення зображуваного?

251 I. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Які типи мовлення поєднано в тексті? Чому текст поділений на вісім абзаців? Сформулюйте і запишіть основну думку кожного абзацу.

Блакитний океан над головою. Золоте море хлібів перед очима. Спекотне сонце і сухий легкокрилий вітерець, що приємно освіжає. Прохолодно-сині озера попереду: вони «всихають», щезають, коли підходиш ближче...

Степове безмежжя хвилює, бентежить, забиває дух. Тут дихається вільно й легко, а повітря напахчене тисячолітнім ароматом землі, хліба, сонця і квітів! Тут думається красиво. Тут бачиш далеко-далеко: за видолинками, за зеленими гребінчиками лісосмуг – тремтливе видноколо. За ним, оповита сизим манливим серпанком, друга смуга обрїю. А там, далі, ледь вгадуються треті горизонти... Степ велетенськими хвилями розбігається в усі боки. Скіфські кургани, високі козачі могили – величні знаки вічного нашого буття на цій землі^п.

Густі сірі шлейфи куряви тягнуться за прудкими вантажівками – степова пилюга не ядуча, не гірка, а терпка, вона пахне пшеничним колоссям і теплою землею. Мов хрущі, діловито й однотонно гудуть степові невгомони – трактори.

Сонце вгорі і мільйони сонць на землі: соняшникове поле. І жовтогарячі, у грайливій веселій короні золотавих пелюсток, соняшникові голови, мов радары, звернуті до світла, повертаються за ним. Соняшник – емблема України...

Теплого переджнив'я степ бринить від ніжних дзвінких мелодій. В осяйній високості виспіває незримий і найневтомніший співець українського степу – жайворонок. Лише кілька місяців він сурмить у небі, але сріблясті скалочки його мелодій надовго западають у душу хліборобові. І навіть узимку, коли віхола стугонить над степом, здіймаючи у білу безвість курай та соняшникове паліччя, довгими ночами степовикові вчуваються весняні співи – переливи маленької чубатенької пташки, яка першою будить степ наповесні...

Та присядьмо на межнику, візьмімо жменю крихкого українського чорнозему. Землисті кристалики, пористі грудочки... Ось вона, наша годувальниця. Найкращий чорнозем, що дає життя, що годує світ...

А дорога кличе... Поспішаймо до машини, вже сонце височенько. Ми виїхали з столиці степів Кіровограда, і шлях стелеться на південь. Туди, у напрямку благословенної Компаніївки, сонячного, напахченого полянами Бобринця... Врешті, цим шляхом можна переїхати весь український степ і влетіти прямо у запилений Миколаїв. Це там, де Інгул, обійнявшись з Бугом, впадає в лиман. Там, де починалася давня перлина степу – казкова Гілея...

Напівзабута Гілея. Так називався наш край десять тисяч років тому. Гілея – це по-грецькому лісиста. Наші пращури дружили з греками. А ті, завітавши до нашої сторони, чарівної країни, назвали її Гілеето (лісистю), бо могутні праліси, густі й зелені, шуміли над лиманами і самісіньким Дніпром, тодішнім Борисфеном, та заходили в глибіню степів, де люті тури вільно ховалися у високій траві та дебелих полинах... (За С. Плачиндою).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Якими засобами в тексті досягнуто емоційності та образності?
2. З'ясуйте, що саме автор образно називає: *перлиною степу, нашою годувальницею, незримим і невтомним співцем, емблемою України, блакитним океаном, величним знаком вічного нашого буття, столицею степів.*
3. Якими прикметниками автор описує небо, поле, вітерець, траву, степ, жайворонка, землю?
4. Чи бачимо з тексту, як автор ставиться до зображуваного?
5. Випишіть спільнокореневі слова. Яка їхня функція в тексті?
6. Поясніть написання власних назв.
7. Випишіть з тексту складні прикметники і поясніть їх правопис.
8. Поясніть уживання розділових знаків у реченні *Скіфські кургани, високі козачі могили – величні знаки вічного нашого буття на цій землі.*

252 I. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Які типи мовлення поєднані в ньому і як вони допомагають у розкритті думки? У чому полягають особливості стислого переказу? Запишіть складний план тексту. Напишіть стислий переказ тексту за планом.

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ

Осідком козаків була Запорозька Січ на Дніпрі, нижче порогів, на островах. Там запорожці жили постійно: збиралися, вчилися військової справи і готувалися до воєнних походів.

Січ – то була простора площа на Дніпровім острові Хортиця (потім на Базавлуді і Томаківці). Зо всіх боків обливала цей острів глибока вода Дніпра, крім того, на самім острові був викопаний глибокий рів, наповнений водою, поставлено високий гострий частокіл з міцними брамами. На брамах, що на ніч замикалися, стояли гармати й чатувала козацька сторожа. Не диво, що неможливо було дістатися на Січ. І хоча не раз пробували здобувати Січ турки й татари, та це їм не вдавалося.

Довкола майдану стояли побудовані хатки, так звані «коші» (з плетеними стінками), або «курені». Ті хатки були криті очеретом або кінськими шкірами. В такій хатці жив один курінь з курінним отаманом. Та козаки тільки спали тут або пересиджували негоду, латаючи одяг або чистячи зброю. В погідні дні перебували на майдані чи в степу за рікою. Там вправлялися в їзді верхи, в стрільбі з рушниці і гармат та ремонтували човни.

Посередині Січі стояла невелика церква Святої Покрови, знадвору дуже скромна, але всередині повна золота й срібла, бо козаки були побожні й дуже дбали про свою церкву, а під час читання Євангелія тримали шаблі, наполовину витягнуті з піхов, на знак того, що готові будь-якої миті боронити свою віру. Частину своєї військової здобичі призначали на церкву і купували щораз кращі нові хоругви та ікони.

На Січі, крім хаток-куренів, були й склади зі зброєю, з гарматами, з човнами та харчами. Коло складів стояла вночі сторожа. Про звичай й побут козаків-запорожців є багато свідчень очевидців, які були на Січі. Хто хотів стати козаком, мав наперед служити три роки в старого козака за джуру. Джура робив усяку роботу й носив за козаком другу рушницю. Коли ж навчався в нього орудувати зброєю й набирив вправності у битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

Славне Військо Запорозьке близько трьохсот літ обороняло Україну від усяких нападників. Відвага й хоробрість козаків були відомі в цілій Європі (*За А. Лотоцьким*).

II. Поясніть значення слів *частокіл, брама, кіш, отаман, джура*.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН ПЕРЕКАЗУ

I. Місце поселення запорожців.

1. На Дніпрі, нижче порогів, на островах серед ріки.
2. Січ – простора площа на Дніпровім острові Хортиця.

«Буду я навчатись мови золотої»

Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами – це слова (чи словосполучення), які виражають ширше значення, ніж однорідні члени, і співвідносяться з ними як родові і видові поняття.

Узагальнювальні слова виступають тими самими членами речення, що й однорідні: *Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці* (О. Довженко). *Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь: в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, в дулах, болотній воді, на поколупаних стінах* (О. Довженко).

Як узагальнювальні вживаються слова, що належать до різних частин мови, однак найчастіше – займенники і прислівники *все, всі, ніхто, ніщо, ніде, всюди, скрізь* та ін., іменники.

Узагальнювальні слова можуть стояти перед однорідними членами або після них. Від цього залежить уживання розділових знаків.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після нього ставиться двокрапка:

Все спить ще: і небо, і зорі безсилі (П. Тичина).

☉: і ○, і ○.

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то перед ним ставиться тире:

І трави, і ниви, і небо, і сонце – усе змінилося у хлопчика в очах (І. Франко).

І ○, і ○, і ○, і ○ – ☉.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами ставиться двокрапка, а після них – тире:

Усе: і дерева, і ниви, і трави – дихало свіжістю.

☉: і ○, і ○, і ○ – ...

254 Перебудуйте кожне з речень так, щоб вони ілюстрували три випадки вживання однорідних членів з узагальнювальними словами. Складіть схеми речень.

1. Біля школи на клумбах цвітуть різні квіти: жоржини, гвоздики, флокси.
2. Сади, ниви та ліси – усе раділо теплому дощу.
3. Посаджені восьмикласниками дерева: тополя, клен, акація, берези – зеленіли в парку.

255 Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Узагальнювальні слова й однорідні члени підкресліть як члени речення.

1. Поезія природи поезія кохання поезія праці все це злите тут в єдину гармонію, все це повите чарами тієї краси, тієї життєрадісності, при яких навіть грязюка здобуває собі епітет ніжна (*М. Рильський*). 2. І небо і земля усе відпочива, все ніч під чорною запаскою ховає (*П. Гулак-Артемівський*). 3. Ні голубого неба ні димчатих лісів на горизонті ні картинних вітряків на сільському вигоні нічого я не бачив (*М. Хвильовий*). 4. Величним спокоєм та умиротворенням⁶ дише все довкола небо й земля трава й дерева поля й гаї наче у величезному блакитному храмі після світлої Божої служби (*А. Дімаров*). 5. Багато ворогів має виноград і посуху і шкідників і бур'яни. 6. Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі (*Б. Олійник*).

256 Замість крапок вставте узагальнювальне слово з дужок. У разі потреби змінійте закінчення слів. Розставте розділові знаки.

1. На будинках, на деревах, на парканах ... червоний відблиск (всюди) (*Марко Вовчок*). 2. Снігом вкрилися ... земля, кущі, дерева, будинки (все). 3. На річці, в лісі, на полі ... німо, тихо (всюди). 4. ... і повітря, і тиша, і дерева сповнені незвичайної сили (усе).

257 Спишіть. Розставте й поясніть розділові знаки, відновіть написання слів, знімаючи ризик, вставте пропущені букви. Підкресліть узагальнювальні слова, визначте синтаксичну роль узагальнювальних слів і однорідних членів речення. Запишіть схеми речень.

1. Було б дуже добре, коли б у люд..с..кій душі на/завжди ..береглися окремі дитячі риси бе..посередність яскрава емоційність захоплен..я навколишнім світом сердечна чуйність душевні пориван..я (*І. Цюпа*). 2. У драмі людській не/багато дій дитинство юність молодість і старість (*Л. Костенко*). 3. Блакитне море небо і чарівні зелені береги затоки усе залите сяйвом півде..ного сонця (*О. Довженко*). 4. Ось такий і є вересень у/день надійний в/ночі тр..вожний (*М. Стельмах*).

258 Доберіть до поданих слів узагальнювальні, складіть з ними речення й запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Льодовики й полярні пустелі, тундра, тайга, мішані ліси. 2. Сталь, чавун, дюралюміній, бронза, латунь. 3. Епітет, метафора, гіпербола. 4. Музика, архітектура, живопис, література.

259 Складіть речення, використавши подані словосполучення як узагальнювальні слова.

Українські художники, новинні сайти, вітчизняні спортсмени, лікарські рослини, ріки України.

260 Прочитайте мовчки, знайдіть узагальнювальні слова й однорідні члени речення. Прочитайте вголос, дотримуючись правильної інтонації.

1. За городами став у густім комиші, серед яблунь і вишень біліє хатина. Все знайоме і рідне до болю в душі: і криниця в саду, і червона калина (*М. Луків*). 2. І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов (*А. Малишко*). 3. Сонце, ліси, поля, води, повітря – усе це святиня, яку маємо берегти, охороняти (*Є. Колодійчук*).

Запам'ятайте! Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то на ньому робиться наголос, потім пауза, а однорідні члени речення вимовляються дещо зниженим тоном з інтонацією перелічування.

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то вони вимовляються підвищеним тоном, перед узагальнювальним словом робиться тривала пауза, а саме слово вимовляється зі значним посиленням голосу.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

261 Спишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення. Узагальнювальні слова виділіть прямокутником.

1. А далі не було нічого ні турбот ні клопотів ні бідкання ні зненависті а тільки те, за чим гнався. 2. У кузнях чорнолиці від кіптяви ковалі кують зброю мечі списи рогатини. 3. У довгих великих коморах складено було найліпші двінські хутра чорні куниці соболи бобри веретища з ніжного козиного пуху... 4. Скрізь у кузні, у вовниці, на складах і у церкві Ярослава зустрічали староста або тисяцький з сотниками. 5. Золоторукий навалював на столик коло Ярослава цілі гори речей а саме золотих і срібних прикрас, іконок, хрестів, ковчежців, ларців, скриньок – усе найкоштовніше найтонше зроблене (*З тв. П. Загребельного*).

 Пишемо так

Орфограма «Букви о, е, є в закінченнях давального відмінка однини іменників другої відміни»

Товаришеві, лугові, письменникові, будинкові, директорові, майстрові, каменяреві, Петрові, Сергієві, волонтерові, робітникові, розумові, велетневі, журавлеві, каменеві, пневі, секретареві, шахтареві, добродієві, носієві, Дмитрові, шоферові, інженерові, бригадирові, командирові, касирові, поетові, пасажирові, вчителеві, хлоп'яткові, читачеві, лошаткові, Ігореві.

а *Наголошуємо так*

Евфонія, експерт, електромережа, Ельбрус, епілепсія, Євангелія і Євангеліє, єретик, жаданий, жадоба, жайворонок, живемó, живетé, жилá, живóпис, жуемó.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Навіщо використовуються узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами? Слова яких частин мови можуть вживатися як узагальнювальні?
2. Яка синтаксична роль узагальнювальних слів?
3. Які розділові знаки вживають у реченнях з узагальнювальними словами?

§22 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

262 Користуючись таблицею, підготуйте повідомлення «Кома в реченнях з однорідними членами».

Кома ставиться		
Між однорідними членами, що з'єднані тільки інтонаційно (без сполучників)	○, ○	<i>Ми купили куртку, шапку.</i>
Між однорідними членами, з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками: і...і (й...й), ні...ні (ані...ані), то...то (не то...не то), чи...чи (чи то...чи то), або...або	і ○, і ○ і ○, і ○, і ○	<i>Ми купили і куртку, і шапку. Ми купили і куртку, і шапку, і рукавиці.</i>
Між парами однорідних членів	○ і ○, ○ і ○	<i>Ми купили куртку і шапку, рукавиці і шарф.</i>
Між однорідними членами, з'єднаними протиставними сполучниками а, але, однак, проте, а проте, зате, та (= але), так, хоч (хоча)	○, а ○	<i>Ми купили не куртку, а шапку.</i>
Перед другим з парних сполучників не тільки... а й, як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки	не тільки ○, а й ○	<i>Ми купили не тільки куртку, а й шапку.</i>
Перед словами а саме, як-от, як, наприклад та ін., що стоять після узагальнювальних слів	○, а саме: ○, ○	<i>Ми купили зимовий одяг, а саме: куртку, шапку.</i>

Кома не ставиться		
Між двома однорідними членами, з'єднаними одиничними єднальними чи розділовими сполучниками і (й), та (=и), або, чи	○ і ○	<i>Ми купили куртку і шапку.</i>
У стійких словосполученнях ні в сих ні в тих, ні рибка ні м'ясо	ні ○ ні ○	<i>Він стояв ні в сих ні в тих серед хати.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • У разі протиставлення між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками, ставиться тире: <i>Він був не просто вчителем – справжнім другом.</i> • Поширені однорідні члени речення, особливо якщо всередині них є коми, можуть розділятися крапкою з комою: <i>Віє вітер з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину; на калині одиноке гніздечко гойдає (Т. Шевченко).</i> 		

263 Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Світло хвилями ллється з неба сповняє повітря несито пожира тіні на землі заганяє їх під дерева куці у гущавину (*М. Коцюбинський*). 2. Тягнуться до сонця і квітки і трави віти кучеряві гори голубі (*В. Сосюра*). 3. Повільно але неухильно весна відвойовувала свої права (*М. Сиротюк*). 4. Ані хвали ні пишних нагород мені не треба – даруй мені природо клаптик неба, де владне Слово поселив народ (*М. Руденко*). 5. Туман стелився не тільки над річкою а й над полями (*А. Крот*). 6. Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі сині хмари діброви спілі ранки та грози (*А. Малишко*). 7. Небо синє велике високе наче вічність бездонне глибоке (*Б. Лепкий*). 8. Він вийшов з дому, супроводжений спокійною ласкавою ніжною материнською усмішкою (*В. Собко*). 9. Велика грізна тиша висить над степом над залитою сонцем висотою (*О. Гончар*).

264 За поданими схемами складіть і запишіть речення.

1. ○, ○, ○, ○. 2. ○, ○ і ○, ○. 3. ⊕: ○, ○, ○ і ○. 4. ○, ○, ○, але ○. 5. ⊕: ○, ○, ○ – 6. ○ і ○, ○ і ○. 7. як ○, так ○.

265 1. Спишіть, розставляючи розділові знаки і розкриваючи дужки. Підкресліть однорідні члени речення.

Чолом тобі синє широкее море!
 (Не)зглибна безодне безмежний просторе
 Могутня сила – чолом!

Дивлюсь я на тебе і не надивлюся
 Думками скоряюсь душею молюся
 Співаю величний псалом.
 Міцне (не)оборне!.. Ні грому ні хмари
 (Не)страшно тобі (не)боїшся ти кари —
 Само собі вищий закон.
 Звабливе розкішне!.. В тобі й раювання
 І мрія солодка і втіха кохання
 І любий та лагідний сон.
 Прийшов я до тебе змарнілий та бідний
 Проте (не)чужий але близький та рідний
 Тобі(бо) віддавна я свій.
 І ось я з тобою душею зливаюсь
 В просторі блакитнім на хвилях гойдаюсь
 Втопаю в безодні твої!..
 Як ти — (не)осяжне хитке таємниче
 Як ти — чарівливе як ти — бунтівниче
 Така ж і душа у співця;
 Тому і до тебе вона так прихильна,
 Що пут і кайданів (не)зносить — і вільна
 Бурхає як ти без кінця (М. Вороний).

II. Виразно прочитайте. Яка роль однорідних членів у вірші?

- Доведіть, що вірш Миколи Вороного – розгорнуте порівняння.

266 Вставте у подані прислів'я потрібні сполучники та розділові знаки. Поясніть, якого значення сполучники надають реченню. З'ясуйте, де сполучники зв'язують однорідні члени, а де – прості речення у складному.

1. Щире слово добре діло душу ... серце обіграло. 2. Від меча рана загоїться^o ... від лихого слова – ніколи. 3. Мудрим ніхто не вродився ... навчився. 4. Шабля ранить тіло ... слово — душу. 5. Бджола мала ... працює^ф. 6. Мати одною рукою б'є^м ... другою гладить. 7. Розум приходить ... з роками з шипами. 8. Будь сміливим не язиком ... ділом. 9. Відвага ... мед п'є ... сльози лле. 10. Вовк линяє ... вдачі не міняє. 11. Не кажи чого учився^м ... кажи чого пізнав. 12. Розум розуму не завада ... відрада. 13. Кіт спить ... мишей бачить. 14. Утікав від вовка ... натрапив на ведмедя. 15. Козак мовчить ... все знає.

- Усно складіть речення із фразеологізмами: *ні сіло ні впало; і так і сяк; ні тепер ні в четвер; ні швець ні жнець.*

Квітка Цісик народилася у Нью-Йорку в сім'ї післявоєнних емігрантів із Західної України. Змалечку грала на скрипці також відвідувала балетну школу брала участь у виставах Карнегі-холу співала у хорі з маленьким Майклом Джексонем а по вихідних ходила до школи українознавства.

Співачка вчилася як гри на скрипці так оперного співу мала рідкісне колоратурне сопрано. Дуже скоро її почали запрошувати до участі у записах своїх альбомів відомі джазові поп- і рок-зірки. 70-ті роки були для Кейсі часом злетів і блискучої кар'єри. Вона завоювала собі славу як солістка й бек-вокалістка а також як виконавиця джінглів* для відомих компаній. Кейсі дарувала свій голос та створювала імідж корпораціям Coca-Cola American Airlines NBC CBS та ін. а з початку 80-х протягом 18 років співала для Ford Motors.

Водночас Кейсі вирішує записати добірку українських пісень і надати їм нового звучання. А ще вона хотіла щоб її почули не лише в Америці а й на батьківщині батька.

Кожна пісня була для неї не просто виконанням інтерпретацією відомих сюжетів та мотивів а й моментом переживання відкриття України для світу. У її пісні все політ душі фантазія свобода і натхнення чистота і наївність радість і життєва сила а також смуток тривога. Пісні у супроводі американського симфонічного оркестру звучать автентичніше за деякі українські аналоги. Можливо через те що душа співачки завжди належала Україні хоча голос – Америці (*За Л. Козак*).

II. Підкресліть однорідні члени речення, обведіть сполучники, які їх з'єднують.

III. Підкресліть головні члени речення у третьому або п'ятому абзаці (на вибір).

- Знайдіть і послухайте українські пісні у виконанні Квітки Цісик. Опишіть свої враження.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

270 Спишіть, виправляючи пунктуаційні помилки.

1. Столи, стільці, крісла дивани: все це ви знайдете у нас.
2. І поля, і луки і ліси вкриті снігом.
3. На землі якось тихо і голо без пшениці і жита, й вівса.
4. Посаджені дбайливими городянами дерева – клен, тополя, акація, а також дикорослий терен – привітно зеленіли.
5. Велика, світло-синя хустка дуже їй пасувала.
6. І перемоги й невдачі, все було позаду.
7. І не було їм спокою, як вдень, так і вночі.
8. Візьміть із собою ручки, і зошити, або ручки, і блокноти.
9. Океан ніби завмер, і тихо й ласкаво гуркоче.
10. Я йду, покличу її.
11. Суперечка була довгою і неприємною і сюди він більше не повернеться.

✍ *Пишемо так***Орфограма «Букви о, е, є в закінченнях орудного відмінка однини іменників другої відміни»**

Кленом, конем, краєм, школярем, майстром, містом, робітником, склом, бійцем, кобзарем, кущем, місцем, морем, ножем, плечем, прізвищем, секретарем, слухачем, роєм, солов'єм, урожаєм, пирієм, товаришем, лікарем, букварем, шахтарем, вантажем, дощем, сторожем, ткачем, вуглярем, теслярем, базаром, гектаром, комісаром, ювіляром, касиром, комаром, колом, вікном, будинком, інститутом, стилем, полком, декретом, колективом, народом, степом, носієм, батьком.

☑ *Наголошуємо так*

За́бавка, забага́нка, завбі́льшки, завда́ння, за́видки, заві́дна, завчасу́, за́гадка, за́гадок, за́дішка, заіржа́вілий, заіржа́віти, закаба́лити, заклі́чний, закру́глити, закру́глию, закру́глиш і закру́глиш.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. У яких випадках кома між однорідними членами ставиться завжди?
2. Коли кома між однорідними членами речення не ставиться?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ: ОКРЕМО, А НЕ РАЗОМ**

Поширеною є помилка писати частку **не** разом із дієприкметником: *Є ще нові компоненти, неосвоєні українською мовою. Так постало неузгоджене з іменником означення. Будинок незбудований. Матеріали неопрацьовані.*

Щоб уникнути цієї помилки, потрібно запам'ятати, що частку **не** пишемо **окремо** з дієприкметником, якщо він:

- має залежні слова, ужиті перед ним чи після нього: *На столі лежала досі (ще) не підписана заява. На столі лежала ніким не підписана заява. На столі лежала заява, не підписана директором. На столі лежала заява, ще не підписана директором. Заява досі не підписана;*
- виконує роль присудка в реченні: *Апарат не відремонтований. Розмова не закінчена. Озеро не вичищене. Дороги не розширені.*

Коли ж дієприкметник не має залежних слів і є означенням до іменника, то частку **не** пишемо з ним **разом**: *На столі лежала непідписана заява. Незакінчену розмову перенесено на завтра (За К. Городенською).*

§23 УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

271 I. Прочитайте рубрику «Культура мовлення» наприкінці параграфа. Доберіть до кожного пункту приклад правильно побудованого речення з однорідними членами.

II. Спишіть речення, виправляючи помилки.

1. Магази́ну потрі́бні прода́вці овочі́в і карто́плі. 2. Він до́бре знав поведі́нку не тільки́ зві́рів, а й голо́си птахі́в. 3. Грома́дяни пасажи́ри! Не ставте́ речі́, валі́зи і сумки́ на еска́латор. 4. Я пова́жаю і захо́плююся свої́ми батька́ми. 5. На виставці́ дитячо́ї творчо́сті представе́но як робо́ти зовсі́м юних худо́жників, так і тих, ко́му виповни́лося 13–15 ро́ків. 6. У зоопа́рку можна́ побачи́ти різни́х зві́рів: твари́ни, ри́би, птахи́, пі́тони. 7. Худо́жник-портрети́ст зобра́вив відоми́х поети́в, пи́сьменникі́в, композито́рів, науковці́в. 8. Я люблю́ плавання́ і стрі́ляти з лука́. 9. Ця́ кни́жка вихову́є у підлі́тків любові́ до батькі́вщини, мрію́ про майбу́тне. 10. Не́щода́вно я побу́вав на Жи́томирщи́ні і Бі́лорусі́. 11. Окса́на робить не́ тільки́ до́бре уро́ки, а й із задово́ленням ма́лює. 12. Я люблю́ кві́ти і щоби́ ти при́ходив до мене́ ча́стіше. 13. Па́рк – місце́ відпочи́нку жителі́в, ді́тей і моло́ді міста́.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Вказати, що речення ускладнене однорідними членами.
3. Зазначити:
 - 1) якими членами речення є однорідні члени;
 - 2) якими частинами мови є однорідні члени речення;
 - 3) як зв'язані між собою однорідні члени речення (сполучниковим, безсполучниковим, змішаним зв'язком);
 - 4) від якого слова в реченні залежать однорідні члени речення.
4. Побудувати схему речення з однорідними членами.

Хвилюється і грає лан широкий.

Речення просте, розповідне, неокличне; двоскладне; повне; поширене; ускладнене однорідними присудками. Однорідні присудки *хвилюється, грає* – непоширені, виражені дієсловами дійсного способу, з'єднані сполучниковим зв'язком – за допомогою єднального сполучника *і*. Схема: ○ і ○.

272 1. Прочитайте. До якого стилю належить текст? Назвіть його ознаки. Виділіть мікротеми.

Дослідження пам'яток народної архітектури вимагає зусиль спеціалістів різних галузей: археологів, етнографів, архітекторів, істориків^{сн}.

Великий вплив на становлення народної архітектури, характер житлових будівель, їх розміщення мали природні умови^п. За характером природних будівельних матеріалів територію України можна поділити на три смуги.

Лісова зона займає північ України до лінії Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне, Житомир, Київ, Ніжин, Глухів. Основним будівельним матеріалом тут було дерево. Глина мала допоміжне значення. Покриттям слугували солома, дерево. У другій половині XV – на початку XVII ст. на українських землях відбувається активний розвиток міст, розширюється торгівля, зростає попит на сільсько-господарську продукцію^п. На Поліссі повсюдно проріджують ліси, створюють нові площі під поля. Житло та господарські будівлі набувають нових рис^{сн}.

Смуга Лісостепу обіймає центральну частину України до лінії Балта, Кременчук, Полтава, Харків. У будівництві тут застосовують дерево, глину, очерет і солому^{сн}.

Степова зона розташована на південь від Лісостепу. Тут використання лісу різко обмежене. Основним матеріалом є глина у поєднанні з очеретом, хмизом, соломою. У пониззях^б

Житомирщина. Стебка. XIX ст.

Одещина. Хата. XIX ст.

Полтавщина. Хата. XIX ст.

Дністра, Південного Бугу і на Донбасі часто застосовується камінь. В умовах спеки, вітрів будівлі тут віддавна⁶ споруджували з товстими стінами, глибокими амбразурами у прорізах вікон і дверей (За А. Данилюком).

II. Робота в парах. Підготуйте один для одного запитання за змістом тексту.

III. Знайдіть речення з однорідними членами і поясніть їхню роль. Виконайте розбір позначених речень.

- Опишіть традиційне народне житло у вашій місцевості, використовуючи однорідні члени речення.

273 Вставте потрібні сполучники. Поясніть свій вибір і уживання розділових знаків.

1. Традиційна українська хата це затишна найчастіше білена ... зовні ... всередині будівля під солом'яним дахом. 2. Українська хата була ... архітектурним об'єктом ... своєрідним символом ступеня заможності ... уподобань господаря. 3. Хата для селянина була всім ... храмом ... рідним краєм ... батьківщиною ... матір'ю. 4. Піч топили «по-чорному» ... «по-білому». 5. У XVII– XVIII ст. в Україні поширені лазні, причому ... у заможних верств ... простих селян.

- Чому можливий вибір різних варіантів розділових знаків?

274 I. Виразно прочитайте. Поясніть роль однорідних членів речення.

Село! – І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколисті тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром^{сн}.
Сам Бог витає над селом (Т. Шевченко).

II. Виконайте синтаксичний розбір позначеного речення. Складіть до нього схему.

275 Спишіть, вставляючи пропущені розділові знаки.

1. Практично не залишилося ні самих пам'яток народного будівництва XIII–XVII ст. ні відомостей про них. 2. На це вплинула монгольська навала і набіги татар і війни. 3. Населення тікало в Карпати чи Полісся а в роки затишку поверталось у рідні домівки. 4. На Поліссі будували найпростіші зрубні споруди

3. Якими сполучниками з'єднуються однорідні члени речення? Які відношення між однорідними членами виражають ці сполучники?
4. Які розділові знаки вживаються у реченнях з однорідними членами й узагальнювальними словами?
5. Коли кома між однорідними членами речення ставиться, а коли – ні?
6. Яка роль однорідних членів речення у тексті?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ГРАМАТИЧНІ ПОМИЛКИ У РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Використання в одному ряду однорідних членів видових і родових понять:
У кімнаті стояли столи, стільці, шафа, меблі.
Правильно: *У кімнаті стояли столи, стільці, шафа.*
2. Поеднання як однорідних членів неозначеної форми дієслова й іменника:
Я люблю малювати і читання.
Правильно: *Я люблю малювати і читати.*
3. Порушення порядку слів у разі використання парних сполучників: *не тільки... а й, як... так і:*
Я не тільки читаю газети, а й журнали.
Правильно: *Я читаю не тільки газети, а й журнали.*
4. Однорідні члени, які вимагають додатка у різних відмінках, мають при собі спільний додаток:
Поет знайомиться і уважно вивчає фольклор.
Правильно: *Поет знайомиться з фольклором і уважно його вивчає.*
5. Пропуск прийменника при однорідних членах:
Його фотографія була всюди: у газетах, журналах, плакатах.
Правильно: *Його фотографія була всюди: у газетах, журналах, на плакатах.*
6. Вживання в одному ряду однорідних членів логічно несумісних понять:
З вагону виходили люди з сумками і радісними обличчями.
Правильно: *З вагону виходили радісні люди з сумками.*
7. Поеднання в одному ряду однорідних членів перехресних понять:
Нас зустріли школярі, хлопці, дівчата.
Правильно: *Нас зустріли школярі.*
8. Вживання узагальнювального слова і однорідних членів речення у різних відмінках:
Ми читали твори таких письменників: Всеволод Нестайко, Олесь Ільченко, Євген Гуцало.
Правильно: *Ми читали твори таких письменників: Всеволода Нестайка, Олесь Ільченка, Євгена Гуцала.*

УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ (ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Опис – тип тексту, в якому описуються характерні ознаки предметів, явищ людей та ін.

У текстах-описах дається відповідь на питання *який предмет?* або *яка особа?* У них здебільшого описується те, що можна побачити одночасно, тобто опис характеризується *статичністю*. Художній опис часто є складовою розповідного тексту, вплітаючись у сюжет.

Композиція (загальна будова і розміщення частин тексту) не є чимось незмінним, вона залежить від мети тексту.

Елементи будови тексту-опису:

- частина, в якій ідеться про позицію спостерігача;
- частина, в якій у певній послідовності описуються характерні для певного місця предмети;
- частина, в якій розповідається про враження, ставлення оповідача.

Види опису місцевості:

- міський пейзаж, сільський пейзаж, індустріальний пейзаж; опис моря, гір, лісу, поля, річки, будь-якої місцевості;
- опис вулиці, площі, частини міста, села, околиці.

Художні засоби у творі-описі місцевості в художньому стилі:

- епітети, порівняння, метафори та ін.

ПОРАДИ

- Виберіть місцевість, яку будете описувати. Вона має бути не тільки добре вам відома, а й чимось особливо пам'ятна, дорога.
- **Не перетворюйте твір на перелік об'єктів чи зібрання художніх засобів. Пишіть про те, що вам найближче, чи, на вашу думку, найважливіше – те, про що ви хотіли б розповісти.**
- Перш ніж працювати над написанням твору, визначте його загальний настрій, чітко сформулюйте тему й основну думку. **Уявіть адресата вашого твору і в процесі роботи подумки звертайтеся до нього. Пам'ятайте: ваш твір має бути цікавим.**
- Враховуйте місце, звідки ведеться спостереження, час доби, а також пору року і характер погоди. Пригадайте, в який час року, доби ця місцевість вам найбільше подобається.

- Постарайтеся побувати на тому місці, яке ви вирішили описати. Виберіть точку огляду, намітьте послідовність опису.
- Складіть спочатку план або дуже стислий опис обраного вами місця, а потім розгорніть, поширте його.
- Віддавайте перевагу дієсловам у формі одного часу.

277 І. Прочитайте виразно тексти. Зверніть увагу на таке: як описується місцевість, час доби, пора року, погода; на висловлення емоцій від побаченого; на послідовність розгортання думки (як кожна наступна думка додає до сказаного щось нове).

В описах місцевості в художньому стилі має бути така лексика, через яку виражається авторське ставлення до зображуваного.

І. Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро. Стоячи на Володимирській гірці, я хвилююся над неосяжним простором, що відкривається моїм очам, і в мене таке відчуття, неначе я – птах, немовби лечу я, розпластавши руки-крила.

Колись наш пращур отак зупинився на Київській горі над Боричевим узвозом і, теж зазнавши, певне, отакого дивовижного почуття падіння-польоту, сподобав це місце. А може, вибрав він Київську гору тому, що з неї найліпше було виглядати червоні лодії, що йшли Дніпром, і чорні човники древлян, які спускалися Десною.

Коли кажуть «Київ», я бачу загадкові кам'яні будинки, зелені скверики, горбаті вулички і широкі площі, Володимира й затінені липами вулиці Печерська, чарівні Солом'янку і Татарку.

Коли кажуть «Київ», я бачу, як рано-вранці квапиться сучасний Київ на роботу в незліченні установи – цю неодмінну належність столиці.

Є міста, у яких минуле більше, значиміше, ніж нинішність; є міста, що лише ждуть свого майбутнього. Київ гармонійно поєднує в собі всі три виміри часу. Київ вічно молодий, він у русі, у неспинних змінах (За П. Загребельним).

Пам'ятник князю Володимирі в Києві

Карпати

2. Небо над Карпатами сіре й низьке – висить просто над головою, дихає десь зовсім поруч. Таке враження, що за довколишніми пагорбами від тебе ховають щось дуже важливе. Дивись уперед, слідкуй за дорогою, що біжить попереду, відчувай це небо над головою і не переймайся тим, що знаходиться за перевалом. В горах ще сіро й прохолодно, тут свій час, який не завжди збігається з часом у долині.

Натомість спускаєшся вниз, а там уже Великдень, і вишневий квіт, і всюди каплички, і підлітки хрестяться, завбачивши бані своїх греко-католицьких приходів, і святково, хоч і небагато одягнені жіночки чемно вітаються, йдучи вулицею. Все це контрастує з нашими, східними духовними практиками – тут затишні каплички, домашні богородиці, парканчики й хідники, у нас – випалені на сонці й вимиті дощами хрести на в'їзді до малих, забутих Богом і урядом містечок, із відчайдушним «Спаси и Сохрани!».

Тут християнство домашнє, як робота в саду чи городі, у нас – громадсько-корисне й масово узгоджене, ніби робота в трудовому колективі. Між нами загалом багато розбіжностей, візуальних передусім: Галичина нагадує Польщу, Схід нагадує Туреччину чи який-небудь Єгипет – та ж масштабність і широта краєвидів, та ж неохопність ландшафтів, ті ж придорожні смітники просто під знаками «Дякуємо за чисті узбіччя».

Тут вифарбувані будиночки й ошатні ганки, у нас вичищені двірниками центральні вулиці й широкі головні площі. Захід і Схід нагадують двох підлітків, яким випало жити в одній кімнаті в студентському гуртожитку.

Одному щодня телефонують батьки, інший бачить родину лише на канікули, та й то переважно з нею свариться.

Один знає імена всіх викладачів, іншого викладачі називають на ім'я. В одного є життєві плани, в іншого – борги, які потрібно терміново віддати. Дипломи потрібні обом. Тому так чи інакше доводиться звикати одне до одного, підлаштовуватись, говорити, слухати, розуміти. Тим більше, спільного між ними теж багато. В обох здоровий апетит і велике бажання чогось у цьому житті досягти (С. Жадан).

II. Поясніть, які засоби міжфразового зв'язку використано в текстах. Виділіть ключові слова.

278 Пригадайте визначення понять *епітет*, *метафора*, *порівняння*. Наведіть приклади з текстів попередньої вправи.

279 I. Зверніть увагу на правопис опорних слів і словосполучень, що позначають місце розташування предметів. Складіть з ними словосполучення.

Поблизу, недалеко, неподалік, вдалині, віддалік, удалечині; навпроти, посередині. З одного боку, з іншого боку; за кілька кроків від, за кілька метрів від, трохи віддалік.

II. Вкажіть, що спільного у значенні дієслів *простягатися*, *розстилатися*, *розкинутися*. Утворіть (письмово) від цих дієслів форми 3-ї особи однини і множини. Складіть з ними словосполучення чи речення.

280 Підготуйте усний твір на одну з тем: «Мій двір», «Моя вулиця», «Моя дорога до школи», «Моя дорога зі школи» (або виберіть тему для твору-опису місцевості в художньому стилі самостійно).

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- ↪ *вживати розділові знаки при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях)*
- ↪ *конструювати правильно речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)*
- ↪ *правильно визначати в тексті риторичні звертання і їхню стилістичну роль*

§24 ЗВЕРТАННЯ НЕПОШИРЕНІ І ПОШИРЕНІ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

281 Прочитайте. Знайдіть у реченнях звертання і вставні слова. Як вони виділяються на письмі й інтонаційно? Поясніть, чому звертання і вставні слова не є членами речення.

1. І зберіг я тільки, ненечко, скарб один, що ти дала, золоте, як зірка, сердечко (О. Олесь). 2. Ні, земле, ти в мене єдина, я із тебе росла, а за тебе міцніша (А. Малишко). 3. Гей Антоне, Антоне, мій невдалий господарю?! Весна прийшла, а в нас ні зернини, ні пилени (С. Чорнобривець). 4. Заспівай, як кажуть, наостанку, щоб цвіла мелодія в устах (А. Малишко). 5. Мабуть, не злічити всіх визначень сили й краси народного поетичного слова (Г. Бойко). 6. Повітря в горах було прозоре, отже, і видимість тут була набагато краща, ніж на рівнині (О. Гончар).

«Буду я навчатись мови золотої»

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються: *Плането, як тебе порятувати? Людино, вічне як в тобі збудить* (Н. Гнатюк).

Звертання виражається іменником у кличному відмінку (*Живи, Україно, живи для краси, для сили, для правди, для волі...* (О. Олесь), інколи в називному, або іншою частиною мови, вжитою в ролі іменника (*Мої рідні, я рада вас бачити*).

Звертання, виражене одним словом, називається **непоширеним**. Якщо при звертанні є пояснювальні слова, то воно називається **поширеним**: *Ой як же плаче серце по тобі, єдиний друже мій!* (Леся Українка).

На письмі звертання найчастіше виділяється комами: *Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа* (П. Куліш). Емоційно забарвлене звертання, яке стоїть на початку речення, виділяється знаком оклику: *Шановний пане Ігорю! Вітаю вас з Новим роком*.

Щоб надати звертання певних емоційних відтінків, використовують вигуки *о, ой*. Перед звертанням ці вигуки комою не відокремлюються: *Ой сніги, мої сніги, срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті* (В. Сосюра).

Звертання не є членом речення, воно не зв'язане підрядним або сурядним зв'язком із головними чи другорядними членами речення.

Звертання часто трапляються в діалогічному мовленні. Найчастіше їх використовують для того, щоб звернути увагу співрозмовника на щось: *Андрію, Андрію, на тебе*

коноплі сію, дуже хочу знати, з ким їх буду брати (Нар. творчість). Також за допомогою звертання висловлюють ставлення до співрозмовника: *Прилинь до мене, чарівнице мила, і запалай зорею наді мною...* (Леся Українка). У поезії звертання використовується для підсилення образності: *Стій, серце, стій! Не бийся так шалено* (Леся Українка).

У непрямій мові звертання не використовуються.

Для офіційно-ділового стилю характерні звертання *пане, пані, добродію, добродійко, панове товариство, шановна громадо* тощо. Звертання часто супроводжується означеннями *шановний, вельмишановний, поважний, високоповажний, ласкавий* тощо.

У монологічному мовленні поширені **риторичні звертання** – тобто такі, що не передбачають відповіді. Це своєрідний стилістичний прийом для створення емоційно напруженого мовлення, активізації уваги читача або слухача: *Вгамуйся, думко, не літай так буйно!* (Леся Українка).

282 Прочитайте тексти вголос. Знайдіть речення зі звертаннями. Охарактеризуйте звертання за способом вираження, структурою (поширені чи непоширені), місцем у реченні; зверніть увагу на пунктуаційне оформлення та інтонацію речень зі звертаннями. З'ясуйте, до яких стилів належать тексти.

1. Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами, ти, мій бідний, зів'ялий квіте! Візьми, візьми мене із собою, ми підемо тихо посеред цілого лісу мрій і згубимось обоє помалу вдалині. А на тім місці, де ми були в житті, нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже... (З листа Лесі Українки).

2. – Не смійся, не смійся, батьку! – озвався нарешті старший із них.

– Ти диви, який пишний! А чого ж мені не сміятися?

– А того! Хоч ти мені й батько, а як глазуватимеш, то, їй-богу, боки намну!

– Ах ти, сякий-такий сину! Оце так на батька?... – сказав Тарас Бульба.

– А хоч би батько, то що. Зневаги нікому не подарую.

...І батько з сином, замість привітань після довгої розлуки, почали частувати один одного стусанами.

– Оце вже геть здурів старий! – бідкалася їхня бліда, худорлява і широсерда мати (М. Гоголь).

3. Шановний Юрію Андрійовичу! Просимо Вас розглянути нашу пропозицію (З листа).

283 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Охарактеризуйте звертання.

1. Спасибі земле за твої щедроти! (А. Костенко). 2. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні (В. Стус). 3. Ти як сонце моя рідна мати лиш тобі я уклоняюсь низько (І. Бердник). 4. Хато моя рідна батьківська хато усім найкращим завдячую тобі (І. Цюпа). 5. Люблю я Києве тебе в ранковий час... (М. Упенник). 6. Щоб ти зів'яв був невігласе як ота морковочка зів'яла від твоїх каторжних рук! (О. Довженко). 7. Рідна мати моя ти ночей не доспала (А. Малишко).

284 Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків. Чи є звертаннями особові займенники *ти, ви* (проаналізуйте всі речення)?

1. Чого ви, тітко, смієтесь?^{сн} (І. Карпенко-Карий). 2. Ви, співці славетні наші, ви, красо всього народу! Ви нам честь відрятували вам ми винні надгороду (Леся Українка). 3. Слухай, ти, – презирливо промовив Сансанві^{сн} (С. Лобода). 4. Слухай, ти зараз схожий на мого спанієля... (А. Денисенко).

285 Спишіть, вставляючи пропущені букви і розділові знаки. Виберіть потрібну букву з дужок. Визначте вид звертання, надпишіть угорі. Поясніть, чому деякі звертання виділяються знаком оклику, а деякі – комами. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх.

1. Україно! Ти для мене – диво! І нехай пливе за роком рік, буду мамо горда і вродлива з тебе дивуватися повік (В. Симоненко). 2. Сень..орито акаціє добрий вечір (М. Вінграновський). 3. А ти Дніпре хрещений?^{сн} Хрещений князю (І. Калинець). 4. Шановна громадо! Не думав же я й не гадав щоб кияни пошанували отак мою старість (П. Куліш). 5. Гей вдарте в струни кобзарі натхніть серця піснями! (П. Тичина). 6. О Рамо перемо..цю ворогів і приятелю перемоги! Колись, дуже давно, наші пре..ки були в..ликими друзями (Давньоіндійський епос). 7. Земле (Ш, ш)евченкова земле (Ф, ф)ранкова ниво засіяна щастям-добром вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром! (Д. Павличко).

286 I. Перечитайте рубрику «Культура мовлення» на с. 86. Запишіть по три приклади іменників у кличному відмінку.

-у, -ю: батьку, лікарю...
 -е: Ростиславе...
 -о: Миколо...
 -є: Зоє...
 Наталіє...
 -ю: Наталю...
 Лесю...

II. Усно складіть речення з дібраними іменниками.

287 I. Запишіть подані слова у кличному відмінку. Поясніть правопис закінчень.

Пан лейтенант, брат Олександр, пан Богдан, пані Низова, Наталя Петрівна, Олег Іванович, Христина Степанівна, хлопець, юнак, добродій, громадянин, директор, водій, друг, лікар.

II. Доберіть з довідки до виділених іменників прикметники. Поясніть свій вибір. Складіть речення з 3–4 словосполученнями, використовуючи їх як поширені звертання.

Довідка: вельмишановний, шановний, любий, високоповажний, милий, поважний.

- Поміркуйте, як впливає ситуація спілкування на вибір звертання.

288 Прочитайте речення. Знайдіть звертання й визначте їх вид. З'ясуйте, з якою метою вжито звертання (привернення уваги, створення емоційного напруження, посилення образності).

1. Дякую Вам, мамо і тату, за радість і сльозу, за слово і молитву, за пісню і ласку... (*Я. Гоян*). 2. Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим (*О. Довженко*). 3. Подруго веселки і раїни*, чарівнице серця і думок – дівчино із Ворскли, Катерино, перейди калиновий місток (*І. Верган*). 4. Мій друже! Я Красу люблю... (*М. Вороний*). 5. Ой не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі (*П. Тичина*). 6. Не розлюблю тебе ніяк, моя вишнева Україно, красуне, страднице моя! (*В. Сосюра*).

- Знайдіть односкладні речення і визначте їх вид.

289 Складіть чотири речення таким чином, щоб в одному випадку іменник виконував роль звертання, а в іншому – підмета. Поясніть смислові, інтонаційні, граматичні й пунктуаційні відмінності у складених реченнях.

Зразок: Учні завжди виконують домашні завдання. – Учні, завжди виконуйте домашні завдання!

290 I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему й мікротеми.

Головне правило мережевого етикету (Netiquette) таке саме, як і в будь-якому іншому етикеті: поведіться так, щоб вас було легко зрозуміти, не ображайте, не створюйте проблем іншим і не заважаєте нормальному діалогу, навіть якщо він відбувається за допомогою електронної пошти.

Вітайтеся в тексті з одержувачем листа. Варіанти звертання: «Доброго дня, Андрію!», «Доброго дня, пане Андрію!», «Доброго дня, Андрію Івановичу!», «Шановний Андрію Івановичу!»... Якщо ви знаєте тільки прізвище й ініціали отримувача, за якими не можете визначити його статі, не потрібно вдаватися до варіантів на кшталт «Шановний(а)...», «Шановний/Шановна...». Якщо одержу-

вачів кілька, не перелічуйте їх, звертайтеся до всіх одразу: «друзі», «колеги», «панове», «шановне панство» тощо.

Пам'ятайте і виконуйте одне з найголовніших правил електронного листування: дотримання принципів грамотності й логічності. Той факт, що електронна пошта – швидкий спосіб зв'язку, зовсім не означає, що вона має бути недбалою. Обов'язково починайте речення з великої літери і ставте крапки. Імена й назви починайте з великих літер. Текст, написаний без крапок й інших розділових знаків, важко читати. Якщо ж він написаний самими лише великими літерами, то сприймається як **НЕСКІНЧЕННЕ ВОЛАННЯ**. І обов'язково ретельно перевіряйте орфографію.

Використовуйте порожні рядки або «три крапки» для відділення однієї думки від іншої, тому що в електронному листі вони, як правило, відіграють роль абзацу.

Завжди заповнюйте «тему листа». Намагайтеся, щоб тема листа не перевищувала 50 символів – так вона повністю відобразиться і на мобільних пристроях.

Добирайте стандартні шрифти, які зручно читати, і оптимальний кегль (як-от 14-й). Уникайте фрагментів тексту дрібним шрифтом. Не перетворюйте листа на райдугу, не потрібно експериментувати з кольоровими шрифтами. Не виділяйте слова підкресленням – їх можна переплутати з посиланням. Мінімізуйте використання різних графічних спецефектів (тіні, підсвічування, градієнти тощо).

Зображення краще додавати, а не використовувати в тілі листа. У тексті листа має бути інформація про кожен додаток.

Ніколи не вказуйте в електронному листі делікатної і конфіденційної інформації, тому що ваш текст може випадково потрапити «не тій людині».

І останнє: адресу одержувача потрібно вводити в самому кінці, щоб ви випадково не відправили недописаного листа або відправили не тому адресатові (*За Ч. Мартіном*).

II. Стисло перекажіть текст.

- Які речення – двоскладні чи односкладні – переважають у тексті? Чому?

291 Попрацюйте в парах. Спільно напишіть листа (на вибір): а) авторові улюбленої книжки; б) міському/сільському голові; в) міністру освіти. У своєму листі обов'язково використайте звертання. Зверніть увагу на те, приватний чи офіційний ваш лист, і відповідно до цього вживайте доречні звертання. У своїх листах порушуйте актуальні проблеми, висувайте пропозиції.

 Пишемо так

Орфограма «Велика буква у присвійних прикметниках»

Грінченків (словник), Маріїн (лист), Тичинине (слово), Андрієві (книжки), Шевченкові (поезії), Нобелівська (премія), Шевченківська (премія), шевченківський (стиль), авгієві стайні, ахіллесова п'ята, гордіїв вузол, дамоклів меч, прокрустове ложе, юдині срібняки, базедова хвороба, бертолетова сіль, Піфагорова теорема, гайморова порожнина, віттова хвороба, Романів (портфель), Андріїв, Галин, Ігорів, Грицьків, Матвіїв, антонів вогонь.

 Наголошуємо так

Звісока, зда́лека, здво́їти, здеремо́, здеретé, здобу́ток, зібра́ння, зле́гка, змилосе́рдитися, змістови́й, змо́вчати, знеза́ра́зити, знеприто́мніти, зніму́, зні́меш, зняла́.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

292 Випишіть із творів художньої літератури 7 речень зі звертаннями. Поясніть уживання розділових знаків. З якою метою автор використовує звертання (характеристика літературного героя, виявлення ставлення до нього тощо)?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке звертання? Які частини мови можуть виступати у ролі звертання?
2. Яка функція звертання у мовленні?
3. Якими розділовими знаками виділяється звертання на письмі?
4. Як ви звернетеся до незнайомих людей на вулиці, у транспорті тощо? В електронному листі?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ПРО УКРАЇНСЬКІ ФОРМИ ЗВЕРТАННЯ

Упродовж століть наш народ використовував дві основні форми звертання: типову українську *добродію* і західнослов'янську *пане, пані*. *Добродію, добродійко* – специфічно українське шанобливо ввічливе звертання як до знайомого, так і до незнайомого. Як етикетне звертання слово *добродій* фіксується у словниках з XVII ст. Поширене воно в цій функції було здебільшого на Східній Україні. Звертання *добродію (добродійко)* вживалися самостійно і в поєднанні з етикетними означеннями: *шановний(-а), ласкавий(-а), високошановний(-а), вельмишановний(-а), високоповажний(-а)* та з іменем по батькові. Уживаються *добродій (добродійка)* і як увічлива

форма згадування про відсутню людину. «Зо мною йде в полонину добродій Гармашій, дуже гарна людина» (М. Коцюбинський); «Скажіть мені, добродію, хто це придумав границі для людей?» (О. Маковей); «Сідаючи напроти Криленка, він поправив ремінь свого саквояжа й сказав: – Я вам не заважаю, шановний добродію?» (М. Хвильовий); «Високоповажна добродійко Ольга Петрівно» (М. Коцюбинський до Олени Пчілки).

Думається, шляхетне і дуже зручне звертання несправедливо викинуте з ужитку в нашій мові, тож потрібна його реабілітація. Зрештою, ми є свідками, як воно владно і природно повертається в наш мовленнєвий етикет.

Шанобливо ввічливі форми звертання *пане, пані, панове* поширилися в українській мові під впливом польської, цим і пояснюється те, що вживання їх переважає в західних областях України. Спочатку форма *пане* вживалася як офіційне звертання до осіб привілейованих верств суспільства. Пізніше це слово узвичаїлося як увічлива форма згадування або звертання до людей незалежно від соціального стану.

Етикетні звертання *пане (пані, панове)* можуть уживатися самостійно або в поєднанні з іменем, прізвиськом, назвою особи за фахом чи родом діяльності тощо: «Мое поважання панові інженерові», – відозвався Горобець» (О. Маковей); «Не забувайте, пане Стефанік, за мене ніколи, хоча і мовчати буду» (О. Кобилянська); «Пані Наталія Кобринська, не пам'ятаючи адреси Вашої, просила мене передати Вам її “промову”...» (М. Коцюбинський). При спілкуванні в піднесеній тональності, наприклад у листах, ці звертання вживалися з означенням *шановний, вельмишановний, високоповажний* (М. Білоус).

§25 ВСТАВНІ СЛОВА (СЛОВСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ)

293 Прочитайте. Якого значення надають реченням виділені слова? Що зміниться, якщо їх вилучити з речення? Чи є виділені слова членами речення?

1. Морське повітря, **як стверджують лікарі**, має цілющі властивості.
2. Морське повітря, **безперечно**, має цілющі властивості.
3. Морське повітря, **погодьтєся**, має цілющі властивості.
4. Морське повітря, **мабуть**, має цілющі властивості.
5. Морське повітря, **на щастя**, має цілющі властивості.

- Доведіть, що у реченні зі вставним словом чи словосполученням передається два повідомлення. Які саме?

Вставними називають такі слова, словосполучення чи речення, за допомогою яких висловлюється ставлення мовця до того, що він повідомляє, вказується на зв'язок думок, послідовність викладу тощо: *Мабуть, не злічити всіх визначень сили й краси народного поетичного слова* (Г. Бойко).

Вставні слова і словосполучення не є членами речення.

В усному мовленні вставні слова, словосполучення і речення виділяються паузами і порівняно швидкою вимовою, а на письмі – комами: *Я ті зерна буду берегти, щедре поле в них заколосує, бо, на жаль, людської доброти часом у житті таки бракує* (Д. Луценко).

Вставні речення можуть приєднуватися до головного без сполучників або за допомогою сполучників: *Ви, я думаю, вже виконали завдання. Ви, як мені здається, вже виконали завдання.*

Увага! Вставні словосполучення – це здебільшого застигли готові вирази, а вставні речення мають різноманітне лексичне наповнення і не обмежені обсягом.

Запам'ятайте! Не є вставними і не виділяються комами такі слова: *ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, все-таки, адже, от, принаймні, навіть, між тим, за традицією, буквально, якби, майже, при тому, при цьому, тим часом, тобто, до того ж, приблизно, якраз, як-не-як.*

Значення	Вставні слова
Впевненість, невпевненість, припущення	<i>Напевно, дійсно, справді, безперечно, безумовно, без сумніву, звичайно, можливо, мабуть, здається, може, очевидно, а може, щоправда</i>
Вказівка на джерело повідомлення	<i>Кажуть, як кажуть, мовляв, на думку..., за словами..., по-твоєму, по-моєму, гадаю</i>
Почуття	<i>На щастя, на жаль, на диво, слава Богу, як навмисне</i>
Послідовність викладу думок, зв'язок між ними	<i>По-перше, по-друге, до речі, з іншого боку, отже, зокрема, значить, нарешті, до речі, наприклад, таким чином</i>
Ввічливість, привертання уваги співрозмовника	<i>Пробачте, вибачте, будь ласка, дозвольте, між нами кажучи, погодьтеся</i>

294 I. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки та букви. Підкресліть вставні слова, усно поясніть, з якою метою вони вжиті.

1. На жаль дерево росте повільніше ніж людина (*І. Цюпа*). 2. На думку античних мислителів досконалим ораторське мистецтво може бути лише в руках хорошої людини (*Г. Сагач*). 3. Рушником кажуть щастя міцніше утримаєш біля себе. 4. Усмішка – це ж власне частка душі її вияв її світло і тому вона треба думати вічно буде. 5. Кажуть після грози навіть хліб краще росте стільки в атмосфері зб..рает..ся ж..ттевої сили. 6. Видно кожна епоха навіть зовнішньо ліпить свій тип (*З тв. О. Гончара*).

II. Доберіть до вставних слів синоніми.

295 Доберіть з довідки вставні слова, пропущені в реченнях. Поясніть їхні значення.

1. Спершу будиночок мав одну-єдину ... простору кімнату (*П. Загребельний*). 2. День видався сонячний, лагідний ... високі небеса дзвеніли блакитним кришталем, скликаючи дітей до школи (*І. Цюпа*). 3. Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви ... їжте й холодну й нетривну (*І. Нечуй-Левицький*). 4. ... ми ніколи не зможемо довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи (*О. Гасюк*). 5. Коли відцвітає каштан ... , що свічки догоряють, і з них скапує білий парафін на зелені підставки (*С. Пушик*). 6. Вогонь буйнішав, та пожежі ... ніхто й не гасив (*О. Ільченко*). 7. Данило вже бігцем рушив що було сили туди, де ... зупинився Федосій (*Іван Ле*).

Довідка: мабуть; либонь; здавалося; мовляв; очевидно; як правило; здається; щоправда.

296 Доповніть речення *Робота цікава* вставними словами чи словосполученнями (доберіть по два приклади для кожного випадку).

Зразок: Робота, безперечно, цікава. Робота, безсумнівно, цікава.

Вставні слова:

- 1) що виражають припущення;
- 2) що виражають радість, задоволення;
- 3) що вказують на джерело повідомлення;
- 4) що вживають для того, щоб активізувати увагу слухача або читача.

Запам'ятайте! Вставні слова необхідно відрізнити від однозвучних з ними слів, які є членами речення (*видно, можливо, здається, кажуть, думаю* та ін.): *За туманом нічого не **видно**, тільки **видно** дуба зеленого (Нар. творчість); Станція була маленька, але, **видно**, недавно відбудована (О. Копиленко).*

297 I. Запишіть речення. З'ясуйте, у яких реченнях виділені слова виступають членами речення, а в яких – вставними словами. Розставте потрібні розділові знаки.

1. А втім **може** й справді се якась невідома^о сила розкрояла мені і серце і душу надвоє (*Леся Українка*). 2. Ні, се не може бути... (*Панас Мирний*). 3. Ти б послухав що люди **кажуть**. 4. **Кажуть** обличчя – дзеркало^ф душі. 5. Це місце **здавалося** йому святим і віщим (*І. Цюпа*). 6. Тут навіть повітря **здавалося** несло в собі золотисті відтінки^ф (*О. Гончар*).

II. Складіть пари речень зі словами *бачиш*, з *іншого боку*, *вважаю* так, щоб вони виступали то вставними словами, то членами речення.

298 I. Прочитайте уривок з інтерв'ю з істориком та публіцистом Ярославом Грицаком. Пригадайте вимоги до інтерв'ю (с. 168–169). Чи дотримано їх у цьому уривку? Доведіть.

– **Розкажіть, будь ласка, як ви стали тим, хто ви є сьогодні. Ви були хлопчиком із села, який приїхав підкорювати Львів...**

– Я був не хлопчиком уже, а хлопцем, навіть юнаком. І, чесно кажучи, Львів мене дуже сильно розчарував. Місто було сіре, дуже радянське й дуже похмуре.^{сн} Треба розуміти, з якого села я приїхав. Це не те, з чим у нас асоціюється сільська місцевість, ми були розташовані між Стриєм і Моршином [*друге за величиною місто області і «всесоюзний» курорт відповідно*]. Тобто ми могли спокійно поїхати до театру, в бібліотеку чи просто погуляти в місті. Але знаєте, у чому перевага села над містом?

– **У чому?**

– У місті нема неба.^{сн} Не знаю, чи ви помічали, але ці ілюмінації, вуличні освітлення у містах закривають небо. А в селі воно є – висить прямо над головою. І ліс є – на протигагу міським паркам. Я у цьому сенсі часто згадую фразу Масарика [*соціолог і філософ, перший президент Чехословаччини (1918–1935)*], з якою повністю погоджуюся: «Дитина, яка виростає в місті, виростає в місті. Та ж, котра виростає в селі, насправді виростає у Всесвіті».

– **Львів був найближчою «вершиною для підкорення». Про що ви мріяли в дитинстві?**

– Про Грецію. Досі не можу пояснити собі це раціонально, але від самого дитинства у мене Греція асоціювалася з якимсь таким дуже великим, невимовним щастям. Напевно, тому що у Греції небо ще ближче, ніж в українському селі... І коли я уже в досить дорослому віці потрапив туди, я зрозумів, чому філософія зародилася саме у Греції. Тому що, коли ти сидиш під таким величезним

299 Попрацюйте в парах. Переконайте один одного в тому, що треба вивчати: а) зарубіжну літературу; б) фізику; в) географію (або виберіть іншу тему). Дотримуйтеся такого порядку: теза – аргументи – висновок. Використовуйте вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок, зв'язок між ними.

- Запишіть міркування один одного, використовуючи вставні слова, що вказують на джерело повідомлення та містять оцінку того, про що повідомляється.

300 Складіть речення за схемами.

[Вставне слово, ...], [..., вставне слово, ...], [..., вставне слово].

[Вставне словосп., ...], [..., вставне словосп., ...], [..., вставне словосп.].

[..., вставне речення, ...].

301 Прочитайте текст. Визначте його тему. Перекажіть, вживаючи вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок, зв'язок між ними.

Коли людині бракує слів для вираження своїх думок, або – ще гірше – й самих думок нема, у мовленні з'являються слова, що не несуть жодного смислового навантаження – слова-паразити. Маскуючись під вставні слова чи словосполучення, численні *коротше, значить, до речі, взагалі-то, отож, так би мовити, чуєш, типу, реально, в принципі* та ін. лише засмічують мову.

Як позбутися слів-паразитів?

Читайте і слухайте (зокрема, аудіокниги) – а потім намагайтеся відтворити правильною літературною мовою «близько до тексту».

Стежте за своїм мовленням: прийміть вольове рішення – говорити правильно і красиво чистою українською мовою – та постійно контролюйте себе.

Не поспішайте висловитися. Спочатку намагайтеся чітко сформулювати думку.

Ви, мабуть, пам'ятаєте, що іноді «краще жувати...» Якщо не готові щось сказати, промовчіть.

Розробіть систему покарань. Наприклад, попросіть друга, сусіда по партії щипати/наступати вам на ногу щоразу, як ви уживете слово-паразит.

Вдайтеся до репетицій: артистично виголошуйте промови – перед дзеркалом або ж перед членами родини, котрі, як і ви, прагнуть мовної досконалості (*О. Рудь*).

- Складіть список своїх слів-паразитів. Спробуйте викоринити їх зі свого мовлення, послуговуючись порадами з вправи.

✍ *Пишемо так***Орфограма «Дефіс у прислівниках»**

По-перше, по-людськи, будь-як, як-небудь, коли-небудь, де-небудь, ледве-ледве, по-нашому, по-братськи, по-сучасному, казна-коли, хтозна-де, де-не-де, віч-на-віч, ялось-то, по-твоєму, де-таки, десь-то, по-п'яте, пліч-о-пліч, всього-на-всього, часто-густо, далеко-далеко, коли-не-коли, будь-що-будь, хоч-не-хоч, сяк-так, будь-де, будь-коли, казна-як, по-іншому, по-українськи, по-своєму, по-латині, по-батьківськи, по-треє, вряди-годи, десь-інде, по-сусідськи.

[á] *Наголошуємо так*

Знітитися, зовсім, зозла, зразковий, зрання, зручний, зсерєдини, зубожіння, зубожіти, зустрічний, два зяті, прийшли зяті.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

302 Складіть і запишіть пораду (6–7 речень) з теми «Як правильно вибрати подарунок», використовуючи подані нижче слова і словосполучення як вставні.

По-перше, спочатку, по-друге, головне, до речі, по-третє, на мою думку.

303 Запишіть якомога більше різних відповідей (ствердних чи заперечних) на подані запитання, використовуючи вставні слова і словосполучення.

Зразок: Ми зустрінемося сьогодні? – Звичайно, ми зустрінемося. Може, зустрінемося. Я думаю, зустрінемося.

1. Ти виконав домашнє завдання? 2. Ми підемо в кіно? 3. Ти не забув привітати бабусю з днем народження? 4. Ти бачив мультфільм «Маленький принц»?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яка роль вставних слів (словосполучень, речень) у мовленні?
2. Назвіть основні групи вставних слів за значенням.
3. Як вставні слова (словосполучення, речення) виділяють на письмі?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**ВИСЛОВИ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ**

Особливе місце серед увічливих виразів належить висловам привернення уваги. Як правило, вони використовуються у ситуації вибачення, прохання, запрошення. В українській мові до них відносять такі мовні одиниці: *будь ласка; коли (як, якщо)*

буде (твоя, ваша і т. ін.) ласка; з ласки вашої (твоєї); будь ласкавий; будь ласкав; будьте ласкаві; будьте люб'язні. Характерною ознакою цих висловів є те, що сюди входять слова з коренем ласк- і люб-. Іменник ласка означає доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь; одне із значень прикметника ласкавий – те, що у ньому «виявляється доброзичливість, привітність». Синонімічним до попереднього є прикметник люб'язний, вживаний зі значенням «уважний», привітний до кого-небудь. Отже, ввічливими виразами ми засвідчуємо доброзичливе, привітне ставлення до співрозмовника, що лежить в основі етикетного спілкування.

Вислови *будь ласка, коли (як, якщо) твоя ласка* використовуються при чемному проханні, запрошуванні, в ситуації вибачення.

Форми множини *будьте ласкаві, якщо ваша ласка, з ласки вашої* відомі в ситуації чемного звертання до старших з проханням і порівняно з попереднім мають вищий ступінь увічливості, а отже, характерні для піднесеної тональності спілкування. Приміром: «*Будьте ласкаві, напишіть мені, як стоїть справа з “Запомогою”*» (М. Коцюбинський); «*На це я пристаю, – коли ваша така ласка, – тихо промовив Улас*» (І. Нечуй-Левицький); «*То викличте мені, з ласки вашої, Любов Олександрівну на хвилинку*» (Леся Українка). Особливою витонченістю вирізняється вислів *будьте люб'язні*: «*Будьте люб'язні, сюди, Неоніло Григорівно*» (В. Собко). Вислови привернення уваги є чарівними словами, які роблять співрозмовника чуйним, прихильним, доброзичливим (М. Білоус).

§26 УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ ПРИ ЗВЕРТАННІ ТА В РЕЧЕННЯХ ЗІ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

304 І. Спишіть уривки з віршів та українських народних пісень, вставляючи пропущені розділові знаки та букви. Визначте вид та роль звертання.

- Ой дівчино^б шумить гай, кого любиш, – забувай, забувай.
- Ой ти дівчино з горіха зерня, чом твоє серденько – колюче терня?
- Глянь моя рибонько^б хвил..ю срібною стел..т..ся в полі туман (М. Старицький).
- За що красавице я так тебе люблю (І. Франко).
- Так ти моя крале з далекого краю (І. Манжура).
- Не минай з погордою і не смійся дитя (І. Франко).
- Ой вийди вийди серд..нько^б Галю серд..нько рибонько дорогий кр..шталю.
- Не плач моя доле кохана (М. Старицький).
- Ой очі очі очі дівочі темні як нічка ясні як день.
- Прощай дівчинонько сер..це коханеє прощайте куч..рі личко^б рум..янее.
- О панно Інно панно Інно! Я сам. Вікно. Сніги... (П. Тичина).
- О мої очі мої карі поглядіть на

мене мої зорі ясні (*Т. Шевченко*). 13. Кохай мене. Я твій завжди (не)змі..на подруго далека. Моя зажур..на л..леко прилинь сюди (*М. Упенник*).

II. Проаналізуйте будову позначених слів. Що в них спільного? З якою метою вживається саме така форма?

- Випишіть п'ять речень зі звертаннями з українських історичних пісень.

305 Складіть речення зі звертаннями для запропонованих ситуацій.

1. Поцікавтеся у пасажира тролейбуса, скільки ще зупинок до кінцевої.
2. Попросіть у продавця в магазині показати вам кеди іншого розміру.
3. Спитайте у перехожого, як проїхати до метро.
4. Запитайте на інтернет-форумі, як стати модератором.
5. Зателефонуйте в інтернет-магазин, щоб зробити замовлення.

306 Спишіть, виправляючи пунктуаційні й орфографічні помилки.

1. Не вихід на співанку трьох голосів вона бессумнівно, сприйняла б як тяжку особисту образу (*Ю. Смолич*). 2. Нарешті, його покликали в суд (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Мамо гляньте як видно на дворі! (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Цілими днями бувало просижує хлопець над книжкою (*А. Головка*). 5. Оцеж я нібито, маю в Італію їхать (*Леся Українка*). 6. Минають села наче сни. І от нарешті засиніли дніпропетровщині лани (*В. Сосюра*). 7. Люди, принаймні, не мерзнуть зимою в хатах і не трусяться од холоду (*І. Нечуй-Левицький*). 8. А ми по твоєму хто? – вигукнув котрийсь із натовпу фронтовиків, що стіною стояли перед самим ганком (*О. Гончар*). 9. Даруйте на слові, але ви більше, ніж помиляєтесь (*І. Микитенко*). 10. Коли прим'яв тебе Якове, трохи, пробачай – покосився на нього Мірошніченко (*М. Стельмах*).

Увага! Від вставних слів (словосполучень, речень) треба відрізнати **вставлені конструкції**, які коментують зміст речення або окремих членів речення, роз'яснюють його, уточнюють та ін., але **не містять оцінки, не передають ставлення** тощо.

Оскільки вставлені конструкції передають додаткові відомості, вони не можуть знаходитися на початку речення – тільки в середині та кінці. На письмі виділяються комами, дужками або тире.

Білясте море (воно наче вкрите на ніч рядном) протягається слабо в сонній млоті і ніжно викидає перші хвилі на берег (М. Коцюбинський). За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто (С. Скляренко). Турса шелестить... (про що?) (А. Головка).

Вставлена конструкція може складатися із самого лише знака оклику чи знака питання – аж до цілого речення і навіть абзацу.

307 І. Прочитайте. Визначте стиль тексту. Доберіть заголовок.

Розмову про архітектурну Одесу, поза сумнівом, слід починати зі згадки про сотні простих українських будівничих цього міста.^{сн} 1797 р. у царському наказі зазначалося, що українські козаки не лише оселилися на території колишньої фортеці Хаджибей (зокрема, Пересипу), а й «завели собі господарство та збудували власні будинки». За неповними даними одеських істориків Сапожникових, упродовж 1794–1820 рр. у Хаджибеї та Одесі мешкало 635 чорноморських козаків та їхніх родичів, що, погодьтеся, було аж ніяк не маленькою цифрою для на той час лише кількатисячного міста.^п

Автором проекту розбудови Одеси був вихідець із козацької старшини, статс-секретар Катерини ІІ, Андріан Грибовський. Один із представників козацької династії Шостаків, Антін, як військовий інженер разом із Ф. Деволаном у 1793 р. обстежив місцеві гавані та обрав місце для майбутнього міста. На початку ХІХ ст. він як приватний будівельний підрядчик споруджував Великий мол в Одеському порту, Рішельєвський ліцей.

Інший нащадок козаків, знаменитий скульптор, академік та професор Іван Мартос, у 1823–1828 рр. створив для Одеси один із її сучасних символів – бронзову статую градоначальника Армана Рішельє.^п

Перша чверть ХХ ст. подарувала Одесі цілу плеяду видатних українських архітекторів. І серед них – Федір Нестурх, нащадок українських козаків Нештурхів. На перелік споруд Ф. Нестурха в Одесі (більшість із них збереглася) можна було б витратити кілька сторінок. Та, звичайно, головна перлина Нестурха-архітектора – Міська публічна бібліотека на вулиці Херсонській (сьогодні Державна наукова бібліотека імені Горького на вулиці Пастера).^{сн} Це була перша на території України та друга в Російській імперії публічна бібліотека.

Федір Нестурх був одним із найактивніших діячів одеських «Просвіти», «Українського клубу», «Української Хати», де виступав із доповідями, брав

Державна наукова бібліотека імені Горького на вулиці Пастера, Одеса

участь у музичних вечорах. Українську революцію 1917 року Ф. Нестурх, ясна річ, зустрів із піднесенням. Він був одним із тих, хто вважав, що Україна має розвиватися як самостійна держава. Зодчий мріяв звести будинок для Української національної бібліотеки – кращий, аніж раніше побудована ним споруда Публічної бібліотеки (За О. Музичком).

II. 1. Знайдіть речення зі вставними словами, словосполученнями, поясніть їх значення та пунктуаційне оформлення. 2. Знайдіть речення зі вставленими конструкціями, з'ясуйте їхню роль.

III. 1. У другому абзаці назвіть усі вивчені орфограми. 2. Знайдіть у тексті прикладки, поясніть їх правопис. 3. Доберіть синоніми до слів *плеяда*, *будівничий*, *зодчий*.

- Яких українських архітекторів ви знаєте? Складіть стислу розповідь про одного з них, використовуючи вставні слова (словосполучення, речення).
- Пригадайте, що таке Ренесанс, бароко. Складіть повідомлення у науковому стилі, використовуючи вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок, зв'язок між ними.

308 I. Прочитайте. Знайдіть опис степу. За допомогою яких мовних засобів передається різноманіття степової флори і фауни? Перекажіть уривок тексту, що містить опис.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна розташований у смт^о Асканія-Нова Чаплинського району Херсонської області Цілинний степ «Асканія-Нова» ... має велику наукову, культурно-пізнавальну та практичну цінність.

Фрідріх Фальц-Фейн 1898 року в своєму родовому маєтку з власної ініціативи першим у світі ... вилучив з господарського використання ділянку своїх угідь. Вона стала праядром теперішнього ... найбільшого в Європі ... заповідного типчачово-ковилового степу. 8 лютого 1921 року ... маєтки «Асканія-Нова» і «Дорнбург» були оголошені Державним степовим заповідником УСРР.^{сн}

Суха мова статистики фіксує тут 478 видів вищих рослин. Однак вона не може передати різноманіття всіх проявів, букету запахів, притаманних лише дикому степу. Степ постійно змінює своє забарвлення. Завітавши сюди наприкінці квітня, ви побачите, як на сірому фоні минулорічної трави яскравими різнобарвними вогниками палахкотять квіти тюльпанів, ніжною блакиттю^о манять півники. Розстелить^о ковила українська свої перисті остюки – і степ вже хвилюється, наче море. Зацвіте льон австрійський – і земля ніби вкриється легким серпанком. Пройде ще трохи часу – і степ вже нагадає килим.

Тут зустрічаються типові мешканці степового ландшафту: малий ховрашок, степовий байбак, тушканчик великий, заць-русак^о, мишоподібні гризуни, а також середні та дрібні хижаки: звичайна лисиця, степовий тхір, ласка.^п В умовах, наближених до природних, утримуються табуни диких копитних з різних кон-

тинентів – бізони, сайгаки, лань європейська, коні Пржевальського, туркменські кулани, благородні олені, кафрські буйволи. Ближче до осені збирається велика кількість перелітних птахів: різні види качок, багатотисячні зграї журавлів, сірих гусей, куликів^{СН} (<http://askania-nova-zapovidnik.gov.ua>).

II. Спишіть перші два абзаци, вставляючи замість крапок вставні слова чи вставлені конструкції з довідки. Що змінилося у змісті речень?

Довідка: як стверджують дослідники; єдина в Європі ділянка типчаково-ковилового степу, якого ніколи не торкався плуг; за Декретом Ради Народних Комісарів України; безсумнівно; звідси й колишня назва заповідника – «Чаплі»; 11 054 га.

- Поясніть правопис власних назв.

✍ Пишемо так

Орфограма «Букви і, ї в суфіксах жіночих імен по батькові»

Іванівна, Василівна, Андріївна, Олексіївна, Іллівна, Луківна, Хомівна, Савівна, Кузьмівна, Микитівна, Яківна, Степанівна, Дмитрівна, Аркадіївна, Євгенівна, Романівна, Сергіївна, Володимирівна, Богданівна, Валеріївна, Карпівна, Юліанівна, Борисівна, Гордіївна, Юріївна, Григорівна, Миколаївна, Антонівна, Ігорівна, Федорівна, Олександрівна, Леонідівна, Павлівна, Михайлівна, Тарасівна, Семенівна, Валентинівна, Геннадіївна.

а Наголошуємо так

Іграшка, іграшковий, ідемó, ідетé, ідучí, Ізраїль, ікло, іко́нопис, індічина, інду́стрія, інженéрія, іноді, інопле́мінний, іржа́віти, істері́я.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

309 Випишіть із вправ § 26 два речення зі звертаннями і два – із вставними словами (словосполученнями) та виконайте їх синтаксичний розбір.

Характеризуючи звертання, вкажіть, поширене воно чи непоширене; чим виражене; обґрунтуйте розділові знаки. Характеризуючи вставні слова, вкажіть їх значення і пунктуаційне оформлення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Для чого використовують звертання в усному і писемному мовленні?
2. Якими розділовими знаками виділяється звертання залежно від його місця в реченні?
3. Яка роль вставних слів (словосполучень, речень) у мовленні? Як вони виділяються на письмі?
4. Навіщо потрібно відрізнати вставні слова від однозвучних з ними слів, що є членами речення?
5. У яких стилях мовлення вживаються вставні слова?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ПРО ПОМІЧ ПАРАДАМИ

Чи чув хто про таку поміч? Навряд. А от, слухаючи київське радіо, я мав нагоду почути. Один високий муж, виступаючи перед мікрофоном, зобов'язався помагати президентові України «парадами». Я не одразу збагнув, про що йдеться. Шановний достойник мав сказати «помагати **порадами**».

Можна довідатися, що на Україні **разпочнеться** передвиборна кампанія, що засідатиме **абласний виканавчий камітет**, а часом і рада **абарони**. На київському радіо слова «економіка» і «політика» вимовляють **еканоміка** і **палітика**. На релігійному форумі закликають вірян **не дапускати варажнечі**. Визначний історик розповідає слухачам про **дагавір казаків з масковським царем**. А у виступі про освіту почув: **асвіт'яни, праграма, арганізація, правести, педагагічний, багата** (у значенні *багато*), **неабхідна, запазичили, адначасна**.

Можна не сумніватися, що усі ті мовці гадають, що вони чудово говорять на *українском язика*. На жаль, вони «глибАка пАмиляються». Одною з характерних особливостей української мови є правило: пишемо, як говоримо. Звідси й обернена формула: говоримо, як пишемо. А це значить, що там, де пишемо **О**, маємо й вимовляти **О**: **оборона, охота, економіка, контракт, позичати**. І правило це стосовно до звуку **О**, сказав би я, *муроване*. Воно не має винятків. Там, де у процесі мовотворення українці – відповідно до мовних законів – вимовляють **А**, там за нашим правописом ми й пишемо **А**: **гарячий, багатий, гаразд, хазяїн, калач** тощо.

Той, хто хоче правильно говорити сам і навчити правильно говорити своїх дітей, а надто, хто має себе за патріота, мусить передусім звернути увагу на вимову. Бо неправильна вимова є першою ознакою суржику (*С. Караванський*).

Розвиток
мовлення 14

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ (ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

310 Порівняйте теми творів. Що між ними спільного? Чим вони відрізняються?

1. Вулиця мого дитинства.
2. Улюблений куточок рідної природи.
3. Вигляд з мого вікна.
4. Панорама рідного міста (села, нашої річки).

- 311** I. 1. Прочитайте. Визначте тип тексту. Охарактеризуйте композицію. Чи передається ставлення автора до того, про що йдеться в тексті?
2. Знайдіть вставні члени речення, поясніть їхню роль.

Хоч з якого боку ви підїжджаєте до Берислава, дорогою з Катеринослава, Херсона чи Сімферополя, здалеку ви ще помітите густий натовп крилатих млинів, які якимось згрупувалися переважно на північній його околиці. Та вид на нього, безсумнівно, кращий з-за Дніпра по кримській дорозі, бо перед очима, як на долоні, суцільна скеляста смуга берега, на якій видніються будиночки, хатинки і мазанки, деякі обсажені деревцями... Балка Кизикерменка, що відділяє нове місто від старого, складається з широкого яру, який біля мосту переходить в урвище – шанець* старовинної турецької фортеці. Через Дніпро на острові, що утворився пізніше, видно залишки укріплення, що мали допомагати фортеці. Кажуть, тут також були протягнуті залізні ланцюги через Дніпро, щоб утримувати запорожців від морських набігів. Однак запорожці не боялися, як відомо, Кизикермена. Витівки козацькі збереглися у друкованих пам'ятках...

Назва частини міста Пойдунівка вельми недавня і походить від малоруського гумору. Перші поселенці, що зайняли центр сучасного міста, були чисті малоруси-полтавці. Через деякий час з'явилися і чернігівські вихідці, вимова яких має уже різку відмінність. Останні заселили північну частину нинішнього Берислава, яка вважалася до того часу степом. Чи були серйозні сутички між попередніми і пізнішими поселенцями – невідомо, але полтавці назвали чернігівців пойдунами. Майбутній час дієслова *йти* – малоруською *пиду*, чернігівці ж кажуть *пойду* – от така штука.

Порада. У творі-описі місцевості можна використати обрамлення до основної частини: спогади про село чи місто; зустріч з ним після розлуки; мрії про цю зустріч; записи у щоденнику; лист до друга, якого ви запрошуєте побувати у вашому селі чи місті тощо.

Берислав – перше містечко на Дніпрі, зовнішність якого відрізняється від інших однією оригінальністю: рідко біля якого будинку ви не побачите високої жердини з віхтем сухих гілок угорі, з порожнім висušеним гарбузом або дерев'яним будиночком. Це тимчасові притулки для шпаків, які, зустрічаючи готові помешкання, охоче у них селяться і співом своїм винагороджують привітного господаря за гостинність. Спів цей, особливо навесні, із світанком, надзвичайно приємний; коли співають разом декілька шпаків, виходить оригінальний концерт.

Навесні, ранками, помітно у Бериславі особливе багатолюддя. Це збираються чорнороби, за якими присилають поміщики з далеких місцевостей. Біля бериславської пристані або, краще сказати, уздовж берега, від казенної переправи і угору до річки Космахи, стоять морехідні човни, дуби і шаланди. На цьому березі завше життя і рух, і він усипаний народом: матросами, пасажирами, пралями, рибалками...

Навесні та влітку місто доволі гарне, у різних місцях будиночки обсажені деревами. Та любив я тихого літнього вечора сидіти на скелі і дивитися, як віддзеркалюються у Дніпрі кам'янистий берег, зелений острів, а вдалині, на таврійському березі, видніються вогники, розкладені у степу чумаками.

(О. Афанасьєв-Чужбинський)

II. 1. Прочитайте текст. Доведіть, що він не належить до художнього стилю.

2. Користуючись текстом і фотографією, створіть невеликий опис у художньому стилі.

1896 року було завершено будівництво залізничної колії, що сполучала Галицьке Поділля з Буковиною (у 1867–1918 рр. Закарпаття, Буковина та Галичина входили до складу Австро-Угорщини). Саме на цій залізничній гілці у селі Плебанівка Тербовлянського району, що на Тернопільщині, спорудили дев'ятиарковий кам'яний залізничний віадук (від лат. *via* – шлях та лат. *duco* – веду – міст на високих опорах через глибокий яр або ущелину). Масивний і надійний, віадук досі допомагає поїздам долати звивисті схили галицької землі. Свій по-

Віадук у с. Плебанівка

чатковий вигляд йому вдалося зберегти завдяки кам'яній кладці і дев'яти високим аркам. Арочний стиль вибраний не випадково – це збільшує надійність і довговічність усієї конструкції (www.discoverukraine.com.ua).

312 Визначте стиль обох текстів, обґрунтуйте свою думку. Як передається в описах авторський настрій?

1. МОЄ МІСТО

...Снилося мені що йду
з батьківського дому до школи
знаю куди прямую
зліва крамниця Пашанди
третя гімназія книгарні
видно навіть у шибці
крізь шибку голову старого Бодака
хочу звернути до катедри
краєвид раптом зникає
немає продовження
просто не можна йти далі

однак добре знаю
що це не сліпа вулиця
океан миттєвої пам'яті
підмиває руйнує образи
залишиться камінь
на якому я народився
щонаочі стаю босий перед
закритою брамою мого міста.

*(Збігнев Герберт, польський поет,
есеїст, драматург; народився
у Львові)*

2. Будинки причаїлися під габою* ночі, щезали у мороці. Нічне світило ще не зішло на небосхил, і лише зірки осявали верхів'я гір. Бучач стоїть на горі, і здавалося, ніби зірки прив'язані до дахів його будинків. Раптом вийшов місяць і освітив усе місто.

І сказав один з них: зроду не знав я, що містечко наше таке прекрасне. Здається мені, що в усьому світі не знайдеш міста красивішого за наше. ...Кожне місто гарне, якщо живуть у ньому добрі люди...

*(Шмуель-Йосип Агнон, ізраїльський письменник,
лауреат Нобелівської премії; народився в м. Бучачі,
що на Тернопільщині)*

- 313** 1. Перечитайте поради, як писати твір-опис місцевості, на с. 208.
2. Напишіть твір, записавши складний план, на одну з тем: «Моє місто/село»; «Ранок/вечір у моєму місті/селі»; «Зима/весна/літо/осінь у моєму місті/селі» та ін. Заголовок доберіть самостійно.

Зуважте! У своєму творі ви можете торкнутися питань походження назви, історії міста (села), особливостей природи, архітектури; ідей, які об'єднують мешканців; розповісти, чим пишаються мешканці вашого міста (села), що їх хвилює. Однак не намагайтеся охопити і висвітлити їх усі. Пам'ятайте, що ви пишете твір-опис.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

ВИ НАВЧИТЕСЯ:

- ↪ *правильно розставляти розділові знаки при відокремлених і уточнювальних членах речення*
- ↪ *правильно інтонувати речення з відокремленими й уточнювальними членами речення*
- ↪ *будувати висловлення, використовуючи виражальні можливості речень із відокремленими й уточнювальними членами*

§27 ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

314 Виразно прочитайте. У якому реченні спостерігаємо смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення? Виділіть у першому реченні головну й додаткову інформацію. Де повідомлення передано лаконічніше?

1. На скелю сіла чайка, граціозна, збуджена важким перельотом, щаслива від того, що знову на рідному березі. 2. На скелю сіла граціозна чайка. Вона була збуджена важким перельотом і щаслива від того, що знову на рідному березі.

«Буду я навчатись мови золотої»

Відокремлення – це смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення.

Відокремлюють члени речення за допомогою порядку слів, інтонації та розділових знаків (в усному мовленні й на письмі). Для відокремлення на письмі використовують коми, іноді тире.

Інтонаційні особливості речень з відокремленими членами:

- на пояснюваному слові тон підвищується;
- відокремлені члени речення відділяються паузами;
- на останнє слово у відокремленому звороті падає логічний наголос.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ УЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ НА ПИСЬМІ

Правило	Приклади
Відокремлюються поширені означення, що стоять після означуваного слова (виражені дієприкметниковим, прикметниковим (прикметник із залежними словами) зворотами)	<i><u>Гаї</u>, густо завітчані в жовті й багряні барви, вигриваються під лагідним осіннім сонцем (І. Цюпа).</i> <i>Дарують ласку, повну болю й змоги (А. Малишко).</i>
Відокремлюються поширені й непоширені означення, що стосуються особового займенника	<i><u>Їх</u>, втомлених складним маршрутом, зустрічали на базі друзі.</i> <i>Усміхнений, він справив на нас приємне враження (З газети).</i>

Відокремлюються поширені й непоширені означення, які стоять перед означуваним словом, якщо вони мають додаткове обставинне значення (причини, умови)	<i>Оповитий тишею, степ дихав пахощами трав (Петро Панч).</i>
Відокремлюються означення, відділені від означуваного слова іншими словами	<i>Зволожений, стояв собі клен і ніби по-сміхався хмарині.</i>
Відокремлюються означення, що стоять після означуваного слова, якщо перед ним уже є залежне від нього означення	<i>Рідна пісня, <u>чиста і світла</u>, знову заполонила душу.</i>

Неузгоджене означення відокремлюється, якщо:

- стоїть після узгодженого: *Переляканий, запорошений снігом, без шапки, мчав Василько по дорозі назустріч холодному вітрові (М. Коцюбинський);*
- стосується власної назви чи особового займенника: *Ганна, з її охотою до роботи, безпосередністю, щирістю та привітністю, теж якось одразу сподобалася своїм новим знайомим (В. Козаченко).*

315 Прочитайте виразно речення. Простежте за зміною інтонації. Чи однаковий зміст цих речень?

1. Нас пригощали яблуками червонобокими. 2. Нас пригощали яблуками, червонобокими. 3. Нас пригощали червонобокими яблуками.

316 Виразно прочитайте речення. Поясніть наявність чи відсутність відокремлення в реченнях. Згрупуйте речення з відокремленими означеннями за правилами, поданими в таблиці. Запишіть речення під номерами, які відповідають номеру в таблиці.

1. Хата стояла на горі **чиста, біла, весела** (І. Нечуй-Левицький). 2. Море шуміло, дрібні камінці торохтіли, **зачеплені хвилею** (Леся Українка). 3. **Битий** не раз ворог відступав на захід (І. Цюпа). 4. **Натхненні^м порадами майстра**, учні почали роботу. 5. І ось їй, **наймолодшій**, доручили розпочати естафету. 6. **Вражений^м**, зупинився наш товариш біля сцени. 7. Гори здіймалися вдалині, **недосяжні, чужі** (З газети). 8. Він стояв на кормі з веслом, **суворий і красивий** (О. Довженко). 9. Та серце вірить, **повне прохолоди**, дитячим неосіннім холодам (М. Рильський). 10. Десятеро вузьких, **прихоплених із половецьких степів** очей одразу насмішкувато зійшлися на постаті студента (М. Стельмах). 11. Над берегом послався **невеликий, густо зацвічений білою ромашкою** луг (В. Козаченко). 12. **Осяяний сонцем**, перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко).

- Пригадайте орфограму «Літери -н- у дієприкметниках та -нн- у прикметниках», доберіть приклади з вправи.

317 I. Прочитайте. Знайдіть відокремлені означення, поясніть причини відокремлення.

Народжений на початку ХХ століття, український архітектурний модерн був, з-поміж іншого, результатом благородної моди на вивчення української старовини: звичаїв, фольклору, історії, народних ремесел, музики й архітектури. Архітектори-патріоти не запозичували старих моделей, милих серцю. Вивчаючи шедеври, зафіксовані історією народу, вони надали їм подальшого розвитку.

Водночас з'явилися замовники-патріоти, охочі відродити національне зодчество. Ті, що, за словами українського громадського діяча й мецената Євгена Чикаленка, любили Батьківщину не тільки до глибини серця, а й до глибини гаманця (*З довідника*).

II. Знайдіть речення з однорідними членами, поясніть їхнє пунктуаційне оформлення.

318 Зробіть з двох речень одне – ускладнене відокремленим означенням.

1. На початку ХХ ст. полтавці задумали справити ювілей «Енеїди». «Енеїду» створив уродженець Полтави Іван Котляревський. 2. Намітили цілий комплекс подій. Ці події були пов'язані і з «Енеїдою», і з письменником. 3. Будинок Полтавського земства був задуманий в українському національному стилі. Новий будинок Полтавського земства також мали спорудити до ювілею. 4. Вперше в Україні Опанас Сластьон, художник і громадський діяч, вказав архітекторам на те, що треба «перестати жити вічним наслідуванням і запозиченням, а самостійно розвивати творчість, і нема на світі жодної культури, яка базується на запереченні творчого духу свого народу». Творчість вкладена в нас матір'ю-природою. 5. Земство оголосило конкурс. У конкурсі переміг тридцятирічний Василь Кричевський. 6. Величезний будинок вдало вписався у природне довкілля Полтави. Будинок був урочистий і рясно орнаментований мотивами «дерева життя» і «квітки у вазоні».

319 Виконайте коментоване читання тексту – поясніть уживання розділових знаків.

Творчість династії Кричевських, спрямована на збагачення національних традицій, залишила непересічний відбиток у багатьох галузях художньої культури: в архітектурі й дизайні, малярстві та графіці, у кіно і театрі.

«Якщо уявити собі мистецтво якогось народу як храм, що спирається на колони, то однією з таких колон українського мистецтва був Василь Григорович Кричевський» (*С. Гординський*).

Василь Кричевський, високоосвічений і універсально обдарований, був творцем нової української архітектури і графіком-новатором. Давній тризуб,

Перший будинок у стилі українського модерну – Полтавське земство (1904) – архітектора Василя Кричевського. Інтер'єр Сергія Васильківського та Миколи Самокиша

модернізований накресленням Кричевського, сьогодні прикрашає державні прапори і документи незалежної України. Він досконало знав народну творчість, умів навчати, постійно вчився сам і став першим в Україні художником нового мистецтва – мистецтва кіно. Зокрема, працював над стрічками Олександра Довженка (його колишнього учня в Українській академії мистецтв).

Чутливий до минулого, відкритий до майбутнього, В. Кричевський не належав до жодних течій і угруповань. Внутрішньо незалежний, він лишився вірним своїм художнім принципам і мистецтву (<http://museumshevchenko.org.ua>).

320 Спишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення і поясніть умови їх відокремлення.

1. А він самотній уночі ще довго в вогнище дивився (*А. Малишко*). 2. У льох його молодого той пан замикає (*Т. Шевченко*). 3. Цвіте земля задивлена в свободу (*Л. Костенко*). 4. Обліплений снігом берест злився з усім білим навколишшям (*М. Вінграновський*). 5. Але задиханий і знесилений Юра спинається тільки під самим муром (*Ю. Смолич*). 6. Жнива щороку мали свою пору освячену святами овіяну піснями (*У. Самчук*). 7. Стояла тополя уся в серпанку струнка і терпляча як наречена що йде до шлюбу (*М. Коцюбинський*). 8. Маленька кругленька з терновими мрійними очима вона зразу прихилила до себе серце всякої людини (*С. Васильченко*).

✍ Пишемо так

Орфограма «Букви -н- у дієприкметниках та -нн- у прикметниках»

Благословенний, стражденний, заплаканий, загублений, зораний, здоровенний, ношений, печений, переможений, прочитаний, незрівнянний, неблаганний, невізнаний, нездоланий, нездоланний, незлічений, незліченний, нескінчений, нескінченний, осяяний, чавунний, широченний.

а *Наголошуємо так*

Їздячи, їстівний, йдемо́, йдетé, йдучи́, йме́ння, йоди́стий, ка́вовий, ка́жучи, ка́мі́нний, ка́м'я́ний, ката́лог, каучу́к, кварта́л, кі́дати, кі́лим, два́ кили́ми, кіломе́тр.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

321 Запишіть: а) вставляючи, де потрібно, розділові знаки; б) перетворивши речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими й навпаки. Чи змінився зміст речень? Прочитайте записане з відповідною інтонацією.

Зразок: Земля, осяяна вечірнім сонцем, готувалася до відпочинку. – Осяяна вечірнім сонцем земля готувалася до відпочинку.

1. Сутінки впали на притулене до гір верховинське село (*І. Чендей*). 2. Умиті росами квіти злегка похитувались. 3. Небо високе й чисте просівало зорі крізь невидиме решето (*Г. Тютюнник*). 4. Вечірнє сонце кидало проміння на стіл застелений білою скатертиною (*І. Нечуй-Левицький*).

322 Прочитайте. Виконайте синтаксичний розбір усіх речень. Поясніть, як різне пунктуаційне оформлення змінює інтонування і зміст речень.

1. Леліє даль волога і блакитна (*М. Бажан*). 2. Леліє даль, волога і блакитна. 3. Леліє даль волога, і блакитна. 4. Леліє даль волога. І блакитна.

323 Спишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Слався мій народе мій гордий чесний добрий молодий (*М. Вінграновський*). 2. Як я бідна тут горюю прийди подивися (*І. Котляревський*). 3. Яків з розстебнутим коміром сорочки лежав на траві й дивився в небо (*А. Шиян*). 4. Слово оповите любов'ю вигранене вічністю заходить у серце

Відокремлені означення надають мовленню виразності, емоційності. Вони часто вживаються у художньому і публіцистичному стилях, рідше в науковому.

Відокремлені означення допомагають краще уявити предмет мовлення, наголосити на певних якостях.

й настроює струни ніжності (*І. Вихованець*). 5. Вони постійно освітлені зсередини м'яким живим сяйвом були наче видимим предметним вираженням її душі (*Є. Гуцало*).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ЖИВОПИСНИЙ, ЖИВОПИСНО, МАЛЯРСЬКИЙ, МАЛЬОВНИЧИЙ, МАЛЬОВНИЧО (МАЛЬОВНИЧЕ)

В одній газеті читаємо: «Випускники живописного факультету захищають нині свої дипломні роботи»; бачимо в журналі: «Які живописні краєвиди над Ворсклою!»; запевняє автор белетристичного твору, що його персонаж: «Уміє живописно оповідати».

Русизм *живопис* трапляється в українській мові: «Кинути живопис і естетику я й не можу й не хочу, бо це – моє покликання» (*А. Кримський*), – але є власне слово з цим же значенням – *малярство*: «*Малярство*, картини – це зір моїх очей» (*І. Нечуй-Левицький*); є й *маляр*, що становить синонім не до слова *фарбар*, а до *художник*: «Коли б же мені тії *малярі*, – намалювала б личенько собі» (*народна пісня*); «Великий італійський *маляр* Рафаель» (*Словник за редакцією А. Кримського*). Є в українській мові похідний прикметник *малярський*: «Сошенко залучив Тараса до *малярської* школи» (*І. Нечуй-Левицький*). Чому б не скористатися цим прикметником для назви факультету замість нечіткого або двозначного *живописний*, що є синонімом не тільки до прикметника *малярський*, а й до *мальовничий*: «Там дуже *мальовнича* місцевість: дикі гори, тайга» (*М. Трублаїні*). Не слід забувати й про прислівник *мальовничо* (*мальовниче*): «Краї сеї хустки *мальовниче* спадали на спину й на плечі» (*А. Кримський*) (*Б. Антоненко-Давидович*).

324 I. Запишіть текст, замінюючи невідокремлені означення відокремленими. Чи змінилося значення цих членів речення?

Привезені з далеких сонячних земель соняшники стали символами степової України. Люди вірять, що вони весь час повертають за сонцем облямовані вогняними пелюстками голівки, ніби побоюючись, що світло може розсердитися й назавжди покинути землю. Є чимало сонячних назв і в інших рослин. «Сонцеглядом» називають цикорій, а «сонцецвітом» – кам'яну троянду (3 кн. «*Ми українці*»).

II. 1. Укладіть словникову статтю «Соняшник», використовуючи відокремлені означення.

2. Поясніть, як ви розумієте слова «сонцегляд», «сонцецвіт».

- Придумайте власні новотвори – образні назви предметів, рослин з основою *сонце*.
- Напишіть твір-мініатюру про соняшник, використавши щонайменше два-три відокремлені означення.

325 I. Прочитайте. Випишіть речення з відокремленими означеннями та виконайте їх синтаксичний розбір.

Соняшник, зображений на гербах українських населених пунктів, символізує багатство, єдність та мир. Цінна олійна рослина, у багатьох регіонах він є основою сільськогосподарською культурою. Тому й потрапив соняшник на герб міста Сватового, що на Луганщині. На гербі Білокуракинського району, теж Луганської області, квітучий соняшник уособлює родючість землі, працьовитість жителів краю. Бджола, зображена на обох згаданих гербах, не тільки підкреслює працьовитість, прагнення добробуту, а й нагадує про давні корені бджільництва у регіоні. Малиновий і білий кольори, використані як основа герба Сватового, засвідчують, що місто заснували козаки Ізюмського Слобідського полку. А сонце-соняшник, що сходить, на гербі Білокуракинського району нагадує про географічне положення регіону – на сході України.

II. Опишіть символи міста чи села, де ви живете, використовуючи відокремлені означення.

Герб міста Сватового
Луганської області

Герб Білокуракинського
району Луганської області

326 Спишіть, вставляючи пропущені букви і розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення. Поясніть причини відокремлення.

1. Михайло Коцюбинський закоханий у сонце і квіти називав себе сонцепоклонником (*М. Коцюбинська*). 2. Мої дні течуть тепер серед степу серед долини налітої з..леним хлібом. 3. Бе..конечні сте..ки скриті інтимні наче для самих бли..ьких водять мене по нивах. 4. А я все йду самотній на землі як сонце на небі. 5. Мене спиняє біла піна гречок запашна легка^о наче збита крилами бджіл^ф. 6. Спокійний самотній сідав десь на ганку порожнього дому. 7. Тепло дихнула в лице пухка чорна ріл..я повна спокою й надії. 8. Се жайворонки. Се вони (не)видимі кидають з неба на поле свою св..рдлячу пісню (*З тв. М. Коцюбинського*).

327 Прочитайте речення, поясніть причину відокремлення означень. Перетворіть речення так, щоб відокремлене означення стало невідокремленим.

1. В експозиції була картина, написана невідомим автором. 2. Степ, оповитий тишею, дихає пахощами росяних трав (*Петро Панч*). 3. Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм (*О. Довженко*). 4. Мовчать каштани. Стомлені і мляві (*В. Симоненко*). 5. Спідні галузки смерек, мокрі від густого туману,

звисали додолу (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Крізь завії снігу, що їх вітер жене й жене, ближчає хата, обставлена з півночі околотом, з голубими віконцями на причілку... (*О. Гончар*). 7. На світанку, коли ще ніжаться безкраї степи, усяні голубими росами, спить зеленоока діброва ... (*В. Лисенко*).

328 1. Перебудуйте речення так, щоб означення стали поширеними відокремленими. 2. Пригадайте, як пишеться НЕ з дієприкметниками.

Зразок: (Не) виконане завдання змушувало хвилюватися. Завдання, не виконане вчора, змушувало хвилюватися.

1. (Не) прочитаний журнал ще чекав свого часу. 2. (Не) заплетене волосся заважало працювати. 3. (Не) спіймана риба завжди найбільша. 4. (Не) виплачені кошти повернуть протягом місяця. 5. Через дощ мусили зняти (не) висохла близьну. 6. Ми рвали (не) достиглі яблука.

✍ Пишемо так

Орфограма «Написання прислівників разом і окремо»

Набік, зараз, заміж, повік, отут, униз, напевно, безвісти, втретє, низу, вгорі, праворуч, горілиць, праворуч, насправжки, мимохідь, мимохіть, до пари, без ліку, на радість, по суті, на зразок, до пня, у вигляді, через силу, день у день, по двоє, час від часу, таким чином, в основному, босоніж, тимчасово, щоденно, завбільшки, якраз, щодня, дедалі, анітрохи, абияк, якнайбільше, нашвидкуруч, навпростець, навпрошки.

а *Наголошуємо так*

Колóворот (вир), ко́лючи, компромі́с, корисний, корисність, корю́ся, кори́шся, коримóся, криці́вий, крбóїти, крбóю, крбóїш, крбóять, кропи́ва, купорóс, кúрятина, кúхарський, кúхонний.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

329 Випишіть з підручників для 8-го класу п'ять речень з відокремленими означеннями. Виконайте їх синтаксичний розбір та позначте вивчені орфограми.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чи можуть відокремлюватися головні члени речення?
2. Як відокремлюються члени речення в усному і писемному мовленні?
3. З якою метою відокремлюються означення?
4. Розкажіть про умови відокремлення uzгоджених означень.

— КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ —

**ПОМИЛКИ У ВЖИВАННІ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ
І ДІЄПРИКМЕТНИКОВИХ ЗВОРОТІВ**

1. Не можна використовувати в одному реченні два дієприкметники, один з яких є означенням, а другий – присудком.

Неправильно

Розроблені тести спрямовані на перевірку засвоєння матеріалу.

Розроблені тести, спрямовані на перевірку засвоєння матеріалу.

Правильно

Розроблені тести спрямовано на перевірку засвоєння матеріалу.

Розроблено тести, спрямовані на перевірку засвоєння матеріалу.

2. Не варто поєднувати в одній конструкції дієприкметникові звороти з підрядними частинами речення. У таких випадках правильно вживати або дієприкметниковий зворот, або підрядну частину.

Неправильно

Результати, які одержані в лабораторії, можна використовувати.

Правильно

Результати, одержані в лабораторії, можна використовувати.

Результати, що їх одержали (одержано) в лабораторії, можна використовувати.

Одержані в лабораторії результати можна використовувати.

3. Не можна поєднувати як однорідні члени речення дієприкметникові звороти з підрядними реченнями.

Неправильно

Потрібно дописати назви завдань, виконаних у лабораторній роботі, і яку літературу ви використовували.

Правильно

Потрібно дописати назви завдань, виконаних у лабораторній роботі, і використану літературу.

§28 ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

330 I. Пригадайте, що таке прикладка. Яким вона є членом речення? З якою метою використовується в мовленні?

1. Знаменитий фізик і електротехнік Іван Пулюй стояв біля витоків одного з найвизначніших досягнень людства – відкриття «Х»-променів. 2. Автор близько 50 наукових і науково-популярних праць із фізики та електротехніки українською, німецькою та англійською мовами, він належав до когорти вчених світової слави, що формували світ двадцятого століття. 3. В окремій книжці українською мовою, «Непропаща сила», І. Пулюй детально розповів про фундаментальний закон – збереження матерії та руху. 4. Разом з Пантелеймоном Кулішем, відомим істориком, письменником, етнографом, перекладачем, та Іваном Нечуєм-Левицьким, широко знаним письменником, Іван Пулюй зробив перший переклад українською мовою Нового та Старого Завіту. 5. Ім'я Івана Пулюя повернулося із буття як символ інтелектуальної могутності українського народу і орієнтир майбутніх звершень.

II. Прочитайте текст. Знайдіть прикладки, з'ясуйте їх місце щодо означуваного слова, спосіб вираження прикладки й означуваного слова.

III. Пригадайте правила відокремлення означень. Чи підходять ці правила до розглянутих речень з прикладками?

331 I. Виразно прочитайте. Сформулюйте правила інтонування речень із відокремленими прикладками.

1. Найдавніші письмові свідчення про Дніпро залишив Геродот, грецький історик і географ, у четвертій книзі своєї історії – «Мельпомені». 2. Дніпро згадується у давньоруських пам'ятках, як-от «Повість минулих літ» і «Слово про Ігорів похід». 3. Київ, наша давня столиця, завдяки Дніпру лежить на перетині торгових шляхів між Сходом і Заходом, Північчю й Півднем. 4. Річкою пролягав давній торговий шлях, «великий шлях з варяг у греки». 5. Саме він, могутній Дніпро, став місцем заснування козацької вольниці – Запорозької Січі. 6. Січ неодноразово міняла своє місце, але лишалася в районі Дніпрових плавнів, надійного захисту від татар і турецьких галер. 7. Через зміцнення кочівників і ослаблення Києва Дніпровий шлях ставав все менш доступний, і з кінця XII століття його функції став перебирати на себе Дністровий шлях із столицею Галицького

князівства – Галичем. 8. До образу Дніпра, як символу долі українського народу, не раз звертався Тарас Шевченко.

II. Поясніть причини відокремлення прикладок у кожному реченні.

III. Запишіть з пам'яті п'ять фактів про Дніпро, використовуючи відокремлені приклади.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК

Правило	Приклади
Відокремлюються приклади, що стосуються особового займенника, незалежно від місця в реченні	<i>Йому, <u>досвідченому інженерові</u>, хочеться глянути на нове, юне покоління (А. Шиян).</i>
Відокремлюються поширені приклади після означуваного слова, вираженого іменником	<i>Отакий-то наш отаман, <u>орел сизокрилий</u> (Т. Шевченко).</i>
Відокремлюються поширені та непоширені приклади, що стоять після означуваного іменника – власної назви	<i>До складу президії обрано Петра Івановича, <u>вчителя</u>. <i>Байраками їхав до війська Григорій Триволя – <u>козак молодий</u> (М. Стельмах).</i></i>
Відокремлюються поширені та непоширені приклади, що є власними назвами, коли стоять після означуваного слова й ужиті для уточнення	<i>Єдиною <u>втіхою</u>, <u>єдиною розрадою</u> для неї був він, <u>Яків</u> (А. Шиян).</i>
Відокремлюються приклади, приєднані за допомогою слів <i>або, наприклад, чи, тобто, як-от, от-от, а саме, навіть, зокрема, родом, на ім'я, на прізвище</i> та ін.	<i>Ботаніку, <u>або науку про рослинний світ</u>, вивчають уже в шостому класі. Тайга, <u>тобто заболочений хвойний ліс</u>, тягнеться на сотні кілометрів.</i>
Відокремлюються поширені і непоширені приклади зі сполучником <i>як</i> , що вказують на причину.	<i>Іванові, <u>як відмінникові</u>, іспитів складати не треба було.</i>
Увага! Якщо сполучник <i>як</i> не вказує на причину, а має значення «в ролі кого», то приєднаний ним зворот не відокремлюється.	<i>Платон Воронько як член диверсійної розвідки побував у ворожому тилу (Б. Олійник).</i>

Непоширені або поширені приклади **в кінці речення** відокремлюються не комою, а **тире**, щоб підкреслити їхню самостійність або відрізнити від однорідних членів речення:

*Дивлячись на людей, усміхався і мій **батько** – великий добрий чоловік (О. Довженко).
Є в мене **сестра** – красуня (А. Шиян).*

332 Спишіть, вставляючи пропущені букви і розставляючи розділові знаки; числа записуйте словами. Підкресліть прикладки.

1. Дніпропетровська наб..режна гігантс..ка магістраль завдов..ки понад 20 км тягнеться майже через усе місто. 2. Гордість мешканців Дніпра вона є найдовшою наб..режною в Європі. 3. Наб..режну пер..т..нає Мерефо-Херсонс..кий міст єдиний в Європі залізничний міст із криволінійною конструкцією. Він складаєт..ся із 35 залізобето..них арок і двох м..талевих прольотів по 52 метр.. . 4. Микола Колоколов автор проекту моста уперше в історії мостобудування запропонував використати монолітний залізобетон.

Мерефо-Херсонський міст

5. Мерефо-Херсонс..кий міст (не)повторний витвір інженерного мистецтва охороняєт..ся державою як пам..ятка архітектури. 6. Дніпропетровська дитяча залізниця перша в Україні і друга у світі дитяча залізниця була побудована 1936 року.

333 Прочитайте текст. Знайдіть відокремлені прикладки. З якою метою вони вжиті? Випишіть речення з відокремленими прикладками.

СЛОВА З ГЛИБИН ІСТОРІЇ

Вода – це колиска людства, його осяяна чистотою й добром першооснова, жіноча первісність.^п За деякими народними переказами, світ був створений царем-вогнем^о і царицею-водою^о. Цілком ймовірно, що ця пані з ясним і свіжим обличчям – володарка морів, озер, річок – була причетна й до створення Русі-України^о. Як відомо, кельтське слово «рус» означало «вода».

На Купала в окремих місцевостях у воду кидають солом'яну ляльку – Морену. Дехто вважає, що цей обряд символізує шлюб світла з водою. У старовину міфічна Леля, дочка Лади – богині кохання й гармонії, уособлювала воду. За деякими слов'янськими^о легендами, сонце мало за дружину чарівну Дану. Їй поклонялися наші предки як найважливішій жіночій водяній істоті. Водяне ім'я богині (із санскриту «Дан» перекладається як «ріка») знаходимо в коренях назв наших рік – Дніпра, Дунаю, Дністра, Дону. Супутницями Дани були земноводні

русалки. Цих водяних істот можна було також бачити разом із Мокошею – стародавньою богинею плодючості, матір'ю врожайності землі, пов'язаною зі щедрістю води (З *Енциклопедії українознавства*).

- Перекажіть текст, використовуючи відокремлені приклади і дотримуючись правильної інтонації.

334 Спишіть, дібравши до виділених слів відокремлені й невідокремлені приклади.

1. Від витоку до гирла Дніпро протікає територією *трьох держав*. 2. На берегах річки розташовані більш як п'ятдесят великих і малих міст, зокрема *столиця України*. 3. У Дніпрі водяться майже всі з відомих в Україні понад 70 *видів риб*. 4. Дніпро тісно пов'язаний з історією східних слов'ян, які розселилися по річці та її *притоках*. 5. Найвідоміша *гідроелектростанція на Дніпрі* побудована в Запоріжжі у 1927–1932 роках. 6. Внаслідок *Чорнобильської катастрофи* радіонуклідами була забруднена значна територія України, зокрема частина басейну Дніпра та всі водосховища каскаду. 7. До Дніпра прилягає понад 10 *заповідних зон України*.

335 Складіть речення, використовуючи запропоновані слова і словосполучення як відокремлені приклади.

Зразок: «Тореадорів з Васюківки», *мою улюблену книжку*, перечитував я безліч разів.

Моя улюблена книжка, мій сусід, наша вчителька, відомий актор, український письменник, місто моєї мрії.

336 Визначте роль сполучника *або*. Спишіть, уживаючи потрібні розділові знаки.

1. Ознайомлю вас шановний добродію із самою системою або планом роботи (*Панас Мирний*). 2. Від пристані щоранку відходив катер або відпливав човен. 3. Ягель або оленячий мох росте переважно у холодній тундрі. 4. Сполучник *і* вживаємо після букв на позначення голосного або приголосного, якщо наступне слово починається з двох або трьох приголосних підряд. 5. Вальдшнеп або лісовий кулик благородна птиця (*Остап Вишня*). 6. Орфографію або правопис варто знати кожному. 7. Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або куциться пахучий чебрець (*О. Гончар*). 8. Або розумне казати або зовсім мовчать (*Нар. творчість*).

337 1. Спишіть, поставивши, де потрібно, розділові знаки. Поясніть їх уживання.

1. Він як найдосвідченіший з молодших командирів узяв на себе командування ротою (*О. Гончар*). 2. Як вірну подругу любить білу акацію степовик (*О. Гончар*). 3. Як учений етнограф і фольклорист Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості. 4. Андрій Шевченко як футболіст відомий далеко

за межами України. 5. Як сестра схилилась над тобою невтомна подруга сувора творчість (*М. Рильський*). 6. Прийми мої пісні як дар моєї великої любові (*В. Сосяра*). 7. Газ має велике значення як паливо для промисловості. 8. Амвросія Бучму як артиста я знав ще тоді коли він грав у «Березолі» (*М. Рильський*). 9. Максим Рильський як перекладач зробив надзвичайно багато для розвитку української літератури. 10. Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки квітники та оранжереї. 11. Глядачі сприймають його як трагедійного актора.

II. Сформулюйте правила, коли ставиться кома перед сполучником *як*.

- Складіть два речення, у яких ставиться кома перед *як*, і два – у яких не ставиться.

338 I. Пригадайте, що таке розписка. Прочитайте зразок, поясніть уживання розділових знаків.

Розписка

Я, Олег Махніцький, учень 8-Б класу Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи № 5, одержав у вчителя фізкультури, Борисенка В'ячеслава Івановича, футбольний м'яч для проведення змагань між учнями 8-А і 8-Б класів 22.09.2016 р.

21.09.2016.

Підпис

II. Складіть розписку, використовуючи відокремлені приклади.

339 I. 1. Виконайте коментоване читання тексту – поясніть уживання всіх розділових знаків. 2. Використавши *як* приклад слова з тексту, сформулюйте п'ять вивчених орфограм. 3. Знайдіть відокремлені приклади і поясніть умови відокремлення.

Європейська цифрова бібліотека «Європеана» налічує близько 49 мільйонів об'єктів 20 світовими мовами. Колекція складається із двох великих розділів – музики та історії мистецтва. У кожному із них можна знайти тисячі оцифрованих матеріалів – текстів, зображень, відео- та аудіофайлів – різних років і століть створення.

У **музичній колекції** можна послухати записи народної музики, наприклад монгольської, сербської, ірландської, або концерти Ріхарда Штрауса чи Яна Сібеліуса.

Розділ онлайн-бібліотеки, присвячений **історії мистецтва**, на сьогодні налічує понад мільйон зображень та близько 45 тисяч оцифрованих книг і рукописів. У мистецькій колекції можна знайти роботи і давньоримських скульпторів, і художників доби Відродження, і твори сучасних митців. Бібліотека постійно

Відокремлені приклади привертають увагу до ознаки, наголошують на ній. У творах художньої літератури приклади використовують для характеристики героя, опису місцевості.

 Пишемо так

Орфограма «Велика буква і лапки у власних назвах»

Іван, Лариса Петрівна Косач, Леся Українка, Зірка (корова), Сніжок (собака), Київ, Лебідь, Рак, Щука, Болгарія, Одеса, Дунай, Балхаш, Азовське море, День незалежності України, Президент України, Генеральний прокурор України, журнал «Всесвіт», газета «Молодь України», орден Вітчизняної війни, Будинок культури, Королівство Бельгія, оповідання «Пилипко», Африка, Корсика, Мексика, Алжир, Чилі, Бразилія, Сирія, Азія, Токіо, Онтаріо, Батумі, Тибет, Рим, Париж, Ніл, Бірма, Флорида.

 Наголошуємо так

Ласка́вий, легки́й, лила́, ллемо́, ллетé, літо́пис, літопи́сний, лялько́вий, льодяни́й, льоно́вий, льоноочи́сний.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

341 Запишіть самостійно дібрані речення – приклади до правил відокремлення прикладок.

Зразок: Поширена прикладка після означуваного слова, вираженого іменником: *Я син про-
стого лісоруба, гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко).*

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ЧИСЕЛЬНИЙ – ЧИСЛЕННИЙ

Прикметники **чисельний** і **численний** часто плутають, ставлячи їх не там, де треба. Приміром, кажуть: «Цього разу збори були чисельні», а треба: численні.

Чисельний — той, що стосується числа; числовий. *Чисельний аналіз, чисельна перевага, чисельна переконливість.*

Численний (не багаточисленний) — 1. Який складається з великої кількості когось, чогось: *численний загін, численна організація, численна аудиторія, численне товариство* (невдало: *численна кількість книжок*). 2. Наявний у великій кількості. Вживається зі словами: *війська, гості, делегації, досліді, жертви, зразки, кадри, мешканці, підприємства, ухвали* тощо.

Інколи натрапляємо в наших газетах на дивний прикметник: «Демонстрація була багаточисельною». Такого слова немає в українській мові. Правильно: «Демонстрація була численною» (<http://mova.kreschatic.kiev.ua>).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чим виражаються прикладки?
2. Назвіть спільні правила відокремлення прикладок і узгоджених та неузгоджених означень.
3. У яких випадках прикладки обов'язково відокремлюються?

§29 ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

342 Поміркуйте. Визначте, з якою метою вжито відокремлений член речення.

Природними барвниками забарвлювали вовну, ткацькі вироби, виготовляли жіночу пудру. Але найбільше використовували для фарбування військових знамен, зокрема козацьких прапорів (*З календаря*).

«Буду я навчатись мови золотої»

Додатки відокремлюються в мовленні дуже рідко. Відокремлення додатків пов'язано з бажанням мовця наголосити їхню роль, з їхнім смисловим навантаженням тощо.

Здебільшого відокремлюються додатки, виражені іменниками (займенниками) з прийменниками **крім, за винятком, окрім, опріч, замість, зокрема, на відміну від, особливо** та ін., що мають значення виокремлення з ряду інших (виключення, включення, заміщення): *Крім учнів, на змагання приїхали майбутні педагоги. На відміну від будівельників, хлопці не знали, як завершити роботу.*

Увага! Не відокремлюються додатки з прийменником **замість** тоді, коли їх можна замінити відповідною синтаксичною конструкцією із прийменником **за**: *Сестра поїхала на дачу замість батька. Шматочки мармуру на вулицях Помпеї колись служили замість ліхтарів.*

343 Прочитайте речення. Знайдіть у них відокремлені додатки з уточнювальним значенням. З якими прийменниками вони вживаються? Спишіть речення, вставляючи пропущені букви, і підкресліть відокремлені додатки.

1. Не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині (*І. Франко*).
2. Крім мене, ще є у будиночку одна пані приїж..жа (*Леся Українка*).
3. Усі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на свого шкіпера (*М. Трублаїні*).
4. Рухнувся натовп, заг...монів, посипались жарти, в яких, окрім в...селоців, почувався і подив, і заздрощі, і навіть острах (*О. Гончар*).
5. В тих торбах, опріч шкільних кн...жок, були напхані календарі, часословці, життя і які тільки знайшлися дома інші книжки (*С. Васильченко*).
6. Квіти, особливо пальми і

аспарагуси, відразу навіяли життя у мертві кімнати (*І. Вільде*). 7. Б.є вся артилерія, навіть з...нітна (*І. Нехода*). 8. Зима була найсумнішою порою для неї, особливо під час м'ясиць (*Н. Кобринська*).

344 Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Особливе місце в літературі для дітей займає поезія зокрема для наймолодших читачів (*В. Бичко*). 2. А я не знаю нічого ніжного окрім берези (*Леся Українка*). 3. Та я читала що ще недавно тигри там гуляли по вулицях і крали людей ба навіть коней (*І. Багрянний*). 4. Ягід навколо особливо дикої малини була сила-силенна (*О. Донченко*). 5. Тільки на відміну від козака що не може обійтися без товариства ворожбитові потрібна самотність тиша і спокій (*В. Рутківський*). 6. Йшли трьома партіями по кілька тисяч козаків не рахуючи підпомічників та кашоварів (*Ю. Мушкетик*). 7. Він пригостив яблуками всіх дітей які були в дворі і дорослих не виключаючи й самого Степана (*В. Шевчук*). 8. Учитель завжди підтримував Сашкове захоплення поезією особливо народною (*С. Плачинда*).

345 Запишіть речення, вставляючи замість крапок потрібні уточнювальні додатки з довідки. Розставте розділові знаки.

1. Упродовж усього січня ... ішли густі лапаті сніги. 2. По обидва боки вулиці ... посаджено тополі і липи. 3. Мій старший брат ... займається легкою атлетикою. 4. Увесь день ... вони працювали в полі. 5. Далі в горах ... є багато суниць. 6. Решту даних ... програма записує автоматично.

Довідка: крім баскетболу; окрім зупинок транспорту; в тому числі дату народження та клас; за винятком хіба кількох днів; крім ожини; крім короткої перерви на обід.

346 Складіть і запишіть речення з відокремленими додатками, які вводяться у речення за допомогою пропозитивних словосполучень. Поясніть розділові знаки у складених реченнях.

За винятком відсутніх, замість екскурсії до Кам'янецької фортеці, крім футболу, замість уроку праці, окрім вихідних.

✍ Пишемо так

Орфограма «Написання прийменників з різними частинами мови»

За винятком, з метою, під час, згідно з, незалежно від, від ранку до вечора, з дня на день, один в один, раз у раз, рік у рік, по четверо, під кінець, у разі, що ж до, без краю, у поміч, з переляку, на зло, на сором, на світанку, з братом, до трьох, до смаку, до смерті, ні на гріш, по закону, по правді, на льоту, за рахунок, за кордоном, на слово, на поруки, на ніщо, над силу, без черги, без сліду.

Ї Наголошуємо так

Мáрганець, мaрмурóвий, мáршaльськiй, мaршoвий, мeдикaмeнт, мeрeжa, мiлiмeтp, мiмiкрiя, мiсивo, мнóжник, мóвeць, мoвл'янин, мoгó, дo мoгó.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

347 Спишіть, виправляючи помилки. Виконайте синтаксичний розбір двох виправлених речень.

1. Почергуй, замісьть мене, сьогодні будь-ласка.
2. Тут крім невеличкого дивана небуло жодних меблів.
3. Сестра замість десяти крапель, накапала трицять.
4. У нас була фізкультура, замісьть фізики.
5. У шторм, окрім вітчайдушиних ніхто не купався.
6. Весь клас за винятком трьох учнів, до уроку підготувався.
7. На відмінну від попереднього року літо було дощовим.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ВИНЯТОК – ВИКЛЮЧЕННЯ

Виняток – відхилення від звичайного, від загального правила: *Винятки, очевидячки, минаємо (М. Коцюбинський).* **Без винятку** – не виключаючи нікого, нічого. **За винятком** – виключаючи кого-, що-небудь; крім когось, чогось: *Усі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на свого шкiпера (М. Трублаїні).* У російського прикметника *исключительный* український відповідник **винятковий** – «який нечасто трапляється, особливий, надзвичайний». Уживається зі словами *випадок, талант, здібності, пам'ять, причина, точність, ситуація, мужність, умови* тощо.

Прислівник **винятково** також варто застосовувати в значенні «надзвичайно, дуже; не так, як усі»: *Винятково обдарована людина.*

Іноді замість **виняток** помилково ставлять **виключення** – іменник, утворений від дієслова **виключати**: *Виключення з інституту засмутило не так недисциплінованого студента, як його батьків. Виключення зі списку; з депутатської фракції; з товариства.* Прикметник **виключний** передає зміст «такий, що поширюється лише на один предмет». *Виключне право.* Треба вживати **виняткові обставини, виняткова гостинність, виняткові заходи**, а не **виключні обставини** і т. ін.

Те саме стосується і прислівника **виключно**. Він доречний у тому разі, коли виступає в значенні «тільки, лише»: *Виключно для тебе.* А ось, наприклад, у фразях: *обставина, що має виключно велику вагу; виключно важливий факт* – це слово доцільно замінити на **винятково** (Б. Рогоза).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Від чого залежить відокремлення додатків?
2. З чого складаються відокремлені додатки?
3. З якими прийменниками іменники здебільшого вживаються як відокремлені?

Розвиток
мовлення **15**

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

349 I. Пригадайте основні ознаки офіційно-ділового стилю. Що таке ділові папери?

Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів: заяв, автобіографій, оголошень, розписок, актів, доручень, наказів, протоколів тощо. Основна функція офіційно-ділового стилю – інформативна (повідомлення) – полягає в тому, що він надає висловлюванню характер документа.

Документ (слово латинського походження, що означає «доказ») – це спосіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності і про діяльність людини. Ділові папери різних видів оформлюються за певними стандартами, що полегшує ведення документації, ділового листування (*З довідника*).

II. Прочитайте. Визначте стиль тексту. Стисло перекажіть.

Запам'ятайте! Більшість текстів офіційного стилю існує в письмовій формі.

Особливості текстів офіційно-ділового стилю: точність, однозначність формулювань, компактність структури, інформативність, об'єктивність, емоційно-експресивна нейтральність.

Лексика

Використання термінів, канцеляризмів*, стандартизованих виразів і штампів, абревіатур і складноскорочених слів.

Морфологія

Переважання віддієслівних іменників, уживання дієслів 3-ї особи, інфінітива, використання складних прийменників (*з метою, у зв'язку*), складних сполучників (*з огляду на те що, для того щоб*).

Синтаксис

Використання речень, ускладнених однорідними членами, відокремленими членами; прямиий порядок слів у реченні.

Протокол – документ із записом усього, що відбувалося на засіданні, зборах.

Складає протокол секретар або спеціально призначена особа.

За повнотою висвітлення перебігу обговорення питань протоколи діляться на повні, стислі й стенографічні.

Стислий протокол містить прізвища доповідачів; теми виступів; ухвалені рішення.

Повний протокол містить, крім обговорюваних питань і рішень, стислий запис виступів доповідачів і учасників обговорення.

Стенографічний протокол – це повний запис усього перебігу засідання.

Реквізити протоколу:

- назва організації;
- назва документа (протокол);
- дата (засідання);
- реєстраційний номер (порядковий номер засідання колегіального органу протягом календарного року);
- місце (засідання);
- текст протоколу;
- підписи.

Протокол оформляється на бланку організації або на аркуші паперу формату А4.

Текст протоколу складається із двох частин: вступної та основної.

У **вступній частині** вказуються прізвища й ініціали голови зборів, секретаря, присутніх, запрошених і порядок денний. В **основній частині** фіксується перебіг засідання.

Якщо присутніх багато, вказується їх загальна кількість, а список додається до протоколу.

У порядку денному зазначаються питання, винесені на розгляд, і доповідачі з кожного пункту порядку денного. Кожне питання нумерується арабськими цифрами, записується з нового рядка, відповідає на запитання «про що?» і починається з прийменника «ПРО».

Основна частина тексту протоколу складається з розділів, що відповідають пунктам порядку денного.

Усі розділи складаються з частин:

- СЛУХАЛИ;
- ВИСТУПИЛИ;
- УХВАЛИЛИ.

Якщо є тексти (або тези) доповідей і виступів, вони не записуються у протокол, а через тире після прізвища доповідача вказується: «Текст доповіді (виступу, повідомлення) додається».

Частина УХВАЛИЛИ має бути максимально конкретною і містити такі складові:

- що зробити;
- кому;
- до якого числа.

Якщо є потреба, вказують результати голосування з кожного пункту рішення.

Протокол підписують голова й секретар зборів.

349 Прочитайте зразок протоколу. Зверніть увагу на оформлення. Виділіть частини протоколу.

Протокол № 1

засідання редакційної колегії газети «Посвіт» спеціалізованої школи № 252 імені Василя Симоненка з поглибленим вивченням української мови м. Києва

від 5 вересня 2016 р.

м. Київ

Голова засідання – Тищенко Юлія

Секретар – Чумак Тетяна

Присутні: Тищенко Юлія, Ващенко Юрій, Барвінський Олег, Кравчук Наталя, Гуменюк Марина, Чумак Тетяна

Порядок денний

1. Про розподіл обов'язків між членами редакційної колегії.
2. Про випуск святкового номера шкільної газети «Посвіт».

1. СЛУХАЛИ:

Пропозицію Тищенко Юлії щодо розподілу обов'язків: головним редактором знову обрати Кравчук Наталю, яка успішно працювала минулого року; редактором Гуменюк Марину, коректором – Чумак Тетяну.

ВИСТУПИЛИ:

Барвінський Олег. Запропонував свою кандидатуру як верстальника газети. Висловив пропозицію щодо оновлення дизайну газети.

Ващенко Юрій. Підтримав пропозиції Тищенко Юлії і Барвінського Олега. Зголосився взяти участь в оновленні дизайну газети.

Кравчук Наталя. Запропонувала обрати Тищенко Юлію керівником групи новин і заступником головного редактора.

УХВАЛИЛИ:

1. Обрати головним редактором Кравчук Наталю, керівником групи новин і заступником головного редактора Тищенко Юлію, редактором – Гуменюк Марину, коректором – Чумак Тетяну, верстальником – Барвінського Олега.

2. СЛУХАЛИ:

Інформацію Кравчук Наталі про випуск святкового номера газети «Посвіт» до Дня української писемності.

ВИСТУПИЛИ:

Ващенко Юрій. Запропонував збільшити формат газети вдвічі, дібрати матеріал про походження української мови, зібрати вірші, кращі надрукувати.

Гуменюк Марина. Запропонувала провести конкурс художників на краще оформлення святкового випуску газети «Посвіт».

УХВАЛИЛИ:

1. Підготувати святковий номер газети «Посвіт», присвячений Дню української писемності.

2. Провести конкурс художників на краще оформлення газети.

3. Доручити підготовку матеріалів до газети Чумак Тетяні, Терещенко Наталі, Ващенко Юрію.

4. Призначити відповідальною за проведення конкурсу і художнє оформлення газети Гуменюк Марину.

Голова засідання *(підпис)*

Секретар *(підпис)*

350 Скориставшись зразком, напишіть протокол (на вибір) зборів гуртка, батьківських зборів тощо.

§30 ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

351 I. Пригадайте, що таке дієприслівниковий зворот. Яким він є членом речення? Що вам відомо про його відокремлення? Як відокремлюється одиничний дієприслівник?

1. Схилившись над струмком, дримають верби. 2. Та ось і село. Серед низькодолу і мочарів стояло воно, прикривши свої убогі оселі вітами крислатих верб (*М. Коцюбинський*). 3. Легкий, пухкий попілець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зростить вербицю, – стане початком тоді мій кінець (*Леся Українка*).

II. Знайдіть у реченнях дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники; з'ясуйте, які слова вони пояснюють, їх місце щодо пояснюваного слова; поясніть уживання розділових знаків.

352 Запишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть їх уживання. Визначте, за якою метою використано відокремлені члени речення.

У різних народів є чимало обрядових звичаїв і традицій пов'язаних з вербою. У поляків, наприклад, уважається, що диявол перекидаючись на сову полюбляє сідати на стару вербу. Ось чому такі старі верби боялися рубати. Існував давній слов'янський звичай: навесні, на Юрія виганяючи вперше худобу на пасовисько вдаряли її освяченою вербою. У Чехії вербу втикали в полі вірячи, що таким чином посіви від граду, мишей і кротів уберуться (*За А. Кондратюком*).

«Буду я навчатись мови золотої»

Відокремленими обставинами можуть бути не тільки дієприслівники чи дієприслівникові звороти. Відокремлюватися можуть обставини, виражені іменником з прийменником, а також (рідко) прислівником. Здебільшого відокремлюються поширені обставини.

Відокремлюються обставини:

- виражені **дієприслівниковими зворотами**: *Терпкий запах опалого листя проникає в душу, переповнюючи її журливою бентегою** (*І. Цюпа*);
- виражені **одиничними дієприслівниками**, що означають додаткову дію, час, причину, умову: *Повечерявши, полягали спати* (*Панас Мирний*). *Дівчата йдуть, співаючи, з ланів* (*Леся Українка*);
- виражені іменниками з прийменниками **незважаючи на, починаючи з**: *Незважаючи на дощову погоду, в парку було людно*.

Увага! Обставини, виражені іменниками з прийменниками *внаслідок, всупереч, наперекір, попри, на випадок, на відміну від, завдяки, згідно з, відповідно до, за умови* та ін., відокремлюються з метою наголосити на бажанні автора. Зазвичай можуть відокремлюватися поширені обставини, що стоять перед присудком: *Причиною була тут ще й особлива здібність Карповича до практичних справ, якою, попри всі намагання, не відзначався Іван Іванович (І. Багмут). – Попри всі злигодні і турботи переднього краю Хома навіть погладшав (О. Гончар).*

Не відокремлюються обставини:

- виражені одиничними дієприслівниками, що **близькі за значенням до прислівників** (означають спосіб дії) чи тісно пов'язані за змістом з присудком: *Шкідливо читати лежачи;*
- виражені дієприслівниковими зворотами – **фразеологізмами**: *Нам потрібно працювати не покладаючи рук і прагнути до кращого;*
- виражені дієприслівниковим зворотом, що починається **підсилювальною часткою і (й)**: *Можна побачити зорі й не чекаючи темряви;*
- виражені дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами, якщо вони виступають як **однорідні до невідокремлених обставин** (з'єднані єднальним сполучником): *Жінка йде поволі і трохи зігнувшись (О. Довженко);*
- якщо дієприслівник має залежне слово **який** у складі підрядного речення: *Він з радістю покинув місто, живучи в якому натерпівся тільки лиха (М. Плуц) –* ставляться розділові знаки складного речення.

Увага! Дієприслівниковий зворот (дієприслівник), який стоїть після сполучника, відділяється від нього комою: *Ми ще не розв'язали задачі, але, почувши дзвінок, припинили роботу.*

Такий зворот можна відірвати від сполучника і перенести в інше місце речення: *Ми ще не розв'язали задачі, але припинили роботу, почувши дзвінок.*

Якщо дієприслівниковий зворот стоїть після сполучника **а**, від якого його не можна відірвати й переставити, кома не ставиться: *Ми давно хотіли прочитати цю книжку, а прочитавши її, були сильно розчаровані.*

353 Прочитайте виразно речення. Знайдіть відокремлені обставини і з'ясуйте, чим вони виражені. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Розкривши томик мудрого поета,
Читайте про троянду й виноград
При світі сонцевидного ранета (І. Низовий).

2. У холодних купаючись росах,
Осягаючи радості суть,
Абрикоси цвітуть, абрикоси,
Абрикоси в Камброді цвітуть (*М. Ночовний*).
3. Любив, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо (*О. Довженко*).
4. Спав згідно з уставом – сім годин (*Д. Ткач*). 5. Аліна, незважаючи на свій жвавий, веселий характер, читала серйозні книжки (*О. Іваненко*). 6. Людина! Це ж слово яке! Його треба завжди стоячи говорити і кашкета скидати... (*М. Зарудний*). 7. Там, позаду, свистіли кулі, спалахували й гасли чийсь зойки (*Б. Антоненко-Давидович*). 8. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором (*М. Коцюбинський*).

354 I. Прочитайте і запишіть текст. Поясніть умови відокремлення членів речення.

«Кобзар» йому дуже сподобався, і, читаючи його, Семен Денисович зовсім забув про свою колишню неприхильність до віршів. Найбільше подобались йому історичні поеми.

Прочитавши всю книгу, Семен Денисович пішов зараз до книгарні і купив її собі, щоб була своя, і перечитував її багато разів (*Б. Грінченко*).

II. Визначте час дієслів у тексті.

III. Випишіть спільнокореневі слова. Позначте графічно значущі частини слів.

IV. Поясніть спосіб творення дієприслівників. Виконайте письмово їх словотвірний розбір.

355 Перебудуйте речення так, щоб зворот стояв: 1) наприкінці речення; 2) на початку речення. Прочитайте перебудовані речення з правильною інтонацією.

1. Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі... (*В. Симоненко*). 2. Низенько завис, чекаючи мене, Чумацький Віз (*І. Жиленко*).

356 Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Сонце досхочу накупавшись у хмарах і у блакитних ополонках струснуло на сніг вінець проміння кинуло на небосхил бузкові барви і легко впаялось у промерзлий^М край землі (*М. Стельмах*). 2. Жовте листя тремтячи^М й коливаючись у повітрі тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям. На землі вже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерева й лягаючи на нього нове листя тихо^М і якомось таємно шелестіло (*Б. Грінченко*). 3. Гарна карпатська ніч^М. Вона справді казкова бо тільки в казках бувають такі осяйні ночі коли он у куточку видно навіть маленького павучка що задрімав

на сплетеній павутині утомившись од цілоденної ткацької роботи. Такої^м ночі мусять ставатись дива (*Я. Гоян*).

357 Виконайте синтаксичний розбір речення. Позначте вивчені орфограми.

Без потреби, механічно вживаючи чужі слова, люди можуть врешті-решт звести нанівець усю лексику рідної мови, залишивши від неї тільки граматичні закінчення.

- Знайдіть у реченні фразеологізм і поясніть його значення.

358 I. Прочитайте речення. Визначте межі дієприслівникових зворотів. Міркуйте так: якому слову підпорядковується дієприслівник? Які слова залежать від дієприслівника (входять у дієприслівниковий зворот)?

1. Вона йшла обережно обходячи калюжі. 2. Роботу діти виконали сумлінно дотримуючись правил. 3. Дівчина зупинилася здивовано піднявши голову до неба.

II. Запишіть для кожного речення всі можливі варіанти вживання розділових знаків; підкресліть відокремлені обставини.

359 Прочитайте пари речень. Поясніть відмінність у вживанні розділових знаків і написанні виділених слів.

1. Жінки, **не зважаючи** на крик, бігли колоною (*В. Кучер*). – **Незважаючи** на сиву, мов крило голуба, бороду, серце його горіло молодечим вогнем і очі променились одвагою (*М. Старицький*). 2. Нічого сидіти склавши руки. – Хлопці праворуч оббігають дівчат, які, склавши руки перед грудьми, пританцьовують на місці (*Українське намисто. Десять українських танців*). 3. Всякому своя доля: один, рук не покладаючи, працює, а другий його працю без клопоту поїдає! (*Панас Мирний*). – Над майстром метал іскриться, він трудиться років тридцять не покладаючи рук (*М. Нагнибіда*). 4. Катерина Білокур згадує синю квіточку в полі, побачивши яку вона перестала плакати (*З журналу*). – Побачивши, яку милостиню я подав на селі, вони уявили собі, що в того, хто так легко може викинути півлуї, мусить принаймні бути двадцять луї* (*Д. Дідро*).

360 Спишіть, розставляючи розділові знаки і вставляючи пропущені букви. Підкресліть відокремлені обставини, позначте слово, від якого вони залежать.

1. Позаду залишився Рубікон перейшовши який Цезар почав війну з сенатом. 2. Натомившися спить дочка його рідна у світі єдина (*І. Нехода*). 3. Можна переказати зміст статті і не перечитуючи її. 4. Десь за ланами гомонів затихаючи грім (*С. Васильченко*). 5. Не довго думаючи я пориваюсь до двору (*П. Колесник*). 6. Він наближався й кинувши гострий погляд з-під навислих рудих брів підносив над землею кийок... (*В. Підмогильний*). 7. Вам буде оголошено завдання не виконавши яке не потрапите на наступний етап. 8. Треба діяти і не зволікаючи

(*О. Довженко*). 9. Іван з жахом побачив як виткнувшись з-за галузок затрясли головами бородаті цапи (*М. Коцюбинський*). 10. Не піймавши на крадіжці не кажи що злодій (*Нар. творчість*). 11. А пісня наростаючи пліла над берегом (*О. Гончар*). 12. Вас одразу можна впізнати і не будши ворожкою (*С. Васильченко*). 13. Говорити не думаючи все одно що стріляти не цілячись (*Нар. творчість*). 14. Бійці сиділи задумавшись (*О. Гончар*).

361 Пояснить уживання розділових знаків.

1. Хлопчики сиділи на крутому березі, звисивши ноги, і, стежачи за вудочками, вели тиху розмову (*Ю. Яновський*). 2. Дід зіскочив зі своїх саней, довіряючи коней на їх власну волю, і, підтримуючи поли шуби, перебіг до товариша (*І. Рябокляч*). 3. Троянці, в човни посідавши і швидко їх поодпихавши, по вітру гарно поплили (*І. Котляревський*). 4. Відвідувачі кав'ярні почули дивні звуки, а вибігши на вулицю, побачили, що на майданчику грає оркестр^{сн} (*З газети*).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ПРО ПОМИЛКИ У ВЖИВАННІ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИХ ЗВОРОТІВ

Дієприслівниковий зворот може вживатися тільки тоді, коли дії, що позначаються ним і присудком, здійснює одна особа. Інакше, замість дієприслівникового звороту, треба використовувати підрядне речення.

Є і ще одне правило, якого необхідно дотримуватися: дієприслівниковий зворот можна вживати тільки в реченні, де є підмет (тобто названо дійову особу).

1. Неправильно: Підходячи до класу, за дверима почувся вереск. Додаткову дію (*підходячи*) виконує інший суб'єкт.

Правильно: Коли я підходив до класу, то почув вереск за дверима.

2. Неправильно: Зайшовши до будинку, мені стало холодно. Речення безособове. Немає суб'єкта дії (на суб'єкт дії вказує додаток *мені*).

Правильно: Коли я зайшов до будинку, мені стало холодно.

У безособових реченнях можна вжити дієприкметниковий зворот у тому разі, якщо головний член виражений інфінітивом: *Збираючись спати, треба провітрити кімнату*.

3. Неправильно: Повернувшись зі школи, завдання буде виконане. Суб'єкти головної і додаткової дій не збігаються.

Правильно: Завдання виконують, повернувшись зі школи. (Завдання буде виконане після повернення зі школи.)

362 І. Запишіть текст, розставте розділові знаки. Поясніть умови відокремлення означень і обставин.

Орють. Переорана чорна земля піднімає вище груди звільна зітхає. Її огортає солодка втома за літо вона наморилась вигойдуючи на собі збіжжя бита громом лякана блискавкою.^{сн} Тепер вона позіхає сивими ранками вкривається туманом до полудня тримає на собі колючу росу. Земля жде на обложну мокву* на сірі пронизуючі вітри на безпроглядні^о ночі. Уся та негода буде їй байдужою вона засинатиме (Є. Гуцало).

ІІ. Пригадайте і поясніть написання букв *i*, *u* в кінці дієприкметників і дієприслівників. Підтвердьте правила прикладами з тексту.

363 Закінчіть речення, вибравши один із варіантів:

Склавши іспити, ...

- 1) нас одразу направили на практику; 2) нам одразу стало легко; 3) ми поїхали відпочивати.

Побачивши вовка так близько, ...

- 1) мені стало страшно; 2) я злякався; 3) пролунав її крик.

364 Спишіть, виправляючи помилки. Поясніть, у чому вони полягають.

1. Поклавши на стіл книгу, у мене народилася нова ідея. 2. Прочитавши рукопис, редактору здалося, що він потребує серйозного доопрацювання. 3. Дізнавшись цю добру новину, її радості не було меж. 4. Перенісши серйозну операцію, дитина була врятована. 5. Попрацювавши два місяці, у нього виникли непорозуміння з колегами. 6. Але, побачивши дівчину, в ньому спалахують почуття. 7. Несподівано запала тиша, зрозумівши сенс якої у мене зіпсувався настрій.

365 Перебудуйте речення, замінивши одне з дієслів дієприслівником.

1. Діти потомилися і сплять. 2. Коли закінчите малювати, здайте роботи. 3. Я навіть не встиг відпочити, а вже мусив знову вирушати в дорогу. 4. Чоловік пришвидшив крок і щез у провулку.

- Чи будь-який з однорідних присудків можна замінити дієприкметником (проаналізуйте всі речення)? Обґрунтуйте свою думку.

366 Прочитайте текст. Знайдіть відокремлені члени речення та однорідні присудки. Чим вони виражені? Замініть дієслова-присудки (там, де можна) дієприслівниками. Що змінилося? Які слова і далі передають основну дію, а які почали передавати додаткову?

Птахи затихали й сідали на м'які гніздечка, гріючи свої худенькі від роботи тільця пахучим, ласкавим, по-материнськи ніжним теплом розігрітої за день землі. З улоговини тягло темним вологим відпаром, і холодні трави зараз же

Не наважуючись більше нічого питати й ледь не перечепившись об рюкзак із сонним Бертольдо, якомога безшумніше^Ф причинивши двері, Русана пройшла на кухню...

А в кімнаті, ледь не водячи носом по зошити, Лесичок дописував: «...у дворі баби Тосі в Кошляківці, бо вона не дає рвати солодкі яблука з прищепи над погребником. Каже, вони зимові.^П А я стану їжаком і вилізу на погребник, і начіпляю на голки яблук.^П Тоді втечу під вишні. Вони густі і дряпучі, і баба туди не пролізе.^П

А у вересні впаду в сплячку, – писав далі з абзацу, – і не вчитиму уроків».

(Л. Дякунова)

✍ Пишемо так

Орфограма «Букви *и* та *і* на кінці дієприкметника й дієприслівника»

Ревучи, сидячи, сяючи, лежачи, літаючи, реву́чі, сидя́чі, сяю́чі, лежачі, летючі.

а Наголошуємо так

Мозоли́стий, мо́ї, мої́м, моло́х, моло́чений, молю́, молю́ся, мотузя́ний, мо́я, мускулі́стий, наведемо́, наведе́те, наведе́ла, навко́лишній, надберемо́, наберете́, надхо́дити.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

369 I. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки.

За деревами не побачити лісу однак опинившись у ньому поплутавши стежками уже починаєш придивлятися й до дерев і до пернатих непосид на гілках. У кожної берізки й дубка своє вбрання і свій голос у кожної гави і пави своє перо і свій галас.

II. Продовжте текст, використовуючи відокремлені обставини.

370 Випишіть з ваших підручників п'ять речень з відокремленими обставинами. Зазначте, якими частинами мови вони виражені і якого слова стосуються.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Якими частинами мови можуть бути виражені відокремлені обставини?
2. У яких випадках обставина, виражена одиничним дієприслівником, не відокремлюється?
3. З якими прийменниками іменники можуть виступати у ролі відокремленої обставини?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

ЗГІДНО З — ВІДПОВІДНО ДО

Прийменник **відповідно** вживається із родовим відмінком іменника у сполученні з прийменником **до**: *відповідно до наказу, відповідно до змін, відповідно до програми.*

Прийменникова сполука **згідно з** керує орудним відмінком іменника: *згідно з наказом, згідно з правилами.*

Обидва складні прийменники *відповідно до* і *згідно з* – типові для офіційно-ділового та наукового стилів.

Неправильно: *у відповідності, відповідно з, згідно до.* Також неправильно говорити *згідно рішення, згідно протоколу, згідно плану.*

§31 ВІДОКРЕМЛЕННЯ УТОЧНЮВАЛЬНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

371 Виразно прочитайте. Знайдіть члени речення, які містять уточнювальну інформацію.

1. У народі цілющі трави й квіти називають чар-зіллям, або просто зіллям.
2. Березневе сонце, схилившись за полудень, не пече, а лагідно пригріває.
3. У загінках лісу, на північних схилах, у яругах іще тьмяно синіють кучугури льодяно-крупчастого снігу. А тут – осоння! (За П. Стефановим).

372 Розкажіть за таблицею про способи приєднання уточнювальних членів речення.

Способи приєднання уточнювальних членів речення	Приклад
За допомогою сполучників <i>тобто, чи, або</i> (у значенні <i>тобто</i>), <i>а саме</i>	<i>Вальдшнеп, або лісовий кулик, – благородна птиця (Остап Вишня).</i>
За допомогою слів <i>крім, окрім, за винятком, особливо, включаючи, замість, наприклад, навіть, насамперед, зокрема</i>	<i>Там було затишно завжди, навіть узимку.</i>

Зверніть увагу! Якщо автор надає особливого значення уточнювальним словам, то використовує для цього на письмі тире, а в усному мовленні значну паузу:

*Щось у мене було і від діда Тараса, і від прадіда – **Сковороди** (В. Симоненко).
Ще будем жити ми – **і я, і ти!** (П. Тичина).*

«Буду я навчатись мови золотої»

Відокремлюються слова і групи слів, які уточнюють – звужують або розширюють – зміст попередніх слів.

*А під лісом, **край дороги**, либонь, курінь мріє (Т. Шевченко).* Мріє (де?) під лісом, (а де саме?) край дороги. Під лісом – обставина місця, яку уточнює, звужує її зміст, інша обставина місця – *край дороги*.

Уточнюватися можуть і головні, і другорядні члени речення.

Найчастіше уточнювальними є обставини місця і часу, а також означення.

*Подались униз, **на Дніпро**, до своєї далекої родички (А. Дімаров). Куди саме?*
*Рано, **разом з сонцем**, прокинулась і Харитя (М. Коцюбинський). Коли саме?*

Рідше відокремлюються уточнювальні обставини способу дії, означення, прикладки, додатки, підмети, присудки.

*Бориц вона варила по-нашому, **по-українськи**.*

Його, тобто батьків, телефон не відповідав.

*Усі мешканці будинку, **навіть діти**, вийшли на вулицю (З газети).*

Людям хотілося жити, тобто творити, працювати (О. Довженко).

373 I. Виразно прочитайте, звертаючи увагу на інтонування уточнювальних членів речення.

1. Зранку ми вже працювали, **зокрема фарбували**. 2. Тут, **на узліссі**, розкіш була вітрові (М. Коцюбинський). 3. Я буду лікарем, **хірургом**. 4. Внизу, **над самим Дніпром**, розкинувся Поділ (І. Цюпа). 5. Старшокласники, **переважно хлопці**, готували майданчик для змагань.

II. Спишіть, підкреслюючи уточнювальні члени речення і слова, які вони уточнюють.

374 Прочитайте речення. Прокоментуйте уживання розділових знаків.

1. Коло гаю, в чистім полі, на самій могилі, дві тополі високії одна одну хилить (Т. Шевченко). 2. А внизу, за городами, мабуть, біля мосту, важко чмихав паровий млин (Панас Мирний). 3. Журавлі летять із гирла кудись аж за Київ, на поліські болота (О. Гончар). 4. Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки (О. Донченко).

375 Складіть стислий опис природи, використовуючи запропоновані уточнювальні обставини.

Саме там, далеко-далеко, за обрієм, на краю села (міста) тощо.

376 Спишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Найкращі твори художника зокрема етюди були представлені на цій виставці.
2. На краю села на місці їхньої^Ф хатинки стояв великий будинок. 3. Гризуни наприклад ховрашки завдають багато шкоди полям. 4. Цей член речення відокремлюється уточнюється у певній позиції. 5. Увечері я зайшов до свого сусіда Остапчука. 6. Саме тоді минулого року в червні брат приїхав до нас на канікули. 7. Лінгвістика тобто мовознавство зацікавила моїх однокласників.

377 I. Відновіть речення, додаючи з довідки на місце пропусків уточнювальні члени. Що змінилося? Обґрунтуйте відповідь. Поясніть уживання розділових знаків.

1. А там далі ... стоїть присілок в садках (За І. Нечуєм-Левицьким). 2. Посеред неба ... ніжно золотилися хмари (За Ю. Збанацьким). 3. Перед ним ... стояли високі вогняні гори (За М. Коцюбинським).

Довідка: на крайнебі; над самою головою; серед зеленого лісу на долині.

II. Доберіть три-чотири синоніми до слова *крайнебо*. З'ясуйте, у яких стилях мовлення можуть уживатися дібрані синоніми. Складіть речення з одним із дібраних слів, використовуючи уточнювальну обставину. Виконайте його синтаксичний розбір.

378 I. Прочитайте і запишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви. Розставте пропущені розділові знаки, зважаючи на те, що в першому реченні є обставина з уточнювальним смислом.

Цікаву рослину можна бачити часом (по)під парканами у во..ких і тінистих місцях. Її листя з одного боку гладеньке і бл..скуче з якимось холодним полиском а з другого білясте ніби вкрите м..якою й ніжною павутиною.^{сн} Два протилежні враження від цієї квітки холодна байдужість і тепла ніжність. Народ прозвав рослину мати(й)мачуха (А. Матвієнко).

II. Допишіть текст, склавши розповідь про рослину.

379 I. Запишіть текст, розставляючи розділові знаки. Поясніть пунктограми.

Минали роки. Осика росла росла та й виросла. Потім постаріла одряхліла *гілляки* сохнути стали обламуватись. Такою й тепер стоїть^Ф. Її ровесниць уже давно вітровіння* позвально додолу, уже й порохню від них мурахи розточили. А ця стоїть.

Бо поруч молодий кучерявий дуб прийомний син. Обхопив її двома одводинами*, мов руками під пахви й так тримає^Ф. Спробуй *вітром* повалити їх двох, коли в дуба сила так і бує! (За Є. Шморгуном).

II. Виконайте розбір двох-трьох словосполучень.

380 Виконайте синтаксичний розбір речення.

Колись, за незапам'ятних часів, жив собі на просторах якогось краю невідомий кочовий народ, випасав свої стада з віку в вік, перебираючись з місця на місце (А. Матвієнко).

381 I. Поставте розділові знаки, зважаючи на те, що в першому реченні є уточнювальні обставини.

Серед бур'янів на пустирях уздовж^М доріг на узліссях і край^М полів росте знайома в народі куряча сліпота висока пряма рослина з буро-червоними квіточками розквітлим^М у верхній частині. Кажуть кури наклювавшись^М її сліпнуть. Тому напевне й назвали її за цією ознакою (З журналу).

II. Визначте пунктограми. Доберіть по одному прикладу до кожної пунктограми.

382 Прочитайте текст. Поясніть причини відокремлення членів речення. Доберіть до тексту заголовок.

Сходу сонця народний світогляд надавав неймовірно важливого значення. У той момент сонце надзвичайно енергетичне, воно оживляє, пробуджує увесь світ, дає тепло, світло, силу й енергію всьому. Усі темні, злі сили розбігаються перед його лицем урізноміч, гинуть і зезають навіки. Вранішнє сонце має також і лікувальну силу. Найзаповітніше бажання спішили сказати сонцю, яке сходить, бо вранішнє сонце, викупане й виспане, завжди милостиве. Воно благословляє день. То ж селянин, уздрівши оновлене світило, знімав шапку, кланявся йому.

Часто на великі свята підіймались на гору – символ неба, шлях до сонця, щоб зустріти світило. У дні свят, зокрема й у неділю, сонце буває віщим, тобто посилає долю або недолю (З книги «Українські символи»).

383 Проведіть експеримент: у першому реченні однорідні члени замініть на уточнювальні. Вирізно прочитайте обидва варіанти. Зробіть висновок про значення уточнювальних членів речення.

На заході, над чорною смугою лісу й гір небо блищало дуже пізнім рум'яним вечором. Було ясно, як удень. На Братській церкві можна було читати золоті написи на стінах. Повітря було тихе, запашне, настояне на зелених духмяних травах (За І. Нечуєм-Левицьким).

384 Складіть і запишіть речення, використовуючи запропоновані слова як уточнювальні обставини.

З великою радістю, по-діловому, по-вашому.

385 I. Виконайте коментоване читання тексту, пояснюючи вживання розділових знаків. Знайдіть уточнювальні члени речення.

Микола Горинович, адвокат, вертався з суду додому. Був початок осені, саме той час, коли більша частина дерев ще зелена і тільки деякі повбиралися в жовте й жовтогаряче вбрання і стояли мов у золотих шатах. Горинович дивився на їх, проходячи великим міським садом. Це був замалим не гайок з могучими старими кленами й дубами. Якимсь чудом вони позоставалися тут, у самому осередкові великого міста, повитого тяжким повітрям, серед височенних будинків та закованих у камінь вулиць. А проте сьогодні дихати було легше. Уночі йшов дощ, по небу снувалися хмари, але ж дерева стояли чистенькі, повмивані. Огидний міський пил прибило тим дощем, і чисте, вогке повітря якомсь м'яко вливалось свіжою живущою течією в груди. Горинович широко дихав і йшов помалу-малу. Був утомлений, та й так легко тут дихалося, що хотілося зостатися довше серед цих великих задуманих дерев, сісти й дивитися на їх довго і прислухатися, як вони стиха-стиха шепотять своїм, потемнілим од хмарного неба листом. Горинович любив дерева, любив їх спокійну пишну красу і не постеріг, як зупинився й став дивитися.

– А що це ви так задивилися, колего? Красою природною впиваєтесь?

Це товариш, молодий адвокат, вийшовши трохи пізніше з суду, наздогнав його.

Горинович трохи скривився: зараз ні до кого не хотілось озиватися.

– Ішов додому, – відказав, рушаючи знову, – та й спинився глянути на ці гарні дерева (*Б. Грінченко*).

II. Доберіть заголовок до тексту.

III. Поясніть правопис слів з орфограмою «-нн- та -н- у прикметниках і дієприкметниках».

✍ Пишемо так

Орфограма «Написання не, ні з різними частинами мови»

Невільник, негасимий, ненависний, невдовзі, непорушно, нездужати (хворіти), не здужати (не змогти), недобачати, неславити (ганьбити), не славити (не прославляти), недостача, недолік, недописаний, неправда, неспіливий, недалеко, ніхто, ніякий, ніколи, нітрохи, нічий, ніде, ніскільки, ніяк.

а Наголошуємо так

Надягну́, надя́гнеш, наздога́д, наздожене́мо, наздожене́те, на́зирцем, найцікаві́ший, най-яскраві́ший, нали́гач, намоло́т, нанести́, наносні́й, неквапні́й, нелю́дський, нена́видіти, нена́вість.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

386 Складіть стисле повідомлення «Відокремлення в нашому мовленні», використовуючи такі початки речень:

Відокремленими членами речення називаються...

Відокремленими бувають такі другорядні члени речення: ...

На письмі відокремлені члени речення виділяються...

В усному мовленні відокремлені члени речення виділяються...

Уточнювальні члени речення служать...

387 Складіть пояснення теми з фізики, хімії чи географії (на вибір), використовуючи у складі уточнювальних відокремлених членів такі слова, як: *зокрема, головним чином, у зв'язку, наприклад* та ін.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Допомога (з, за)

Словники не розрізняють відтінків у вживанні іменника *допомога* з прийменниками *з, за* і навіть *при* (*з допомогою, за допомогою, при допомозі*). Проте останніми десятиріччями в літературній мові усталалося таке неписане правило:

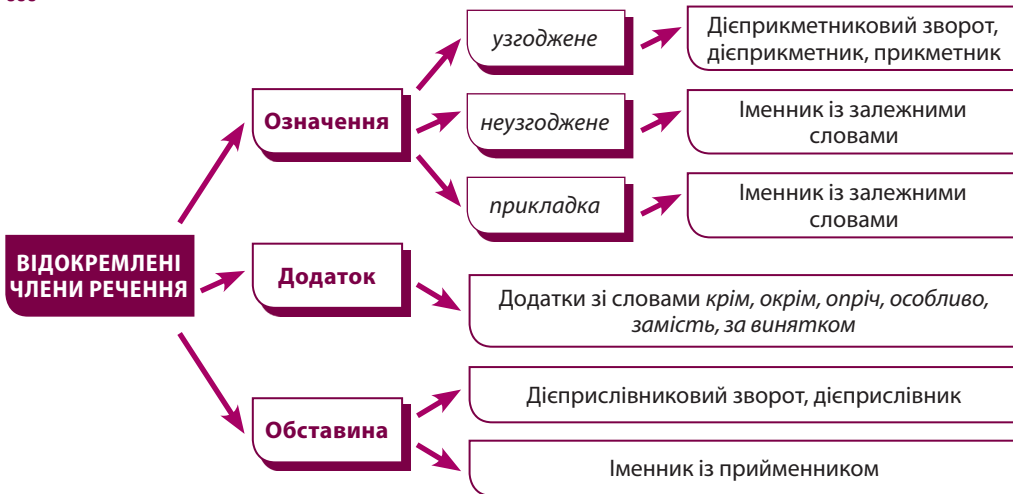
- коли йдеться про живу істоту, вживати прийменник *з*: *На які ж ви гори сходили? – зацікавлено допитувався Воронцов ефрейтора, що з допомогою товаришів уже туго затягувався канатом...* (О. Гончар);
- коли мовиться про неживий предмет, зокрема про інструмент, знаряддя, що сприяє виконанню дії, – прийменник *за*: *Великий німецький поет Вольфганг Гете, взявши цей [Фауста] образ, незмірно поглибив його, показав за його допомогою найвищі досягнення тогочасної науки й філософії (М. Рильський). Підживлювати озимину рідкими добривами найкраще за допомогою авіації (З газети).*

Щодо прийменника *при*, то зі словом *допомога* в українській мові його краще не вживати, а замінити прийменниками *з* або *за* – залежно від контексту.

(За Є. Чак)

§32 РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ (УЗАГАЛЬНЕННЯ)

388 Розкажіть про відокремлені члени речення за схемою.

389 І. Прочитайте. Визначте тему, основну думку, композицію тексту. Доберіть заголовок.

Життєвий шлях народу можна порівняти із життєвим шляхом людини: бувають періоди розквіту^о, так би мовити «весни», після яких нерідко приходять часи втрат або випробувань. Народи так само дорослішають – мудрішають, вчаться. Так само, як і в людини, нове ставлення до світу часто настає після важких, трагічних подій. Кримські татари – мудрий народ, їхня історія знає періоди піднесення та могутності, але й знає часи занепаду і страждань. Народ навчився берегти свої традиції, свою культуру, навчився терпіння та глибокої людяності, викарбував міцний характер. Можливо, саме через трагедії, що відбувалися в його історії. Спілкуючись із кримськими татарами, звертаєш увагу на виваженість, неквапливість розповідей, повагу до співрозмовника^б.

Пов'язані багатьма ниточками, кримськотатарська та українська культури впливали одна на одну протягом століть. Живучи дуже близько, наші народи налагоджували стосунки, запозичували традиції, збагачували свої словники.^{сн} Так завжди відбувається із сусідами. Славною сторінкою в новітній історії обох

народів є боротьба, багато в чому спільна, українців і кримських татар за національне відродження^б. Живими символами цієї героїчної боротьби стали Петро Григоренко, українець, і Мустафа Джемілев, кримський татарин.

Сьогодні між українським та кримськотатарським народами відбувається діалог на якісно новому рівні – рівні осмисленого пошуку єдності. Водночас і українці, і кримські татари борються за збереження власного національного обличчя.

Ми приходимо до нового прочитання історії. І починаємо розуміти, що близькість народів часом не залежить ані від спільного коріння, ані від спільної релігії. Може, назвати це громадянським вибором? А можливо, дорослішанням, без якого неможливий^о рух уперед (За В. Наумчук, <http://sferaua.com>).

II. Поясніть, як ви розумієте вирази *осмислений пошук єдності, збереження власного національного обличчя*.

- Представники яких національностей живуть у вашому краї? Що, на вашу думку, робить людей різних національностей громадянами України?

III. Знайдіть усі речення з відокремленими членами. Вкажіть їхню синтаксичну роль, спосіб вираження; поясніть уживання розділових знаків.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Вказати, яким відокремленим членом ускладнене речення.
3. Зазначити: вид відокремленого члена; морфологічне вираження; поширений чи непоширений.

Пливли, голосно курликаючи, журавлині ключі (Р. Іванченко).

Речення просте, розповідне, неокличне; двоскладне; повне; поширене; ускладнене відокремленою обставиною *голосно курликаючи*, що виражена дієприслівниковим зворотом, поширена.

- 390** Поясніть стилістичну роль виділених членів речення. Перебудуйте речення з відокремленими членами так, щоб вони передавали не додаткове повідомлення, а основне. Чи змінився від цього зміст тексту?

У широколистому^о лататті спалахнули білі лілії, переливалися^о перламутрово куліси густого верболозу. Риба виляскувала на тихоплинні^о, **вимальовуючи^б кола**. Віртуозними солов'їними трелями озвалася ніч.

Я сидів на березі, **охоплений^б солодким хвилюванням^ф**, і слухав вічну музику природи. До мого вуха підлетів комар і підставив свій «камертон»*. За мить відлетів^б і завис неподалік^о. Відтак задзвенькотів^о щосили^о, і до нього приєднався ще один, мабуть, без слуху, бо так дисонуюче тягнувся з секунду, що, здавалося, заіскрить у темені, але все-таки вирівнявся в унісон*. Умить злетівся^о цілий хор комарів, що дзвенькотів у аранжуванні* самої природи (А. Пашкевич).

- Чому автор використав у тексті слова, пов'язані з музикою?

 Пишемо так

Орфограма «Написання разом і через дефіс складних, складених і складноскорочених слів»

Всюдихід, двоярусний, Нацбанк, трикутник, писав-писав, білий-білий, хліб-сіль, тишком-нишком, зроду-віку, великий-превеликий, землетрус, міськрада, життєпис, лікар-еколог, прем'єр-міністр, міні-футбол, сільськогосподарський, вищезгаданий, суспільно-політичний, історико-культурний, босоніж, будь-хто, хто-небудь, лісостеп, вертоліт, тепловоз, соцстрах, дев'ятисотий, п'ятдесят, навчально-виховний, віце-президентський, темно-зелений, гіркувато-солоний, гриб-паразит, зірвіголова, чорнозем, східнослов'янський, стоп-кран, суспільно корисний.

 Наголошуємо так

Непріязнь, непроникний, несті, несемó, несетé, неслá, неслі, низина́, дві низини́, низо-вина́, низький, нитковий, нівечити, новий, новина́, *мн.* новини, дві новини́.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

391 Доповніть речення уточнювальними членами.

1. Південний Буг бере початок на південному заході України (*де саме?*) ...
2. Найдовше місто в Україні (*і навіть ще де?*) ... – це Кривий Ріг.
3. Географічний центр України знаходиться на Черкащині (*де саме?*) ..., а геометричний – на Кіровоградщині (*де саме?*) ...
4. Підкресліть другорядні члени речення, тобто ...
5. Результатами змагань були задоволені всі (*особливо хто?*) ...
6. На лабораторній роботі з фізики треба було визначити густину (*що це таке?*) ...

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке відокремлення?
2. Які члени речення можуть бути відокремленими?
3. Як відокремлюються члени речення в усному мовленні і на письмі?
4. Коли відокремлюються означення і прикладки?
5. Які умови відокремлення іменників з прийменниками?
6. Яка роль уточнювальних членів речення?

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**ВІДНОШЕННЯ, ВЗАЄМИНИ, СТОСУНОК, ВІДНОСНІСТЬ,
ВІДНОСНО, ЩОДО, СТОСОВНО,**

Відповідно до російських слів *отношение, относительно* часто надживають словами *відношення, відносно*, забуваючи про інші, точніші, природніші слова: «Не можна допускати поверхового *відношення* до такої серйозної справи», – замість – поверхового *ставлення* або – ще краще – щоб поверхово *ставились*; «*Відносно* цього не може бути двох думок», – замість – *про це* (щодо цього, з приводу цього); «Я з ним у добрих *відношеннях*», – замість – у добрих *стосунках* чи *взаєминах, зв'язках*.

У математиці, а також у філософії й логіці слово *відношення* є єдиний відповідник російському науковому терміну *отношение*, наприклад: *відношення* $a : b = c : a$.

В українській науковій термінології є ще слово *відносність*: теорія *відносності*.

Замість штучного вислову «у *всіх відношеннях*» відповідно до російського *во всех отношениях*, наприклад: «Це мені зручно в *усіх відношеннях*», – треба користуватись давніми українськими висловами *всіма сторонами* («Славне було Запоріжжя *всіма сторонами*». – Збірка пісень П. Лукашевича), з *усякого* (з *кожного*) *погляду* («Це вигідно нам обом з *усякого погляду*»), *як не глянь, як не подивись, з усіх боків, усебічно, зусебич, у всіх планах*.

Останнім часом набуває дедалі більшого поширення слово *стосовно* замість недоладного вислову «*по відношенню*»: «*Стосовно* місцевих умов він розробив систему обробітку ґрунту»; «*Стосовно* цього неподобства вже казали не раз». Проте не варто забувати й відомі слова *щодо, про* (Б. Антоненко-Давидович).

ДИСКУСІЯ ВІДПОВІДНО ДО СТВОРЕНОЇ В КЛАСІ
СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Дискусія – форма колективного обговорення, мета якої – виявити істину через зіставлення різних поглядів, вирішити проблему чи з'ясувати думки різних людей з певного питання.

Рекомендації для учасника дискусії

Щоб ваш виступ був стислим і чітким, можете скористатися такою схемою:

1. **Позиція** (у чому полягає ваша думка): **Я вважаю, що...**
2. **Обґрунтування** (на чому ви ґрунтуєтеся, аргументи на підтримку вашої позиції): **...тому, що...**
3. **Приклад** (факти, що ілюструють ваші аргументи): **...наприклад...**
4. **Висновок** (що треба зробити; заклик до прийняття вашої позиції): **...тому...**

Виступ може складатися з двох-чотирьох речень і тривати 1–2 хвилини.

392 Прочитайте два виступи учасників дискусії «Чи потрібно пускати в клас тих, хто запізнився на урок?». Чи дотримано у виступі рекомендацій, наведених вище?

1. Я вважаю, що тих, хто запізнився, потрібно пускати в клас, тому що причини запізнення часто бувають поважні. Наприклад, сьогодні я запізнився на перший урок через те, що розбороняв і мирив першокласників, які билися. Тому потрібно встановити правило: той, хто спізнився, має право ввійти до класу і брати участь в уроці.
2. Я вважаю, що тих, хто запізнився, не можна пускати до класу, тому що це ламає весь перебіг уроку. Наприклад, я зайшов до класу посеред попереднього уроку і на кілька хвилин відволік увагу вчителя, всіх учнів. Треба заборонити заходити до класу після дзвінка.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В ДИСКУСІЇ

- Я критикую ідеї, а не людей.
- Моя мета не в тому, щоб перемогти, а в тому, щоб прийти до оптимального рішення.
- Я спонукаю кожного з учасників до того, щоб брати участь в обговоренні.
- Я вислуховую міркування кожного, навіть якщо я з ними не згоден.
- Я спочатку з'ясовую всі ідеї і факти, які стосуються обох позицій.
- Я прагну осмислити і зрозуміти обидва погляди на проблему.
- Я змінюю свою думку під впливом фактів і переконливих аргументів.

393 I. Прочитайте фрагменти виступів професорів українських та американських університетів.

Це питання учні порушують перед учителем у різних формах, найпростіша з них: «Чому ми маємо це знати?» Учителям непросто відповісти на нього. При цьому, залишаючись наодинці із собою, вони здебільшого формулюють його в такій формі: у чому цінність навчання в школі?

Утім, коли це питання лунає із задніх парт класу, воно нагадує про те, що це справа не тільки вчителів, авторів підручників і навчальних програм. Це хвилює й самих учнів.

Це чудово – дізнаватися щось нове, але ми знаємо, що в цифрову добу інформація, подана в підручниках, не може так швидко оновлюватися, як в інтернетних мережах.

Сучасні підручники суттєво відрізняються від підручників, за якими навчалися ваші батьки. І це природно, бо з розвитком суспільства змінюються запити й потреби людини.

XXI століття є століттям розвинених інформаційних технологій, глобальної комп'ютеризації виробництва. Життя вимагає інтелектуально розвинутої особистості, спроможної працювати з різними джерелами інформації, здатної до міжкультурного спілкування.

Основоположними завданнями освіти XXI століття визнано такі:

- навчитися жити разом, розвиваючи знання про інших, про їхню історію, традиції та спосіб мислення; володіти культурою спілкування; сприяти здійсненню спільних проектів;
- навчитися здобувати нові знання. Загальний культурний рівень – це своєрідна перепустка до неперервної освіти, основа, необхідна для того, щоб навчатися протягом усього життя;
- навчитися працювати над собою.

II. Обговоріть спочатку в парах чи малих групах, а потім у класі одне з наведених нижче питань. Намагайтеся обґрунтувати аргументи *за* і *проти*.

1. Чи хвилює сучасних учнів питання «Для чого ми навчаємося в школі?»
2. Життя вимагає особистості, спроможної працювати з різними джерелами інформації.
3. Чи можна самостійно навчитися здобувати нові знання?

394 За підсумками дискусії виконайте завдання I або II.

I. Проаналізуйте дискусію.

1. Яких висновків дійшли учасники?
2. Чи виявили вони розуміння проблеми?

3. З'ясуйте, чи всі виступи були логічними, чи були помилкові висловлювання, недоречні зауваження.
4. Оцініть зміст виступів, глибину аргументів, точність вираження думок, правильність уживання понять.
5. Оцініть уміння відповідати на запитання, вміння доводити і спростовувати думку.

II. Проаналізуйте свою участь у дискусії.

1. Що я відчував під час дискусії?
2. Чого я хотів?
3. Що або хто мені заважав?
4. Що нового я дізнався для себе?
5. Чи захопила мене дискусія? Якщо так, то чому? Якщо залишила байдужим, то чим я це пояснюю?
6. Як я зможу використовувати набутий у дискусії досвід (позитивний і негативний)?

ТЕСТ

УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ВИБОРОМ ОДНІЄЇ ПРАВИЛЬНОЇ ВІДПОВІДІ

1. Речення, ускладнене однорідними означеннями, подане у рядку
 - А Міста старовинні і замки прекрасні, великі будови і дуже сучасні.
 - Б А груші медом всі налиті, смачні, солодкі, соковиті.
 - В Осінь погожа, тепла і ясна, і гарна й дуже запашна.
 - Г В осінню днину сонячну, ясну люблю я в парку нашому гуляти (З тв. Н. Красоткіної).
2. Речення, що містить однорідні члени з узагальнювальним словом, подано в рядку
 - А Йде осінь по землі – царівна – красива, чарівна!
 - Б Все раніше темніє, день коротшим стає восени.
 - В Це пора осіння – перебіли часті: то хмарки, то дощик, то мжичка, то сонце.
 - Г Поглянь навколо: чарівниця осінь в коралях і у золоті стоїть (З тв. Н. Красоткіної).
3. Вставне слово виражає оцінку вірогідності повідомлюваного у реченні
 - А Одне слово, мистецтво – штука складна (М. Ткач).
 - Б І справді, інше слово часом дорожче – цінніше самої речі (В. Сухомлинський).
 - В Та й, власне, це ж відомо вже давно: співає кожен, хто якої знає (Л. Костенко).
 - Г Десь, може, там зустрінемося ми. Не буде рук – обнімемось крильми (Л. Костенко).
4. Допущено помилку при виділенні звертання у реченні
 - А Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій! (В. Симоненко).
 - Б Моє село, земний тобі уклін за молодість, за світло отчих стін... (Г. Тарасюк).
 - В Гей юнаки, гей молодість світу, доля планети у ваших руках (І. Нехода).
 - Г О пісне українська! Дзвінка, невмируща, ти мука і радість, ти гнів і любов (Р. Братунь).
5. У реченні «У п'єсі І. П. Котляревського вперше вийшли на сцену, замість лубочних поселян, живі народні типи» (О. Гончар) відокремлений член речення:
 - А обставина
 - Б означення
 - В прикладка
 - Г додаток
6. Пунктуаційну помилку допущено в реченні
 - А З одного місця переходили люди на друге, шукаючи волі (Панас Мирний).
 - Б Послухавши Еней Охріма, укрившись, на полу ліг спати (І. Котляревський).
 - В Хвилюючись, і все ще не отямившись, солдат розповідав про себе (О. Гончар).
 - Г Сторож, несучи снідання, стукнув дверима (Панас Мирний).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ НА ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ

7. З'ясуйте, чим ускладнено речення.

А звертанням	1 Мовчить мій цілий світ, загорнутий в лихі словесні целофани (Л. Костенко).
Б вставним словом	2 Промінчик ясний у віконце так ніжно і тепло гляне (Н. Красоткіна).
В відокремленим означенням	3 Вода ж тут, бачите, яка: в ній сила земна (І. Цюпа).
Г однорідними членами речення	4 Дніпре мій, з тобою ми в розлуці (А. Малишко).

8. Доберіть приклад до кожного виду речень.

А речення з відокремленою обставиною	1 Березневе сонце, схилившись за полудень, не пече, а лагідно пригріває.
Б речення з відокремленим додатком	2 Щонайменше вісім годин кожного дня, крім вихідних, ми проводимо на роботі (І. Томан).
В речення з відокремленим означенням	3 Гетьманську булаву вважають клейнодом, тобто коштовністю, дорогоцінною річчю.
Г речення з відокремленою прикладкою	4 Простора майстерня, освітлена сонцем, нагадувала велику музейну кімнату... (І. Цюпа).

9. Кому вжито для виділення

А відокремлених членів речення	1 А краса живе у всьому: в світлі сонечка ясному, у замріяних лісах, у степу на хлібній ниві... (Н. Красоткіна).
Б звертання	2 Мабуть, кожному з вас доводилося бачити політ лелеки (В. Олексієнко).
В однорідних членів речення	3 Здрастуй, свіжосте нив! (В. Симоненко).
Г вставних слів і словосполучень	4 Дівчина завмерла, насолоджуючись теплом ласкавого сонця (А. Заржицька).

ПРОЧИТАЙТЕ ТЕКСТ І ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Солодкі пахощі, настояних на сонці акацій, плывуть у повітрі, злегка паморочать голову й викликають у душі терпкий смуток. 2. У гущавині співають, заливаючись солодким щебетом, солов'ї. 3. Заходить блакитна ніч ясними мерехтливими зорями, гаптуючи небо. 4. Тихими лунами озиваються зелені парки на косогорох, плывуть над ними звуки пісень (За І. Цюпою).

10. Пунктуаційну помилку допущено у реченні

- А першому
- Б другому
- В третьому
- Г четвертому

11. Відокремленою обставиною ускладнене речення

- А перше
- Б друге
- В третє
- Г четверте

12. Третє речення ускладнене

- А відокремленим означенням
- Б відокремленою прикладкою
- В відокремленою обставиною
- Г відокремленим додатком

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

395 Прочитайте словосполучення. Укажіть у них головне й залежне слово. Визначте будову й вид кожного словосполучення за способом вираження головного слова. Із трьома-чотирма словосполученнями складіть речення.

Читати книжку, писати переказ, написати гарний твір, жити в Запоріжжі, культурне життя народу, безмежне поле пшениці, вчасно попередити, надзвичайно цікаво, вишивати рушник, зашарітися від радості.

396 I. Утворіть словосполучення, добираючи, де треба, прийменники і ставлячи залежні слова в потрібному відмінку.

Піклуватися (діти), повідомляти (новина), позбуватися (старий одяг), поступатися (принципи), потерпати (холод), потребувати (ласка), призводити (біда), припускатися (помилка), пробачати (гості), радіти (подарунок), сподіватися (допомога), спричинити (хвороба), сумувати (дім), тішитися (нова лялька), тужити (вони), турбуватися (він), уболівати (спільна справа), уникати (зустріч), учитися (математика), упадати (немовля), чекати (манна небесна).

II. Поставте наголоси у всіх словах.

397 Прочитайте. Визначте тип односкладних речень.

1. У далекій дорозі найду або долю, або за Дніпром ляжу головою. 2. Не дай пропасти на чужині в неволі вольним козакам. 3. Задзвонили у всі дзвони по всій Україні. 4. Зима! Сиди один в холодній хаті. 5. Сльозами моря не долить. 6. Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте. 7. Червоніє за горою. 8. Защобечи, соловейку, в лузі на калині (*З творів Т. Шевченка*).

398 Випишіть неповні речення і визначте, які члени речення в них пропущено.

1. Дерево міцне корінням, а людина – друзями. 2. Носить голову тільки для шапки. 3. Яка головонька, така й розмовонька. 4. Сонце відкриває світ, а книга – очі. 5. Земля має супутником місяць, а людина – книгу (*Нар. творчість*).

399 Запишіть речення, вставляючи пропущені букви й розкриваючи дужки. Розставте розділові знаки. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Визначте, якими частинами мови вони виражені.

1. Людина це дж..р..ло (не)звичайного в пр..роді (*М. Пришвін*). 2. (Не)плоть а дух робить людину людиною (*Л. Фейєрбах*). 3. Зрозуміти себе саму в дз..р..кал..ному відображе..і швидше за все може лише людина (*М. Пришвін*). 4. (Ні)коли (не) пізно змінити образ власного «Я» отже почати нове жи..тя (*М. Мольці*). 5. Люди

буд..те (взаємно)красивими (Л. Костенко). 6. Найважча професія бути людиною (Хосе Марті). 7. З краси (не)пити роси (Нар. творчість). 8. Уклін тобі мій с..рдечний краю зірко ясна пр..красна у своїм звабнім тр..мтінні моя мамина в..шиванко м..режана (диво)квітками у в..с..лковім вінку моя мудросте бат..ківська напоена чистою святою любов'ю до тебе... (Л. Андрела).

400 Наведіть приклади речень, які б ілюстрували кожне правило. Добираючи приклади, скористайтеся матеріалами підручника.

Розділовий знак	Функція розділового знака
Кома	у реченнях з однорідним членами
	для виділення звертань
	для виділення вставних слів, словосполучень, речень
	для виділення порівняльних зворотів
Тире	для виділення відокремлених членів речення
	між підметом і присудком
	у неповному реченні
	у реченнях з узагальнювальним словом і однорідними членами
Двокрапка	у реченнях з відокремленими членами
	у реченні з узагальнювальним словом і однорідними членами

401 Прочитайте текст, розділіть його на абзаци. Визначте стиль мовлення. Спишіть, вставляючи пропущені букви й розділові знаки, знімаючи дужки. Підкресліть граматичні основи речень. Поясніть уживання кожного розділового знака.

Юний друже! Ти вступаєш у ш..рокий ясний світ що ніби захоплива мудра книга з(с)повнений (не)розгаданих таємниць і чудес. (По)перед у(в) тебе велике і(й) звабне життя. Кожний день відкриває перед тобою ясну дал..ну (не)ходжених дор..г манить і кличе до нових обрїїв. Мабуть тобі не раз доводилося бачити як над землею загоряється^ф (світло)рожеве світан..я. У (темно)синьому небі ще мерехтять далекі зорі. Але поступово рожевіє небокрай і(й) в голубій імлі купається бе...края дал..чїнь. Над (К, к)римськими горами над величною вершиною (Ай)Петрі проп..вають рожеві хмари і в цей же час над безмежним (Х, х)ерсонським степом у(в) тихому вранішньому небі виспівують^м срібним дзвоном^м жайворонки вітаючи народжен..я нового дня. У вишневих садах (П, п)олтавщини

вит...охкують (не)вгамовні солов'ї. Таємниче шумлять пр...дковічні ліси над зачарова(нн)ною Десною і розкотистий клич трембіт лунає над зеленими полонинами (К, к)арпат... Над Україною світає і народжується ще один трудовий день... (За І. Цюпою).

402 I. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Особливе місце в духовній сфері нашого народу належить казці.

Народні казки вчили і вчать людей любити прекрасне і насамперед природу рідну землю поважати старших бути вірним у почуттях виховують потребу в праці.

Можливо генії Шевченка Франка Стефаника відкрилися саме завдяки проникненню в ранньому дитинстві у світ народної творчості. Видатні письменники різних епох вивчали культуру свого народу і осягнувши її глибину самі ставали органічними носіями цієї культури (Л. Дунаєвська).

II. Виконайте завдання.

1. Доберіть заголовок до тексту.
2. Визначте тему й основну думку.
3. Виділіть основну й уточнювальну інформацію в тексті.
4. З'ясуйте засоби зв'язку речень у тексті.
5. Виконайте повний синтаксичний розбір одного речення (на власний вибір).
6. Поясніть уживання розділових знаків.
7. Які орфографічні правила можна проілюструвати прикладами з тексту?

403 I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте тип мовлення.

Цієї ночі в повітрі пахло Часом. Оце цікаво! Чим може пахнути Час? Пилом, годинниками й людьми. А коли подумати над тим, як звучить Час, то дійдеш висновку, що він звучить, наче струмок у темній печері, мов чийсь крики, мов стукіт грудок, які падають на віко порожньої скрині, наче дощ. А який у Часу вигляд? Час схожий на сніг, що безгучно падає в чорну кімнату, або на німий фільм, який демонструється в античному амфітеатрі. Ось який запах, вигляд і голос має Час (*Рей Бредбері*).

II. 1. Охарактеризуйте всі прості речення (за метою висловлювання, емоційним забарвленням, будовою, складом граматичної основи).

2. Знайдіть порівняння і поясніть їхню роль.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

404 Напишіть твір-мініатюру (шість-сім речень) на одну із запропонованих тем: «Затишно дітям у пазусі казок» (Л. Костенко), «Казки мого дитинства».

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

- абси́да** – півкруглий (іноді багатокутний) виступ у стіні античної або церковної будівлі.
- адвенти́вні** – рослини, занесені людиною або різними природними чинниками з одних географічних районів чи областей в інші.
- антибіо́тики** – виділювані деякими мікроорганізмами хімічні речовини, що мають здатність пригнічувати ріст і розвиток тих чи інших мікробів.
- антолóгія** – збірка вибраних творів одного жанру різних авторів.
- аранжува́ння** – пристосування музичного твору до виконання певним складом інструментів (голосів).
- ареа́л** – територія поширення чого-небудь.
- атрибу́ти** – ознака або предмет, які становлять характерну прикмету кого-, чого-небудь.
- багрóвий** – густо-червоний.
- багря́ний** – густо-червоний, пурпуровий.
- бальнеоло́гія** – галузь медицини, що вивчає фізико-хімічний склад, застосування в лікуванні і дію на організм мінеральних вод та грязей.
- баро́ко** – стиль у європейському мистецтві, що розвивався з кінця XVI до середини XVIII ст.
- бастіо́н** – старовинне укріплення – п'ятикутна бойова споруда на розі фортечного муру.
- ба́шта** – висока і вузька споруда багатогранної або круглої форми, що будується окремо або становить частину будівлі; вежа.
- бекгра́унд** – все, що стосується життя, освіти, зв'язків, досвіду людини; інтелектуальний рівень, культурна підготовка, ступінь освіченості, життєвий і професійний досвід; інструментальний або голосовий супровід; фонове зображення.
- бентéга** – бентежність, хвилювання, тривога.
- біосінтез** – біохімічний процес утворення речовин в організмі.
- бу́рса** – чоловіча духовна школа у XVIII – середині XIX ст.
- вака́нсія** – вільна посада в штаті установи.
- ве́жа** – висока вузька споруда, що має висоту значно більшу за ширину і будується окремо або як складова частина фортеці, палацу і т. ін.; башта.
- вівта́р** – відокремлене іконостасом підвищення в церкві, де розташований престол.
- вінші́вки** – поетичні поздоровлення, прославляння, побажання.
- вітрові́ння** – віяння вітру.
- габа́** – (заст.) турецьке сукно білого кольору.
- ге́ндерний** – пов'язаний з роллю в суспільстві осіб чоловічої або жіночої статі.
- генофо́нд** – сукупність генів, які є у всіх представників популяції певного виду.
- гормона́льний** – *прикм.* до гормон – біологічно активна речовина, що утворюється і виділяється в кров залозами внутрішньої секреції.
- грот** – печероподібна заглибина чи порожнина у земній корі природного або штучного характеру.

- джингл** – музичний або вокальний елемент оформлення радіо- чи телефіру.
- дукат** – срібна, а потім золота монета, що була поширена в деяких європейських країнах.
- егіда** – захист, заступництво кого-, чого-небудь.
- екстремал** – людина, що свідомо шукає вкрай важкої та небезпечної ситуації.
- елегія** – ліричний вірш задумливого, сумного характеру.
- еманація** – витікання, випромінювання, виділення чого-небудь звідкись.
- задомовітися** – оселитися.
- залога** – озброєна група людей, яка охороняє кого-, що-небудь.
- Звягель** – з кін. XVIII ст. – м. Новоград-Волинський.
- зодчество** – мистецтво проектувати і споруджувати будівлі; архітектура.
- ієрарх** – глава православної церкви.
- імідж** – штучний образ, що формується у свідомості суспільства та окремої людини засобами масової комунікації і психологічного впливу.
- інохідь** – біг коня, оленя і т. ін., при якому тварина ступає спершу обома правими ногами, а потім обома лівими.
- камертón** – невеликий сталевий інструмент, який унаслідок удару видає звук певної висоти; використовується для настроювання музичних інструментів та під час хорového співу.
- канцелярізм** – слово або зворот, притаманні стилю ділових паперів, документів.
- каньйón** – вузька річкова долина, глибоко врізана в корінну породу.
- кастинг** – конкурс на право зіграти роль у фільмі, взяти участь у шоу або конкурсі тощо.
- кефаль** – морська промислова риба.
- киптар** (кептар) – у гуцулів – верхній хутряний одяг без рукавів.
- кічера** – гора, вкрита вся лісом, крім вершини.
- ключечка** – від ключка – дерев'яний або металевий гак із довгим держакком.
- контент** – інформаційний зміст сайту (тексти, графічна, звукова інформація та ін.), а також книжки, газети тощо.
- кónха** – півкупол для перекриття циліндричних частин будівлі.
- крисаня** – капелюх, бриль.
- лейтмотів** – основний мотив (тема, думка), яка повторюється протягом усього твору.
- ломане зóлото** – уламки золотих речей.
- луї** – від луїдор – французька золота монета.
- маніжка** – нагрудник, пришитий або пристебнутий до чоловічої сорочки.
- мариніст** – художник, що малює морські пейзажі.
- мéseдж** (месидж) – повідомлення, завуальоване повідомлення, іронія, звернення, попередження, сигнал, короткий зміст чогось.
- меценат** – багатий покровитель мистецтв.
- мештики** – від мешти – туфлі.
- місія** – важливе завдання, доручення тощо; високе призначення, відповідальна роль.
- мóква** – сирість; негода.

- мурáл** – художній розпис зовнішніх стін будинків у міському просторі.
- намі́тка** – покривало з тонкої тканини на голову й обличчя.
- одво́дина** – жердина в хаті, на яку вішали одяг.
- па́зелень** – домішка зеленого кольору, зелений відтінок, зелені просвіти.
- парапéт** – невисока огорожа моста, набережної, балкона.
- причі́лок** – бокова стіна будинку; бокова частина даху.
- продю́сер** – фахівець, який бере безпосередню участь у створенні проекту, регулює (або допомагає регулювати) фінансові, адміністративні, технологічні, творчі або юридичні аспекти діяльності якого-небудь проекту.
- пурпурóвий** – темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком; багрянний.
- раі́на** – пірамідальна тополя.
- рега́лії** – предмети, що символізують монархічну владу; предмети відзнаки (ордени, медалі).
- реставра́тор** – спеціаліст з відновлення в первісному вигляді творів мистецтва, будівель.
- рі́за** – верхнє вбрання священика, яке вдягається під час богослужіння.
- рубі́новий** – червоний.
- сіра́к** (сіряк) – старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна.
- склепіння** – опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів.
- смáльта** – непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці.
- смуше́вий** – пошитий із шкурки, хутра новонародженого ягняти.
- стри́й** – одяг.
- тамува́ти** – зупиняти, затримувати вільний рух, плин чогось.
- теологі́чний** – *прикм. від* теологія – богослов'я.
- тренд** – помітний напрям у розвитку чогось.
- унісо́н** – співзвучність, яка досягається одночасним відтворенням двох або кількох звуків однієї висоти і однакових звуків у різних октавах.
- урбаністи́чний** – пов'язаний з великим містом.
- фідбе́к** – відгук, реакція у відповідь.
- флоя́ра** – український народний дерев'яний духовий інструмент.
- фре́ска** – картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці.
- фриз** – декоративний елемент – горизонтальна смуга або стрічка, що покриває або обрамляє частину архітектурної споруди.
- хо́ри** – відкрита галерея, балкон у верхній частині парадного залу або в церкві.
- ца́рина** – сфера діяльності; ділянка, галузь.
- циба́тий** – з довгими тонкими ногами.
- цитаде́ль** – споруда фортечного типу всередині давніх міст; найбільш укріплена частина фортеці, пристосована для самостійної оборони.
- Шинеа́рський** (край) – Месопотамія.

ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ РОЗБОРУ

ПОРЯДОК ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

1. Слово.
2. Склади (відкриті чи закриті), вказати, на який падає наголос.
3. Голосні звуки (наголошені/ненаголошені), позначення на письмі.
4. Приголосні звуки (дзвінкі чи глухі, тверді чи м'які), позначення на письмі.
5. Кількість звуків і букв.

ПОРЯДОК РОЗБОРУ СЛОВА ЗА БУДОВОЮ

1. Визначити закінчення (у змінних слів) і основу.
2. Виділити суфікси і префікси.
3. Знайти корінь, дібравши спільнокореневі слова.

ПОРЯДОК МОРФОЛОГІЧНОГО РОЗБОРУ

ІМЕННИК

1. Початкова форма.
2. Власна чи загальна назва.
3. Істота чи неістота.
4. Рід, число, відмінок, відміна, група (тверда, м'яка, мішана).
5. Синтаксична роль у реченні.

ПРИКМЕТНИК

1. Початкова форма.
2. Розряд за значенням: якісний, відносний чи присвійний.
3. Форма: повна чи коротка.
4. Для якісних – ступінь порівняння.
5. Група: тверда чи м'яка.
6. Рід, число, відмінок.
7. Синтаксична роль у реченні.

ЧИСЛІВНИК

1. Початкова форма.
2. Розряд за значенням: кількісний (ціле число, дробовий, збірний), порядковий.
3. Група за будовою: простий, складний чи складений.
4. Рід, число (якщо є), відмінок.
5. Синтаксична роль у реченні.

ЗАЙМЕННИК

1. Початкова форма.
2. Розряд за значенням: особовий, зворотний, присвійний, вказівний, означальний, питальний, відносний, неозначений, заперечний. Особа (для особових).
3. Рід, число, відмінок.
4. Синтаксична роль.

ДІЄСЛОВО

1. Початкова форма.
2. Вид.
3. Дієвідміна.
4. Спосіб: дійсний, умовний, наказовий.
5. Час, проста чи складена форма.
6. Якщо теперішній чи майбутній час, визначити особу та число.
7. Якщо минулий час, умовний спосіб, визначити рід в однині.
8. Синтаксична роль.

ДІЄПРИКМЕТНИК

1. Початкова форма (як і у прикметника: називний відмінок однини чоловічого роду).
2. Активний чи пасивний.
3. Доконаного чи недоконаного виду.
4. Час – теперішній чи минулий.
5. Рід (лише для однини).
6. Число.
7. Відмінок.
8. Синтаксична роль.

ДІЄПРИСЛІВНИК

1. Назва частини мови, її форма.
2. Вид (доконаний чи недоконаний).
3. Час (теперішній чи минулий).
4. Синтаксична роль.

ПРИСЛІВНИК

1. На яке питання відповідає.
2. Розряд за значенням.
3. Для утворених від якісних прикметників – ступінь порівняння.
4. Спосіб творення, від якої частини мови утворений.
5. Синтаксична роль.

ПРИЙМЕННИК

1. Службова частина мови.
2. Група за походженням: первинний, вторинний.
3. Група за будовою: простий, складний, складений.
4. З якою відмінковою формою вживається.

СПОЛУЧНИК

1. Службова частина мови.
2. Розряд: сурядний чи підрядний.
3. За вживанням: одиничний, парний, повторюваний.
4. Група за будовою: простий, складний, складений.

ЧАСТКА

1. Службова частина мови.
2. Правопис часток.

ПОРЯДОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

1. Виділити словосполучення з речення.
2. З'ясувати будову словосполучення: знайти головне і залежне слово, поставити запитання від головного до залежного слова.
3. Вказати, якими частинами мови є слова у словосполученні, визначити тип словосполучення за способом вираження головного слова.
4. Визначити тип словосполучення за будовою.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

1. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Визначити тип речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
3. Виділити граматичну основу.
4. Охарактеризувати підмет і присудок.
5. Вказати, чи речення двоскладне, чи односкладне.
6. Вказати, чи речення поширене, чи непоширене.
7. Якщо речення поширене, назвати другорядні члени речення.
8. Вказати, чи ускладнене речення однорідними членами, звертанням, вставними словами.

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Зазначити, що речення односкладне.
3. Визначити тип односкладного речення.
4. Указати, чим виражений головний член односкладного речення.

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Вказати, що речення ускладнене однорідними членами.
3. Зазначити:
 - 1) якими членами речення є однорідні члени;
 - 2) якими частинами мови є однорідні члени речення;
 - 3) як зв'язані між собою (сполучниковим, безсполучниковим, змішаним зв'язком);
 - 4) від якого слова в реченні залежать.
4. Побудувати схему речення з однорідними членами.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Вказати, яким відокремленим членом ускладнене речення.
3. Зазначити: вид відокремленого члена; морфологічне вираження; поширений чи непоширений.

Навчальне видання

Станіслав Олександрович КАРАМАН
Олена Миколаївна ГОРОШКІНА
Ольга Володимирівна КАРАМАН
Людмила Олександрівна ПОПОВА

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідальна за випуск О. О. Бородіна

Підп. до друку 13.06.2016. Формат 70x90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 21,65. Обл.-вид. арк. 28,14.
Наклад 2612 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03680, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508.
Тел. для довідок: (044) 456-40-21.
Свідоцтво про реєстрацію № 923 від 22.05.2002 р.

Надруковано в друкарні ТОВ «Тріада-Прінт».
Свідоцтво ДК № 4594 від 12.08.2013.
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
e-mail: sale@triada.kharkov.ua